

Soome-ugri sõlmed

2010–2011

Fenno-Ugria
2012

Toimetaja Üve Maloverjan
Tehniline toimetaja Anu Stolovitš
Kujundaja Ege Taškin

Raamatu ilmumisele aitasid kaasa Madis Arukask,
Viia-Kadi Raudalainen, Kadri Viires.

Raamatu väljaandmist toetas hõimurahvaste programm.

© MTÜ Fenno-Ugria Asutus
www.fennougria.ee

AS Atlex
Kivi 23
51009 Tartu
Tel 7349099
Faks 7348915
atlex@atlex.ee
www.atlex.ee

ISSN 2228-1894

Sisukord

Soome-ugri maailm

- 7 Aleksei Tsökarev. Koostöö maailma põlisrahvastega on vilja kandnud. Intervjuu
- 12 Jaak Prozes. Venemaa rahvaloendus ja uurali rahvad
- 18 László Fejes. Fennougristika Ungaris ja mida üldsus sellest arvab
- 28 Annika Pasanen. Keelepesadest ja nende rakendamisest Venemaal
- 35 Indrek Jääts. Permikomi sügis. Ühe dokumentaalfilmi tegemisest ja näitamisest Permi kraisis
- 40 Jaanus Piirsalu. Visad neenetsid säilitavad keelt ja kasvatavad rahvaarvu
- 45 Intervjuu. Soome-ugri ilmaimede konkursis üllatas kohaliku tasandi aktiivsusega

Reisid ja ekspeditsioonid

- 49 Taisto Raudalainen. Omnibussiga Ingerimaal, Vepsamaal ja Karjalas
- 59 Jaak Prozes. Soome-ugri jäljed Venemaal
- 67 Kadri Viires. EKA ekspeditsioon Slovakkia ungarlaste juurde
- 71 Kadi Karine. Mida kogeb paari nädalaga Karjalas
- 76 Heinike Heinsoo. Vadja keele õpetamisest Vadjamaal
- 82 Madis Tuuder. Mis on saanud Eesti-Ingerist?

Festivalid ja konverentsid

- 86 Madis Tuuder. Tudengikonverents IFUSCO on libisemas riiklikuks propagandaürituseks
- 88 Madis Arukask. Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum
- 90 Arvo Valton. Soome-ugri kirjanike kokkutulek Oulus. Soome-ugri tõlkeprojektid
- 93 Kalju Tammaru, Mihkel Volt. Soome-ugri raamatukoguhoidjad Tallinnas
- 96 Kauksi Ülle. Etnofuturismifestival „Kamwa” Permis
- 100 Oliver Loode. Millist kuvandit vajab soome-ugri liikumine?

Fenno-Ugria

- 104 Jaak Prozes. Hõimuliikumine ja Fenno-Ugria Asutus
- 115 Viia-Kadi Raudalainen. Põhjala projekt ühendab naabreid
- 119 Jaak Prozes. Hõimupäev – riiklik tähtpäev ja lipupäev
- 124 Kati Taal. Minu esimesed triibulised
- 128 Viia-Kadi Raudalainen. Soome-ugri näitlejad improviseerisid Põhuteatris
- 137 Fenno-Ugria kronoloogia 2010–2011

Varia

- 141 Madis Arukask. Ilmapuu auhind tunnustab suuri väikeseid inimesi
- 142 Ergo-Hart Västrik. Esimese Ilmapuu auhinna pälvis
vadjalaste toetaja Tatjana Jefimova
- 144 Taisto Raudalainen. Teise Ilmapuu auhinna sai
vepsa muuseumi rajaja Svetlana Jeršova
- 146 Arvo Valton. Hõimurahvaste programmi kirjanduspreemiatest
- 148 Tuuli Tuisk. Liivlase Valt Ernštreiti väitekiri liivi kirjakeelest
- 150 Sven-Erik Soosaar. Eesti Keele Instituudi soome-ugri uurimused
- 151 Jaak Prozes. Ugrimugri maailm on hingeseisund, elamise viis

Saateks

1927. aastal asutatud ning 1991. aastal taasasutatud MTÜ Fenno-Ugria Asutus on katusorganisatsioon, mis ühendab enam kui viitkümnet Eesti teadus-, haridus- ja kultuuriasutust, loomeliitu ja kultuuriseltsi, kes peavad oma tegevuses oluliseks sidemeid sugulasrahvastega ning kellele läheb korda hõimurahvaste käekäik Venemaal. Taasiseseisvumise järgse kahekümne tegevusaasta vältel on Fenno-Ugriast kujunenud väärika ajaloo ja liikmeskonnaga tegus asutus, kel on pädevust soome-ugri rahvaid puudutavates küsimustes ning kelle algatustel on kõlapinda nii poliitilisel maastikul kui ka rohujuuretasandil.

Kogu oma tegutsemisaja vältel on Fenno-Ugria üheks peamiseks ülesandeks olnud info- ja teavitustöö. II maailmasõja eel tegutsenud Fenno-Ugria hakkas hõimuliikumise ja hõimurahvaste tutvustamiseks ning teabe levitamiseks välja andma neli korda aastas ilmunud ajakirja Eesti Hõim (1928–1933), mille toimetaja oli Villem Ernits, hiljem aga samanimelist aastaraamatut (1937–1939), mida toimetas Alo Raun. Taasasutamise järel, alates 1994. aastast, vahendati soome-ugri uudiseid Fenno-Ugria Infolehe kaudu, mis ilmus esialgu kokkuklammerdatud lehtedena, hiljem ajalehe Sirp vahelehenä Fenno-Ugria Teataja nime all. 1996. aastast alates hakati teavet soome-ugri rahvaste kohta koondama ka asutuse kodulehele.

Hetkel vahendavadi päevakajalisi uudiseid soome-ugri maailmast Fenno-Ugria kodulehe infoportaali ja äsja ilmuma hakanud elektrooniline uudiskiri. Paraku on elektrooniline meediamailm hajus ja killustatud, kuid Fenno-Ugria enda, tema liikmesorganisatsioonide ning paljude heade koostööpartnerite soome-ugri rahvastega seotud ettevõtmised väärivad jäädvustamist nii, et meediakajastused jõuaksid kitsast ringist kaugemale ja oleksid kättesaadavad ka trükisena. Nii tekkiski mõte hakata välja andma soome-ugri teemalist aastaraamatut. Esimene köide hõlmab 2010. ja 2011. aasta materjale, edaspidi soovime anda sellist ülevaadet igal aastal.

Uus kogumik kannab nime „Soome-ugri sõlmed“. Ühelt poolt kirjeldab see eestlaste ja sugulasrahvaste teede sõlmpunkte, erinevaid ristumisi-põimumisi. Teisalt võib sõlmi vaadelda soome-ugri rahvastega seotud muredepuntrana, mida ühisel jõul püütakse lahti harutada. Neis sõlmedes põimuvad ka kolleegide ja mõtetekaaslaste püüdlused hõimurahvaste uurimisel, tutvustamisel või toetusel. Loode-tavasti kujuneb see väljaanne neile kõigile meeldivaks kohtumispaigaks ning omavaheliseks ühenduslülaks.

Kogumikus on kesksel kohal Fenno-Ugria kui väljaandja enda ajalugu ja viimaste aastate olulisemad sündmused: hõimupäevad, soome-ugri pärimusteatriprojekt, aga ka kodanikualgatuse korras toimunud suuraktsioon – hõimupäevade saamine riiklikuks tähtpäevaks. Samuti saab teada aastate 2010–2011 olulisematest soome-ugri teemalistest konverentsidest ja seminaridest ning mõnedest festivalidest. Fenno-Ugria viimaste aastate algatuseks on laiale huviliste ringile suunatud avastusretked soome-ugri rahvaste juurde. Neist koos Looduse Omnibussiga korraldatud reisidest on raamatus avaldatud meeleolukad reisikirjad. Reise soome-ugri rahvaste

kultuuride jäädvustamiseks on aga juba aastakümneid teinud Kaljo Põllu algatatud EKA tudengite ekspeditsioonid, viimastel aastatel Slovakkia ungarlaste ja karjalaste juurde. Ka nende uurimisreiside kogemustest saame lugeda mõndagi huvitavat.

Fenno-Ugria headeks partneriteks on soome-ugri kultuurikontaktidega tegelevad organisatsioonid nii Soomes, Ungaris kui ka Venemaal. Kolleegide abil on aastaraamatus esindatud rahvusvaheline mõõde, mis võimaldab soome-ugri rahvastega toimuvat näha laiemas kontekstis. Liikumise Nuori Karjala aktivistilt ja soome-ugri noorteühenduse MAFUN endiselt esimehelt Aleksei Tsökarevilt saame teada, milline on soome-ugri rahvaste koostöö teiste põlisrahvaste organisatsioonidega. Ungari fennougrist ning soome-ugri uudisteportaali Rénhírek haldaja László Fejes arutleb, miks paljud ungarlased soome-ugri keelesugulust ei hinda. Pea kõikide omariikluseta soome-ugri rahvaste probleemiks on keelte ohustatus. Soome algatatud keelepesaprojekti eestvedaja Annika Pasaneni artikli põhjal selgub, kuidas on keelepesameetodi abil õnnestunud soome-ugri keelte elustamispuüdlused. Lähemalt tutvume ka Fenno-Ugria hallatava hõimurahvaste programmi (riiklik abiprogramm soome-ugri ja samojeedi põlisrahvaste keelte ja kultuuride toetuseks) preemiata laureaatidega. Loomulikult ei hõlma väljaanne kõiki soome-ugri rahvastega seotud protsesse ning tegevusi nendel aastatel. Viimasel hetkel jõudis aastaraamatusse küll esmane analüüs Venemaal 2010. aasta rahvaloenduse tulemustest, ent mitmed teemad jäid ootama järgmist köidet.

Siinkohal siiras tänu kõikidele autoritele, kes on meie raamatu jaoks oma mõtteid kirja pannud või varasemaid kirjutisi avaldamiseks loovutanud. Kogu materjali koondamise ja toimetamise eest vastutas Fenno-Ugria toimetaja Üve Maloverjan, talle samuti suur aitäh kannatlikkuse ja põhjalikkuse eest. Heade ja kasulike nõuannete eest oleme tänulikud Fenno-Ugria juhatusele, eriti aga Madis Arukasele, kelle ideest raamat alguse saigi ja kes aitas ka materjali üle vaadata. Väljaandele leidis kiiresti sobiva nime kirjanik ja soome-ugri kirjanduste vahendaja Arvo Valton, palju tänu ka temale.

Loodame, et „Soome-ugri sõlmede” lugejateks on erinevate eluvaldkondade esindajad ning ka koolinoored leiavad siit midagi, mis inspireerib neid lähemalt tutvuma soome-ugri rahvastega. Algust ei pea tegema ju ilmtingimata teaduslike uurimistööde kaudu, selleks sobib ka vahetu suhtlemine sõbralike ja väga külalislahkete hõimurahvaste esindajatega või hoopis tutvumine soome-ugri rahvaste üsna rikkaliku kirjandusega. Mida rohkem me mõistame väikeseid kultuure ning nende lugusid, seda rikkamaks, tugevamaks ja omanäolisemaks muutub ka me endi elu ja siseilm.

Kadi Raudalainen
Fenno-Ugria juhataja

Aleksei Tsõkarev: koostöö maailma põlisrahvastega on vilja kandnud

Intervjuu: Üve Maloverjan

Kui kaua ja mis kujul on soome-ugri liikumise esindajad ÜRO põlisrahvaste alalisel foorumil osalenud?

Soome-ugri liikumine on juba peaaegu 20 aastat osalenud põlisrahvaid puudutavates ÜRO programmides ja organites. Soome-ugri rahvaste rahvusvahelise konsultatiivkomitee liikmed osalesid 1990. aastatel aktiivselt põlisrahvaste töögrupi avalikel istungitel Genfis, kus tegeldi ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni väljatöötamisega. Hiljem muudeti see töörühm põlisrahvaste õiguste ekspertmehhanismiks. Järelikult on võimalik rääkida soome-ugri rahvaste panusest niivõrd olulise dokumendi loomisesse, nagu seda on ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon.

ÜRO põlisrahvaste alaline foorum loodi 2001. aastal ÜRO majandus- ja sotsiaalnõukogu nõuandva organina. Foorum sai mandaadi laia ringi küsimuste arutamiseks, milleks on sotsiaalmajanduslikud, keele ja kultuuri säilitamise ja põlisrahvaste deklaratsiooni täitmise küsimused.

Alalisel foorumil on kokku 14 eksperti: seitse valitsuste ja seitse põlisrahvaste organisatsioonide poolt määratud. Foorumi esimesse ekspertide koosseisu kuulus ka konsultatiivkomitee liige, Vepsa Kultuuriseltsi esimees Zinaida Strogalštšikova. Just esimene ekspertide koosseis pani aluse foorumi töökorraldusele, tehes muu hulgas ettepaneku luua pidevalt tegutsev sekretariaat.

Soome-ugri konsultatiivkomitee peab ülemaailmses põlisrahvaste liikumises ja ÜRO organites tegutsemist väga oluliseks. Komitee on peaaegu igal aastal teinud liikumise aktiivsematele liikmetele ettepaneku osaleda põlisrahvaste alastel ÜRO kohtumistel New Yorgis ja Genfis.

Mõned põliste väikerahvaste staatust omavate Venemaa soome-ugri rahvaste esindajad osalevad ÜRO põlisrahvaste foorumi ja ekspertmehhanismi töös veel Venemaa Põhjala, Siberi ja Kaug-Ida Põlisrahvaste Assotsiatsiooni (RAIPON) lipu all. Ka esindavad praeguses põlisrahvaste foorumi koosseisus soome-ugri rahvaid saamide ning Eesti välisministeeriumi esindajad.

Millised muljed teil ÜRO põlisrahvaste alalise foorumi istungitest on jäänud?

Ma olen osalenud foorumi töös kaks korda – 9. ja 10. istungjärgul 2010. ja 2011. aastal – ning hindan seda kogemust väga kõrgelt. Vaatlejate jaoks on foorumi töös kõige olulisem suhtlemine maailma erinevatest piirkondadest pärit kolleegide, õiguskaitseühenduste, diplomaatide ja ÜRO töötajatega. Minu maailmapilt laienes tunduvalt ning mul tekkis ülemaailmses põlisrahvaste liikumises kaasosalemise tunne.

Maailma põlisrahvad ei piirdu pelgalt oma rahva isikliku ellujäämise ning keele ja kultuuri säilitamisega tegelemisega. Nad tõstatavad kogu inimkonda puudutavaid globaalprobleeme, nagu on kliimamuutused, bioloogilise mitmekesisuse kaitse või kodanikuühiskonna areng. Paljudel foorumil osalejatel on mitu kõrgharidust, nende seas on oma valdkonna teadlasi ja spetsialiste, väga kõrgetasemelisi intellektuaale ja huvitavaid vestluskaaslasi.

Põlisrahvaste valitsusvälised organisatsioonid korraldavad foorumiga paralleelseid üritusi, millest näiteks ühel arutatakse noortega seonduvaid küsimusi, teisel keele säilitamise ja taaselustamise meetodeid, ning kolmandal ettevalmistusi 2014. aastal toimuvaks põlisrahvaste maailmakonverentsiks. Ma arvan, et soomeugri rahvaste 6. maailmakongressi eel oleks mõttekas korraldada alalise foorumi raames ühisüritus, millele võiksid öla alla panna konsultatiivkomitee ja nende riikide diplomaatilised esindused, kus elab soome-ugri rahvaid.

Teiseks foorumi tähelepanuväärseks töövormiks on põlisrahvaste piirkondlike ja temaatiliste ühenduste kohtumised. Enne plenaaristungeid said omavahel ühishanduste otsimiseks ja avalduste koostamiseks kokku sellised mitteametlikud rühmad, nagu on näiteks põlisrahvaste nais- ja noorteassotsiatsioonid või Aasia põlisrahvaste ühendus. Mul õnnestus töötada nii noorteühenduses kui ka esineda avaldusega täiskogu istungil. Mida aktiivsem sa foorumil oled, seda rohkem kasu saad sa tuua oma organisatsioonile ja oma rahvale. Sealjuures ei tasu unustada, et ÜRO on rahvusvaheline organisatsioon, kus ülemäärane ja ebakonstruktiivne kriitika ei vii mitte kuhugi, selle asemel tuleb otsida dialoogi.

Aleksei Tsökarev koos
Brasíilia indiaanlastega
ÜROs. Foto: erakogu

Kuidas Venemaa soome-ugri rahvaste probleemid ühtivad teiste maailma põlisrahvaste omadega?

Peaaegu ütles, et võrreldes paljude teiste rahvastega on Venemaal olukord ikkagi päris hea. Tänapäeva maailmas esineb mitmeid põlisrahvaste tõsise diskrimineerimise juhtumeid, nende juhtide vägivaldset kõrvaldamist, põliselanike piinamist ja isegi genotsiidi. See sunnib rahvaid ennekõike otsima kaitset õigusele

elada ja vabalt areneda. Meil on siiski mõnevõrra teistsugused probleemid: keele säilitamine ja taaselustamine, kultuuri arendamine ja edasiandmine tulevaste põlvkondadele, rahvusidentiteedi kadumisega võitlemine. Ent me ei saa ka öelda, et kolleege Austraaliast või Ameerika Ühendriikidest ei huvitaks haridusküsimused üldse. Huvitavad küll, ja meil on neilt isegi mõndagi õppida. Näiteks emakeele taaselustamine keeletesade meetodil võeti kõigepealt kasutusele Uus-Meremaa maoride juures ning seda teemat arutati foorumil laialdaselt. Kakskeelsuse arendamine on maailma põlisrahvaste hulgas praegu trend, mida toetavad paljude riikide valitsused.

Samuti on nii välismaised kui ka Venemaa põlisrahvad huvitatud sellistest küsimustest nagu põlisrahvaste osalemine nende elu otseselt mõjutavate otsuste tegemisel või juurdepääsuõigus loodusvaradele. Pole saladus, et Venemaa rahvad ei ole rahul metsa ja maa kasutamist ning jahipidamist ja kalapüüki reguleerivate seadustega. Rääkimata juba sellest, et kui harvad erandid välja arvata, eiratakse üldiselt põlisrahvaste õigust arendada nende traditsioonilistel elualadel tööstust ja maavarade kaevandamist ainult nende vaba, eelneva informeeritud nõusoleku olemasolul. Ühesõnaga, ettevõtted ei pea kogukondadega mingeid läbirääkimisi. See pole mitte ainult Venemaa, vaid kogu maailma probleem, ning alaline foorum on koostanud isegi eriraporti „Põlisrahvad ja tööstusettevõtted”. Raportööriks valiti foorumi endine ekspert, Venemaa Ühiskondliku Koja liige Pavel Suljandziga.

Pean siin lisama, et Venemaa on ainus suurriik, kus eksisteerib oma arusaam põlisrahva mõistest. Kusagil mujal maailmas ei anta põlisrahvale riiklikke garantiisid alles siis, kui rahvaarv kahaneb vähemalt 50 000 inimeseni. Me mõistame, et seadusandjad on erilises mures eelkõige väikerahvaste saatuse pärast, kuid me kutsume koos eriraportöör James Anayaga valitsust siiski üles kasutama rahvusvahelist terminoloogiat, sest näiteks „rohkearvuliste” karjalaste keele olukord pole mitte parem „väikesearvulise” saami rahva omast.

Kutsusime foorumil Venemaad üles muutma ka senist suhtumist 2007. aasta septembris ÜRO Peaassambleele vastu võetud põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni. Seda on teinud juba kõik neljast toona vastu hääletanud riigist: Ameerika Ühendriigid, Austraalia, Uus-Meremaa ja Kanada.

Kuivõrd on selles ringkonnas tuntud soome-ugri rahvad ja kui palju ollakse kursis nende probleemidega?

Oleme foorumil sellega kokku puutunud, et teised põlisrahvad teavad soome-ugri rahvastest vähe. Võidakse teada mõnd üksikut rahvast, nagu saame või komisid, kuid soome-ugri rahvaid keelerühmana või isegi teatud kaubamärgina ei tunta. Inimesed on üsna üllatunud, kui rääkida neile vepslaste, eestlaste, soomlaste, ungarlaste ja hantide keelesugulusest. Kuid tänu sellele, et Venemaal on olemas mõiste „väikesearvulised põlisrahvad”, on RAIPONi esindajad saanud foorumil aktiivselt osaleda ning pääsenud alati foorumi ja ekspertmehhanismi liikmete sekka. Seda Vene organisatsiooni teatakse põlisrahvaste hulgas hästi.

Kuidas te kujutate ette soome-ugri rahvaste edasist koostööd teiste põlisrahvastega ülemaailmsel tasandil?

Mul on jäänud mulje, et paljud ÜRO mehhanismid on ülemäära bürokraatiseeritud. Kuid teisest küljest võimaldab see saavutada konsensust. Üks Rootsi saamide juhtidest Mattias Åhrén ütles alalise foorumi noorteühingu kohtumisel, et põlisrahvad on saavutanud palju, kuid ebaefektiivseks muutunud institutsioonid vajavad reformi. Tema hinnangul on üheks selliseks ka põlisrahvaste alaline foorum, kus tuleks kasutada radikaalsemaid meetodeid kui foorumidiplomaatia. Kuid samas esinesid foorumil ka teised põlisrahvaste liikumise korüfeed, kes kutsusid üles olemasolevaid mehhanisme säilitama ja edasi kasutama.

Meile tundub koostöö ÜRO kolleegidega olevat väga oluline. See võimaldab meil oluliselt laiendada oma silmaringi ja näha probleeme uutest aspektidest. ÜRO mehhanismid on universaalsed ja seotud inimõigustega. Põlisrahvaste kui eraldiseisva ohustatud inimrühma õigused on kirjas mitmetes rahvusvahelistes konventsioonides. Kõiki neid inimõiguste kaitse vahendeid tuleks kasutada, eriti põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni. Tuleks püüelda selle poole, et selle alusel tekiks peagi riikide jaoks siduv rahvusvaheline leping.

Oleme seisukohal, et soome-ugri rahvad peaksid juba praegu deklaratsioonile toetuma ning julgustama piirkondlikke võime seda rakendama. Kõigepealt tuleks see põhidokument tõlkida soome-ugri keeltesse ja levitada soome-ugri rahvaste kodanikuühendustes aktiivselt teavet põlisrahvaste liikumisest ja ÜRO süsteemist.

Ma arvan, et juba lähimas tulevikus tuleks korraldada alalisel foorumil oma üritus, kus oleks võimalik tutvustada kolleegidele meie kogemusi. Muu hulgas saaks seal rääkida soome-ugri rahvaste maailmakongressist kui tõhusast konsolideerumisplatvormist ning ühiste probleemide lahendamise meetodite väljatöötamise kohast.

Püüdleme ka selle poole, et Soome-Ugri Noorteassotsiatsioon (MAFUN) saaks ÜRO majandus- ja sotsiaalnõukogus konsultatiivse staatuse. Teiste põlisrahvastega koostöö edendamiseks kutsusime me juba MAFUNi kongressile mitu põlisrahvaste noorteliidrit Aasiast ja Ameerikast, samuti ka põlisrahvaste noorteühenduse juhi. Meil on ka paar praktilist laadi mõtet. Tahame näiteks korraldada soome-ugri noortele kursused põlisrahvaste õiguste rahvusvahelistest kaitsemehhanismidest.

Te olete kaks aastat juhtinud rahvusvahelist soome-ugri noorteassotsiatsiooni. Kuidas hindate MAFUNi praegust hetkeolukorda ja selle valguses ka Venemaa soome-ugri rahvaste rahvusidentiteeti laiemas plaanis?

Kaks aastat on möödunud märkamatu, rahvusvahelise organisatsiooni juhtimiseks pole see pikk periood. Kuid sellest on piisanud mitmetegi asjade mõistmiseks, seda enam, et ma olin MAFUNi presidendiks saades juba selleks tööks välja koolitatud. Olin osalenud suurtel soome-ugri foorumitel ning olin probleemidest enam-vähem teadlik. Kuid üldist olukorda kogu selle keerukuses ja

Venemaa esindajad ÜRO
põlisrahvaste alalisel
foorumil. Foto: erakogu

vastuolulisuses hakkasin ma aduma alles Venemaa eri piirkondi mööda reisides ja inimestega suheldes – kahe aasta jooksul õnnestus mul külastada peaaegu kõiki suuremaid soome-ugri piirkondi ja riike.

Ma tulin MAFUNi väga keerukal ajajärgul. Esiteks oli soomlaste, ungarlaste ja eestlaste osalus assotsiatsioonis peatatud. Teisalt oli Venemaa käivitanud siseriiklikud ülipaternalistlikud protsessid. Me ei olnud selleks lihtsalt valmis, et soome-ugri noorte ühtsustunne võidakse seada kahtluse alla. Nüüd olen rõõmus, et me ei heitnud meelt ja viisime plaanipäraselt ellu neid ülesandeid, mis MAFUNi kongressil ja soome-ugri rahvaste maailmakongressil said võetud.

MAFUN on saanud rahvusvahelises plaanis tugevamaks, meile naasevad vanad partnerid ja tekivad uuedki. Meie selgroo moodustavad Venemaa eri piirkondades tegutsevad üsnagi stabiilsed organisatsioonid, kes võivad üksteist omavahel usaldada. Ainult usaldus ja konsensuse saavutamise soov võimaldab meil edasi liikuda. Kahjuks pole me suutnud kriisist täielikult üle saada ning oleme endiselt mõnevõrra mures soome-ugri noorteliikumise võimaliku lagunemise pärast. Aga üldiselt võib öelda, et MAFUNi nõrgendamise katsed on läbi kukkunud, sest meil on kohapeal täielik rahva toetus. Soomeugrilased on väga pädevad inimesed ja neid on üldiselt raske eksitusse viia. Usun, et tugev rahvusliikumine on rahvusteadvuse kasvu võti. Paljude saavutusteni hariduses, kultuuris ja teaduses on jõutud tänu soome-ugri rahvaste juhtide taatele ja jõupingutustele. Seetõttu näen ma häid väljavaateid, kuigi keelte olukord on jätkuvalt väga ja väga raske.

Aleksei Tsõkarev on Petroskois tegutseva noorteühenduse Nuori Karjala nõukogu liige, tõlkija ning ajakirja Carelia kolumnist, MAFUNi president aastail 2009–2011.

Venemaa rahvaloendus ja uurali rahvad

Jaak Prozes

Venemaa 2010. aasta rahvaloenduse andmete avalikustamist andis kaua oodata. Peaaegu aasta hiljem, 2011. aasta detsembris, selgusid esialgsed tulemused, mis andsid demograafilistest protsessidest üsna kurva pildi. Rahvaarvu vähenemise mitme miljoni võrra põhjustasid erinevad tegurid: eelkõige negatiivne iive, aga ka rändeprotsessid. Mõnevõrra kompenseerisid rahvastiku kahanemist kasvanud sisseränne, mõnede rahvaste positiivne iive ja teatud piirangud väljarände.

Rahvaloenduse andmetel elab Venemaal ligi 143 miljonit elanikku, mida on 2002. aasta rahvaloendusega võrreldes protsentuaalselt vaid 1,6% vähem, arvuliselt aga koguni üle 2,3 miljoni inimese vähem. Venelaste puhul on vähenemine protsentuaalselt küll väike (-4,2%), kuid selle taga on rohkem kui 4,5 miljonit inimest (vt tabel 1). Olukorda ei ole ka päästnud asjaolu, et ilmselt on paljud ukrainlased, valgevenelased, aga muidugi ka soome-ugri rahvad kirja pandud venelastena või väljendubki selles assimilatsiooniprotsessi tegelik tulemus.

Tabel 1. Venemaa suuremad rahvad (järjestatud kahanevalt muutuse protsendi järgi)

Rahvas	2002	2010	Muutus %
avaarid	814 473	912 090	+12,0
tšetseenid	1 360 253	1 431 360	+5,2
armeenlased	1 130 491	1 182 388	+4,6
ukrainlased	2 942 961	1 927 988	-34,5
tšuvašid	1 637 094	1 435 872	-12,3
baškiirid	1 673 389	1 584 554	-5,3
tatarlased	5 554 601	5 310 649	-4,4
venelased	115 889 107	111 016 896	-4,2
Venemaa KOKKU	145 166 731	142 856 536	-1,6

Venemaal on suurenenud Põhja-Kaukaasia rahvaste arvukus (nt avaarid +12,0%) ning eriti Kesk-Aasiast tulnud rahvaste arvukus. Eelkõige sisserände tõttu on näiteks usbekkide arv suurenenud 2002. aastaga võrreldes koguni viis korda, küündides 2010. aastal üle poole miljoni. Vastupidiselt kuulujuttudele ei ole märgata hiinlaste arvukuse tõusu, vastupidi, 2010. aastal loendati neid 28 943 (2002. aastal 34 577).

Meid huvitavad muidugi eelkõige arvud, mis puudutavad soome-ugri rahvaid ja keeli (vt tabel 2). Taas võib öelda, et üks suur osa soome-ugri rahvastest on kadunud (kokku 14,2%).

Tabel 2. Soome-ugri ja samojeedi rahvad (järjestatud kahanevalt muutuse protsendi järgi)

Rahvas	2002	2010	Muutus %
neenetsid	41 302	44 640	+8,1
handid	28 678	30 943	+7,9
mansid	11 432	12 269	+7,3
nganassaanid	834	862	+3,4
eenetsid	237	227	-4,2
marid	604 298	547 605	-9,4
sh niidu- ja idamarid	56 119	218	
sh mäemarid	18 515	23 559	+ 27,2
saamid	1991	1771	-11,1
mordvalased	843 350	744 236	-11,8
sh mokšad	49 625	4767	
sh ersad	84 407	57 008	
vadjalased	73	64	-12,3
isurid	327	266	-13,0
udmurdid	636 906	552 299	-13,3
sõlkupid	4249	3649	-14,1
komid (sürjakomid)	293 406	228 235	-22,2
sh iżmakomid	15 607	6420	
permikomid	125 235	94 456	-24,6
ungarlased	3768	2781	-26,2
vepslased	8240	5936	-28,0
bessermanid	3122	2201	-29,5
karjalased	93 444	60 815	-34,9
eestlased	28 113	17 875	-36,4
sh setud	197	214	
soomlased	34 050	20 267	-40,8
sh ingerisoomlased	314	441	
KOKKU	2 763 055	2 371 398	-14,2

Teist tabelit kommenteerides võib öelda, et põhiosas on toimunud arvuline kahanemine suurte rahvaste arvelt, mordvalaste arv on vähenenud ligi 90 000, udmurtide arv 80 000, maride ja komide arv 60 000. Kui võrrelda 1989. ja 2002. aasta rahvaloenduse andmeid, siis on näha, et soome-ugri rahvaste arvukus väheneb üha kiiremas tempos, eriti kiireks on läinud soomlastel, eestlastel, karjalastel, bessermanidel ja vepslastel. Sellel on mitmeid põhjusi, kuid üks kindel märksõna on „assimileerumine”. Jätkuva soome-ugri rahvaste urbaniseerumisprotsessi juures saab saatuslikuks sealne venekeelne ja -meelne linnakeskkond, mis ei võimalda soomeugrilastel oma rahvusliku kuuluvuse üle uhkust tunda. Teiseks kasvab segaabelude arv, millega pääseb domineerima vene keel. Kolmas põhjus on, et haridus- ja sotsiaalmajanduslikud protsessid ei soodusta soome-ugri identiteeti. Neljandaks võib välja tuua negatiivse iibe, mis pole aga enamasti nii negatiivne kui venelastel, hantidel ja mansidel koguni positiivne (üle 10%) ning seega üks kõrgemaid Venemaa rahvaste seas.

Kui nüüd küsida, kas 2010. aasta andmetes on ka midagi rõõmustavat, siis on vastus vaikselt häälel „jah”. Nimelt on pidurdunud mordvalaste, ühe Venemaa suurema soome-ugri rahva arvukuse vähenemine, mis aastatel 1989–2002 oli kogunisti 22%. Paistab, et see on Mordva vabariigi juhtkonna mordva rahvusliku identiteedi aktiivse propageerimise tagajärg. Teiseks on ikkagi suurenenud põhjapoolsete soome-ugri ja samojeedi rahvaste arvukus (neenetsid, handid, mansid, vt tabel 2), ehkki juurdekasv on kahanenud: kui 1989.–2002. aastani oli see ligi 30%, siis nüüd vaid 7–8%. Nende rahvaste juurdekasvu dikteerivad Venemaa üha kasvanud toetused, mis praegu ulatuvad aastas umbes 3750 euroni inimese kohta, kes elavad näiteks Handi-Mansi autonoomses ringkonnas ja viljelevad eelkõige traditsioonilist eluviisi.

Rahvaste kaupa vajab ehk selgitust niidu- ja idamaride arvu vähenemine (enne 56 119, nüüd 218, vt tabel 2). Tegelikult on nii, et sedapuhku on Baškortostanis ja Tatarstanis elavad marid lugenud end lihtsalt maride hulka. Eraldi vääriks aga märkimist mäemaride arvu kasv (+27,2, vt tabel 2), mis on seotud mitme asjalooga. Neist olulisemad on kompaktne asustus (mäemarisid on üle 90% Mäemari rajooni elanikest), Volga ääres paiknevad jõukad mäemari külad ning vabariigi juhtkonda kuulunud või kuuluvad mäemarid, kes on rõhutanud oma rahvuslikku kuuluvust.

Erinevalt ersadest on paljud mokšad lugenud end viimasel loendusel mordvalasteks ja ižmakomid lihtsalt komideks. Eestlastele ehk üllatavalt peab Venemaa setusid omaette rahvaks, kuid nagu arvudest näha, siis seda setu identiteeti eriti pole. Siin võib aga tulla muutusi, sest näiteks Petserimaa juhtide meelest elab neid seal juba praegu üle kolmesaja. Viimane väide tekitab paratamatult ka küsimuse, kui usaldusväärsed on Venemaa rahvaloenduse andmed. Eriti selles valguses, et üle viie miljoni venemaalase jättis rahvuse kirja panemata ja paljuski täitis selle punkti kohalik administratsioon. Võib arvata, et just soomeugrilaste seas võib neid rahvuslikust alaväärsuskompleksist tulenevaid rahvuse peitjaid olla küllaltki palju. Teisalt on ka väidetud, et neid ei loetudki realselt üle, Venemaa rahvaloendajad kasutasid küllaltki palju kohalike võimude andmeid sissekirjutatud inimeste kohta.

Bessermanid võivad ehk lugejale tundmatum rahvas olla. Tõepoolest, eraldi rahvusena olid nad kirjas vaid 1926. aasta rahvaloendusel ja nüüd siis kahel rahvaloendusel järjest. Tegemist on Udmurdi vabariigi põhjaosas elava ebaselget päritolu, kuid udmurdikeelse rahvaskilluga.

Kui rahvaste vähenemine pole üldkokkuvõttes veel nii hull, siis soome-ugri keelte valdajaskonna nii kiire vähenemine on võtnud katastroofi ilme (vt tabel 3).

Tabel 3. Soome-ugri ja samojeedi (uurali) keelte valdamine (järjestatud kahanevalt muutuse protsendi järgi)

Keel	2002	2010	Muutus %
mari, sh niidu- ja idamari	451 033	365 316	-19,0
soome	51 891	38 873	-25,1
sürjakomi	217 406	156 099	-28,2
ungari	9712	6888	-29,1
handi	13 568	9584	-29,4
mordva	614 260	392 941*	-29,7–36,0
sh mokša	–	1529*	
sh ersa	–	36 726*	
neenetsi	31 311	21 926	-30,0
udmurdi	463 837	324 338	-30,1
permikomi	94 328	63 106	-33,1
vepsa	5753	3613	-37,2
mäemari	36 822	23 062	-37,4
sõlkupi	1641	1023	-37,7
eesti	26 645	15 583	-41,5
karjala	52 880	25 605	-51,6
saami	785	353	-55,1
mansi	2746	938	-65,8
isuri	362	123	-66,0
eenetsi	119	43	-73,9
nganassaani	505	125	-75,2
vadja	774**	68	-92,1
KOKKU	2 076 207	1 488 349	-28,3 või -30,2*

* 2010. aasta rahvaloenduse puhul ei ole praegu selge, kas ersa ja mokša keeled kuuluvad mordva keele hulka või ei. 2002. aastal loeti ersa ja mokša keeled mordva keeleks, ehkki mordva keelt pole tegelikult olemas. Kuna siin on ebaselgus, siis tuleb sellest ka keelte valdajaskonna vähenemise protsendi kõikumine nii mordvalaste puhul kui ka üldkokkuvõttes.

** Vadja keele valdajate sellist suurt arvu ei oska seletada, ilmselt on tegemist siiski veaga.

Teise tabeli puhul tuleb rõhutada, et see näitab keelte valdajaskonda. Siia hulka on loetud ka teistest rahvustest inimesed, kes üht või teist soome-ugri keelt valdavad. Paraku on Venemaal nii, et näiteks ukrainlastel, venelastel ja ka teistel rahvastel pole eriti kombeks soome-ugri keeli osata või ära õppida. Seega on nende teistest rahvustest isikute arv, kes valdavad üht või teist soome-ugri keelt, suhteliselt marginaalne. Mõnevõrra valdavad tatarlased Mari Eli vabariigis ja Tatarstanis mari keelt, natuke venelased Mordva vabariigis ersa või mokša keelt, kuid see on tõesti vägagi tühine osa. See-eest, võrreldes nende rahvaste arvuga Venemaal, on suhteliselt arvukas ja arvukamgi riiklust omavate eesti, soome ja ungari keelte valdajaskond (vt tabel 4).

Tabel 4. Riiklikust omavate soome-ugri rahvaste ja nende keelte kõnelejate arvud

Rahvas / keel	2002	2010	Muutus %
eestlased / eesti	28 113/26 645	17 875/ 15 853	-36,4 / -41,5
soomlased / soome	34 050 / 51 891	17 875 / 38 873	-47,5 / -25,1
ungarlased / ungari	3 768/9 712	2 781 / 6 888	-26,2 / -29,1

See näitab, et nende keelte oskamist on pidanud vajalikuks ka teised rahvad, kuid paraku väheneb nendegi keelte valdajaskond väga kiiresti (nt eesti -41,5%). Eestlaste puhul on arusaadav 19. sajandil ja 20. sajandi alguses väljarännanute kiire assimileerumine. Vastavalt rahvaloenduse juhendile peetakse keele valdamiseks keele rääkimist või lugemist ja kirjutamist.

Kui vaadata nüüd Venemaa soome-ugri rahvaid keele aspektist, siis on pilt tõesti väga nukker. Esiteks torkab silma nende keelte valdajaskonna kiire kahanemistempo ning kui võrrelda soome-ugri keelte valdajate ja rahvaste arvu, siis on pilt eriti masendav. Vaid natuke üle poole mordvalastest, maridest, udmurtidest ja komidest valdab oma emakeelt. Mõnevõrra on olukord ehk parem maridel, keda aitab asjaolu, et nende keel on kahe omavahel võistleva suurkeele, tatari ja vene keele, mõju all. Marid on elanud kahes konkureerivas kultuuriruumis, mis on võimaldanud neil tugevdada oma rahvuslikku identiteeti. Mõnevõrra halvem eespool nimetatutest on karjalaste ja vepslaste seis. Ja kui võisime rõõmustada hantide, manside ja neenetsite positiivse iibe üle, siis keeleline statistika, mis peegeldab rahvuste tegelikku olukorda, on masendav ja näitab, et emakeelt valdab vaid umbes 10% (!) mansidest, 30% hantidest ja 40% neenetsitest.

Seega on soomeugrilased küllaltki usinad vene rahva ja keele taastootjad. Teataval määral on see otseselt tingitud Venemaa rahvus- ja riigipoliitikast, mis paneb soome-ugri keeled ja rahvad tohutu surve alla. Viimastel aastatel aset leidnud soome-ugri rahvaste rahvuskeelse hariduse andmise lõpetamine või piiramine vaid kiirendab keelelist assimilatsiooniprotsessi. Kui uurida, kuidas on lugu teiste soome-ugri rahvaste naabruses elavate rahvastega, siis peab tunnistama, et ehkki baškiiride, tatarlaste ja tšuvašside seas on märgata samalaadset tendentsi, on nende keeleline olukord siiski palju parem: oma rahvuskeelt valdab keskmiselt 80%. Sellele aitab kaasa eelkõige kaks asjaolu. Esiteks, nende tunduvalt suurem rahvaarv ja teiseks, nad on oma vabariigis enamuses. Tatarlased moodustavad 53,2% Tatarstani elanikest, baškiirid ja tatarlased kokku 54,9% Baškortostani elanikest, tšuvašid aga 67,7% Tšuvaši vabariigi elanikest.

Vabariikide osa ühe või teise rahva keele ja kultuuri kaitsmisel on praeguseks tõusnud kogu Venemaa Föderatsioonis, kuid teatud määral on tegemist illusiooniga. Väljaspool soome-ugri vabariike elavad soome-ugri rahvad assimileeruvad kiiremini, sest oblastitel ja kraidel pole erilisi kohustusi soome-ugri keelte ja kultuuri ees. 2010. aastal on koduvabariigist väljaspool elavate soome-ugrilaste osa 2002. aasta rahvaloenduse andmetega võrreldes kahanenud keskmiselt 2–4%, mordvalastel koguni 11%. Samas on tõusnud soome-ugri rahvaste

osakaal vabariikides, maride puhul 43,9%ni Mari Eli vabariigis ja mordvalaste puhul 40%ni Mordva vabariigis. Viimase puhul on taas tegemist ligi 10% tõusuga, mille taga võib jällegi aimata Mordva võimude tehtud rahvuslikku selgitustööd ja mordvalaseks olemise väärtustamist.

Nii suurt soome-ugri rahvaste osakaalu neis vabariikides pole pärast II maailmasõda toimunud rahvaloendustel veel kunagi olnud. Viimane näitab seda, et Venemaa keskosas on etnilised protsessid suhteliselt stabiilsed, tervikuna aga on näha üldine rahvastiku vähenemine 4–5% võrra, seda nii negatiivse iibe kui ka väljarändamise tõttu. Viimasele on linnades domineerivad venelased ja venekeelne elanikkond märksa altimad.

Venemaa soome-ugri rahvaste praegust olukorda vaadates tundub, et formeerumas on uus identiteet, mis ei põhine niivõrd keelel, kuivõrd kultuuril ja territooriumil. Kuna 2010. aasta rahvaloendusel (erinevalt 2002. aasta omast) esitati taas küsimus „Mis keelt te peate emakeeleks?“, siis annavadki vastused märku keelelise identiteedi muutumisest. Nii pidas 40% komidest, 38% udmurtidest, 35% mordvalastest ja 25% maridest emakeeleks vene keelt. Võrreldes 1989. aasta rahvaloenduse andmetega on siingi ligi 10% tagasiminekuks, seda hoolimata rahvuslike organisatsioonide asutamisest, rahvuskeelte propageerimisest ja hõimuliikumise arendamisest.

Eesti rahvaloenduse tulemused selguvad juba 2012. aasta jooksul; loodetavasti ei ole meie arv nii kiiresti vähenenud kui Venemaa soome-ugri rahvastel. Ent kuidas suhtume meie oma emakeelde? Juba on Eestis sündinud mehed ja naised, kes arvavad, et eesti keel ikka mõnesse valdkonda ei sobi ja natuke nagu segab arusaamist maailmas toimuvast. Ja lõpuks on nii, nagu paljude soomeugrilaste puhul Venemaal ja meie vanapagana muinasjutus: „Kes tegi?“ „Ise tegi“.

Sellega ei taha ma mingil juhul öelda, et Venemaa soome-ugri rahvad on ise oma olukorras süüdi, vaid seda, et suurrahvad viivad nii kultuuriliste, majanduslike kui ka poliitiliste mõtteviisidega, aga vanasti ja mõnel pool nüüdki ka vägivallaga, väikesed rahvad niikaugale, et nood loobuvad rahvusena toimimast. Viimasel ajal, mil maailmas laksutab lõugu raha, tungivad esiplaanile majanduslikud põhjused, ja tehaksegi maridele või mansidele selgeks, et te olete majanduslikult kahjulikud. Ilmaski ei või teada, millal eestlased majanduslikult kahjulikuks muutuvad. Oleme ju väikerahvana väga kallid.

Või teisest küljest: äkki see ongi kõik loomulik, nagu Venemaa rahvastiku-teadlased kirjutavad? Venemaa soome-ugri rahvaste arv väheneb, venelaste arv väheneb ka, väiksem sulandub suuremasse, suurem veel suuremasse. Paraku, loodusseadustele mõeldes selle loogikaga kaugele jõua. Siiski, hiljuti ületas üha kasvav maailma rahvastik seitsme miljardi piiri. Loodus aga tühja kohta ei salli.

Jaak Prozes on Fenno-Ugria üks taasasutaja ja asutuse töötaja alates 1991. aastast. Ta on uurinud hõimuliikumise ja hõimurahvaste ajalugu, soome-ugri rahvaste ühiskondlik-poliitilisi organisatsioone ja rahvusprobleeme.

Fennougristika Ungaris ja mida üldsus sellest arvab

László Fejes

Minu kirjutus jaguneb kolme ossa, neist igaüks koosneb omakorda kahest osast. Esimeses osas püüan selgitada, mis on „soome-ugri teooria” või „soome-ugri vastane teooria”. Teise osa keskmes on fennougristika Ungaris ja selle retseptisioon väljaspool erialaringkondi: annan selles ajaloolise ülevaate ja kõnelen ka tänasest seisust. Kolmandas osas analüüsin soome-ugri vastaseid väljaastumisi, püüdes näidata, miks suhtub ungarlane soome-ugri suguluse küsimusse täiesti teistmoodi kui soomlane või eestlane. Lõpuosas selgitan, et tänaseid soome-ugri vastaseid avaldusi ei põhjusta mitte negatiivne hoiak soome-ugri rahvaste suhtes, vaid nõudlus ungari-vastaste vandenõuteooriate järele.

Soome-ugri „teooria”

Teaduslikus mõttes pole soome-ugri teooriat olemas. Teaduses on teooria hüpoteeside süsteem, millega selgitame kogemuslikke tõsiasju. Selles tähenduses võime vaadelda teooriana võrdlev-ajaloolist keeleteadust, mis eeldab, et keeled võivad aja jooksul muutuda mitmeks erinevaks keeleks, kuid nende ühist päritolu on võimalik teatud meetoditega tõestada. Neid meetodeid rakendades jõuame tulemusele, et soome-ugri (täpsemalt uurali) keeled pärinevad ühestainsast, kunagi ammu kõneldud nn uurali algkeelest.

Soome-ugri teooriast tavatsevad kõnelda võhikud, kuid selle väljendi on viimase ajal kasutusele võtnud ka fennougristid. (Kui nad seda eitavad, siis mitte ülalesitatud teooria definitsiooni tõttu, vaid seetõttu, et „soome-ugri keelesugulus pole teooria, vaid fakt”.) Argikeeles kasutatakse sõna „teooria” sageli vaid oletuse või kujutelmata tähenduses ning aja jooksul imbub selline sõnakasutus ka teaduskeelde: näiteks on kasutusel väljend „vesiahvi teooria” (ung *vízimajom-elmélet*), mille kohaselt on inimene arenenud veekeskkonnas elanud ahviliigist. Inglise ja soome keeles nimetakse seda vesiahvi-hüpoteesiks, kuid saksa keeles on see samuti *Wasseraffen-Theorie*.

Loomulikult peame keeleteadlastena aktsepteerima keele muutumist, kuid soome-ugri teooria väljendit tuleks siiski vältida. Pole ju soome-ugri keelesugulus mitte teooria ega ka mitte fakt (vähemalt mitte kogetud fakt), vaid üks tegelik, teaduslikus tähenduses teooria meetoditel rajanev järeldus.

Soome-ugri vastased „teooriad”

Nende teooriate hulka võime arvata kõik seisukohad, mis ründavad mingis mõttes võrdlev-ajaloolise keeleteaduse soome-ugri (uurali) keeltesse puutuvaid järeldusi. Nende soome-ugri vastalisus võib olla sootuks erinev, alates neist, kes soome-ugri keelesugulust avalikult eitavad, pidades ungari keelt kas isolaatkeeleks või muude keelte või keelkondadega suguluses olevaks, kuni nendeni, kes küll tunnistavad uurali keelesugulust, kuid tulevad selle kõrval välja ka muude sugulussidemetega. Harvematel juhtudel laiendatakse uurali keelepuud (nostraatiline „teooria” ja selle sugulased), kuid kõige sagedasem on see, et soome-ugri keelesugulusega ei tegeldagi, asutakse tõestama vaid ungari ja mingi muu keele sugulust.

Selliseid seisukohavõtte tuleb lugeda soome-ugri vastasteks kas või fenno-ugristikast täielikult erineva meetodika tõttu. Siia alla kuuluvad ka need ettekujutused, mis üldse ei tegelegi keelesugulusega, vaid esitavad ungari keele kohta üksnes igasuguste keeleteaduslike arusaamadega vastuolus olevaid väiteid. Need väited võivad olla üsnagi lihtsameelsed, nagu näiteks see, et ungari keel on millegi poolest väga eriline, kuna ta on kõige väljendusrikkam ja mängulisem, või et selles keeles võib kirjutada vaid üht täishäälikut kasutades kas või romaani. Luuakse ka etümoloogiad, mis on tänapäeva keeleteaduse seisukohast paikapidamatud.

Neis väga erinevates ebateaduslikes ettekujutustes on aga mõndagi ühist. Esiteks pole nende kõigi taga vähimatki teooriat. Harva erandina võib mainida 19. sajandi keeleteaduse üht ummikteed, sõnajuureteooriat, mille põhiseisukohaks on, et kõik mingil moel sarnased sõnad pärinevad samast tähendusväljast. Ebakujutelmade järgmiseks ühisjooneks on see, et tavaliselt astuvad nad üle keeleteaduse piiride. Suures osas neist ongi keeleteaduslikud küsimused kõrvalised, tegemist on pigem muinasajalooliste fantasmagooriatega.

Neid ettekujutusi seob omavahel ka ühine austajateleer. Ükskõik kui erinevad või isegi üksteisele vasturääkivad nad ka ei oleks, enamjaolt on neist vaimustunud ühed ja samad inimesed. Sageli pole isegi oluline, mida väidetakse, vaid see, et kahtluse alla on pandud soome-ugri keelesugulus. Jagan sedasorti erapoolikusest ka ühe isikliku elamuse.

1990. aastate keskpaiku osalesin ühe Himaalajast saabunud ekspeditsiooni aruandekoosolekul. Ekspeditsioon oli käinud magarite juures ja juba see asjaolu meelitas ligi hulgaliselt soome-ugri vastast publikut. Reisiraport kinnitas osaliselt nende ootusi, sest jutt käis muinasungari imehirsvelegendide variantidest Himaalajas. Ettekande lõpus tõusis minu ees istuv daam püsti ja küsis, kas nüüd võib lõpuks ometi öelda, et soome-ugri teooria on ümber lükatud. Esineja vastas väga korrektselt, selgitades, et keeleteadlasi ekspeditsioonil ei osalenud ja seda küsimust ei uuritud: „Ekspeditsioon ei saa soome-ugri keelesugulust ei ümber lükata ega kinnitada”. Arvasin, et daamil tuleb pettuda, kuid sellest polnud juttugi. Särava näoga pöördus ta kõrvalistuja poole: „Noh, kuulsid? Ta ei või seda kinnitada!”

Fennougristika ajalugu ungarlase pilgu läbi

Alljärgnevalt püüan kokku võtta Ungari fennougristika arengutee, õigemini aga erineva ühiskondliku vastukaja fennougristika ettevõtmistele ja uurimistulemustele. Ungari fennougristika, aga ka fennougristika üleüldse saab alguse János Sajnovicsi (1733–1785) 1769. aastal tehtud astronoomiaalasest ekspeditsioonist Lapimaale. Sajnovics tõestas juba meetoodiliselt ungari ja lapi keele sugulust, analüüsides peale sõnade ka grammatikaelemente. Tõsi, tänaseks on paljud tema seisukohad iganenud. Kuigi tema õpetust ei kiitnud sugugi kõik heaks, tekitas see paljudes poolehoidu. Nende hulgast võib ära märkida András Dugonicsi, kes populariseeris peamiselt maahõive-aegset ungari ajalugu kirjeldavas romaanisarjas „Etelka” oma kujutelma Karjalast. Teose mõju näitab see, et autori välja mõeldud Attila/Etele nime naisvariant Etelka muutus paar aastakümnet hiljem erakordselt soosituks.

Pärast Sajnovicsi astus fennougristika vallas olulise sammu edasi Sámuel Gyarmathy. Paradoksina asus ta keelesugulust uurima eesmärgiga Sajnovicsi väiteid ümber lükata. Lühendatult „Affinitaseks” nimetatud, 1799. aastal ilmunud teoses analüüsis ta juba kõiki suuremaid soome-ugri keeli, olles pööranud erilist tähelepanu eesti keelele.

Tollal ei võetud uusi seisukohti meelsasti omaks eelkõige seepärast, et traditsioonilise arusaama kohaselt olid ungarlased sugulased suurte maailmavallutajatega nagu sküüdid ja hunnid. Keeleteaduslikud uuringud aga hakkasid ungarlasi siduma hoopis selliste rahvastega, kelle nimegi ei oldud enamasti varem kuulnud ja kelle (eriti laplaste ja obiugrilaste) elutingimusi peeti väga viletsaiks. Sugulus türklastega võeti palju meelsamini omaks, olid ju turgi rahvad rändkarjakasvatajatest ratsanikena palju lähemal traditsioonilisele kujutuspildile sugulasrahvast. Kultuurilist ühtekuuluvust ei osatud seega eristada keelesugulusest ja see jäi veel kauaks ajaks nii.

Soome-ugri keelte uurija Antal Reguly. Repro

Seejärel ei juhtunud ligi pool sajandit midagi erilist, kuni Antal Reguly (1819–1858) saabus 1839. aastal Soome tutvuma soome keelega. Järgneva seitsme aasta jooksul uuris ta toonase Venemaa aladel erinevaid soome-ugri keeli ja peale nende ka baškiiri ja tšuvaši keelt. Kõige märkimisväärsimateks võib pidada Reguly mansi kogusid, ent rohkem või vähem on ta kogunud materjali peaaegu kõikidest soome-ugri rahvastest. Samuti on ta käinud kogumisretkedel ka enamiku läänemeresoome rahvaste ja laplaste juures.

Tundub aga, et Regulyt köitis eelkõige materjali kogumine – keelesuguluse küsimustega või selle tõestamisega ta ei tegelenud. Et Reguly ajal ei valitsenud ülddist soome-ugri vastalisust, kinnitab kas või tõik, et tema reise toetas Ungari teaduste akadeemia avalikest annetustest laekunud rahadest.

Kogutud materjali ei jõudnud Reguly läbi töötada, sest Ungaris polnud selleks välja õpetatud asjatundjaid. Ühe raamatu mansidest on Reguly kogude põhjal välja andnud Pál Hunfalvy (1810–1891). Tema kutsus Ungarisse ka äsja ülikooli lõpetanud József Budenzi (1832–1892). Budenz koolitas ühelt poolt välja terve põlvkonna fennougriste, kes kogusid kuni I maailmasõja lõpuni nii Venemaal kui ka Ungari sõjavangilaagrites palju kasulikku keeleainest ning dešifreerisid muu hulgas ka Reguly kogutud pärandit, teiselt poolt pidas aga just Budenz nn soome-ugri ja turgi sõda.

Soome-ugri ja turgi sõda peetakse üldiselt vaidluseks, mis otsustas, kas ungari keel kuulub soome-ugri või turgi keelte hulka. Tegelikult asi päris nii ei olnud. Tollal ei olnud ka see ühetähenduslikult selge, et tegemist on kahe erineva keeleperega, samuti ei teatud, millistes omavahelistes suhetes on täpsemalt nendesse kuuluvad keeled. Ungari keel paigutati kahe keelkonna vahele, arvamused erinesid eelkõige selles osas, kummale rühmale on ta lähemal. Veel mõned aastad enne vaidlust oli Budenz veendumusel, et turgi keeltele, turkoloog Ármin Vámbéry aga, et soome-ugri keeltele. Kuid vahepeal tutvus Budenz põhjalikult mari keelega, millel on samuti tugev turgi mõju, ja nii kujunes välja tema seisukoht, et ungari keel on soome-ugri keel, milles on turgi mõju teisejärguline. Alles vaidluse käigus hakati neid arvamusi teravalt vastandama. Soome-ugri ja turgi sõda ei peetud seega mitte keele kuuluvuse nimel, vaid keelekontaktide kvalitatiivsete erinevuste nimel.

Nagu näitavad Vera Békési uurimused, ei jagunenud soome-ugri suguluse ründajad ja poolehoidjad enne soome-ugri ja turgi sõda teravalt vastanduvateks leerideks. Eriti iseloomulik oli see, et tollal ei välistatud ka muude keelte kaasamist uurimisse. Peale Budenzi varastele seisukohtadele on heaks näiteks seegi, et Sajnovics tõstatas ka küsimuse ungari keele sugulusest hiina keelega. Hunfalvy, kelle kohta tänased soome-ugri vastased tavatsevad väita, et ta surus ungarlaste vägivaldselt peale soome-ugri sugulusteooria, oli aga esimene, kes esitas akadeemias mõtte ungari-sumeri suguluse võimalikkusest.

János Sajnovicsi uurimus ungari ja lapi keele sugulusest. Repro

Miklós Zsirai mälestustahvel.

Károly Rédei
„Meie muinasajaloo
küsimusi”.

Kahe maailmasõja vahelisel perioodil muutusid fennougristika võimalused ahtamaks. Puudus võimalus teha välitöid Venemaal. Siiski ilmus 1937. aastal Miklós Zsirai „Meie soome-ugri sugulased” – esimene märkimisväärne, laiemale üldsusele soome-ugri rahvaid ja fennougristikat tutvustav teos. Samalt autorilt ilmus 1943. aastal ka esimene kokkuvõtte dilettantlikest keelevõrdlustest „Muinasajaloo veidrikud”. Sellest perioodist pärineb ka nimeka kirjaniku ja luuletaja Mihály Babitsi paroodiline kirjutis „Jumal Káp”, milles ta kirjeldas muinasungari jumala Kápi olemust selliste sõnade kaudu nagu kapsas, kabel ja kaplan. Sellise kirjatöö sündimine kinnitab, et dilettantlik etümologiseerimine võis ka tollal üsnagi moes olla.

II maailmasõja järel asutuste olukord paranes, asutati Ungari Teaduste Akadeemia keeleteaduse instituut eraldi soome-ugri osakonnaga. Debreceni ja Szegedi ülikoolides rajati soome-ugri õppetoolid. Selle perioodi suurimaks saavutuseks võib ehk lugeda uurali keelte etümoloogilise sõnaraamatu (Uralisches Etymologisches Wörterbuch) koostamist, millega fennougristika teadusharu jõudis suures osas ka oma eesmärgini: sündis soome-ugri algkeele rekonstruktsioon. Loomulikult ei tähenda see seda, nagu ei oleks enam midagi uurida jäänudki või et seniseid saavutusi ei oleks võinud ümber hinnata. Kuid varasemaga sarnast põhjalikku rekonstrueerimistegevust ei saanud enam jätkata. Sel ajajärgul kerkis viimati tõsisemalt esile uurali keelkonna laiendamine: uurali-jukagiiri suguluse küsimus heideti siiski lõpuks kõrvale. Riiklikud kirjastused andsid süstemaatiliselt välja soome-ugri teemalisi raamatuid, nende hulgas ka pseudoteaduslikke kirjutisi häbistavaid teoseid nagu Géza Komoróczy „Sumeri või ungari?” või János Pusztay „Soome-ugri ja turgi sõja järel”. Soome-ugri vastaste teoste ilmumist seevastu ei lubatud. Loomulikult olid põhjused eelkõige teaduslikud, mitte poliitilised, kuid see tõsiasi on möödapääsmatult seotud ka poliitilise tsensuuriga.

Lihtsas asjaarmastajas võis niiviisi kergesti tekkida tunne, et kuna enamik soome-ugri rahvaid elab Venemaal, on soome-ugri sugulus tegelikult nõukogude propaganda, tõde aga vaikitakse maha, nagu näiteks ka 1956. aasta sündmustega seotud asjaolud. Samas kannatas ka fennougristikateadus ise tsensuuri all: soome-ugri keelte ja rahvaste tegelikust olukorrast ei tohtinud kõnelda. Ja kui raamatutest võiski lugeda soome-ugri rahvaste õitsvast kultuurist, siis selle saavutused ei jõudnud kuidagi Nõukogudemaalt Ungarisse.

Poliitilise süsteemi muutumisega 1990. aastatel oli tsensuuril lõpp ja ilmuma hakkas massiliselt soome-ugri vastaseid teoseid. Kahjuks ei reageerinud fennougristid sellele kõige adekvaatsemalt, muuhulgas nõuti piiranguid raamatukirjastamisele, mis tekitas õigusega pahameelt igas kainelt mõtlevas inimeses. Vabadus aga andis teisalt võimaluse soome-ugri rahvaste tegeliku olukorraga

kokkupuutumiseks. Selles mängis olulist rolli Márta Csepregi raamat „Soome-ugri teejuht” (Finnugor kalauz, 2001). Vastulöögiks soome-ugri vastaste rünnakutele on ilmunud Károly Rédei „Meie muinasajaloo küsimusi” (Őstörténetünk kére-
 sei, 1998) ja László Honti toimetatud teos „Keelesugulusest” (Nyelvrokonságról, 2010).

Seega näeme, et tegelikult polegi sellist ajajärku, mil üldsus oleks olnud häälestunud valdavalt soome-ugri vastaselt. Fennougristid pole aga rünnakuid eriti hästi talunud, mis ei ole ka ime, sest keegi ei võta ju kergelt, kui neid tembeldatakse põhjendamata kodumaa reetjateks või kui nende erialaseid teadmisi peetakse väärtusetuiks. Pole kahtlust, et selline olukord on teadlasringkondade jaoks veidi harjumatu, kuid kaugelki mitte harukordne, samalaadset on kogunud ka paljude teiste valdkondade teadlased. Fennougristidel on ehk seetõttu raskem olnud, et need rünnakud ei ole kuidagimoodi seotud nende töö tegeliku olemusega.

Ungari fennougristi tänapäev

Kui küsitleksime, millise uurimisvaldkonnaga tegelevad tänapäeva Ungari fennougristid, siis nimetatakse vast ühte-kahte keelt, mida uuritakse ühest või teisest vaatepunktist lähemalt. Enamikul juhtudel ei saa aga uurimist mõista selle sõna tavapärasel tähenduses, sest vähemalt suure osa oma tööajast tegelevad teadlased millegi praktilisega: nad kirjutavad õpikut või sõnaraamatut, valmistavad ette teksti mõne väljaande jaoks, koostavad arvutiandmebaasi vms. Hoopis harvemini tegelevad nad keeleajaloo ja kui nad seda teevadki, siis uurivad nad mõnd lähemat sugulaskeelt. Viimasel ajal ei tegele enam praktiliselt mitte keegi ungari keele eelajaloo, ammuigi siis mitte soome-ugri päritoluga ega ka obiugri ja ungari keele sidemetega.

Selle põhjuseks ei ole muidugi mitte unarussejätmine, vaid eelpool kirjeldatud seisukoht, et vastavad uuringud on saavutanud juba oma tipu ja et selles vallas on vaevalt enam võimalik mingit tõelist läbimurret saavutada. Samas on aga hulk ülesandeid, millele varem on vähem tähelepanu pööratud. Üheks selliseks on elavate uurali keelte kirjeldamine, mis on seda kiireloomulisem, et enamik uurali keeli on ohustatud. Et niisuguse ülesande täitmiseks oleks spetsialiste, on vaja kirjutada õpikuid. Teine tähtis ülesanne on varem kogutud ainese digitaliseerimine ja arvutitöötlus.

Selle, et uurimistöö on rõhuasetused sedavõrd nihkunud, on oma negatiivsed tagajärjed. Kuigi fennougristikaõpingute vältel omandab igaüks keelte võrdlemise põhialused, siis praktikas neid oskusi enam ei kasutata ning etümoloogiate loomine või loodud etümoloogiate tõepärasuse analüüsimine tekitab paljude fennougristide jaoks tõsisel raskusel. Seista silmitsi sellise tööga on seetõttu veider, et soome-ugri vastaste üheks peamiseks süüdistuseks on fennougristide dogmaatilisus – see, et nad pole avatud uutele lahendustele. Diletantlike ettepanekute suhtes ei saagi fennougristid olla avatud, kuid siiski tasuks mõelda ka selle üle,

et kui vastasrindede hästi ettevalmistatud spetsialist hakkaks loodud etümoloogiaid ükshaaval kritiseerima, siis kuivõrd oleks keskmine fennougrist võimeline oma seisukohta kaitsma.

Küsimus on huvitav ka selle poolest, et fennougristikat ründavatel asjaarmastajatel pole halli aimugi sellest, millega fennougristid tegelevad. Nende ettekujutuses tegeleb fennougrist eranditult vaid keelesuguluse küsimustega, mis välistab võimaluse, et sugulaskeeli uuritakse ka muul põhjusel kui suguluse tõestamiseks. Samas aga süüdistatakse fennougriste selles, et nad peavad soome-ugri keelte sugulusküsimust tõestatuks, sugulussidemeid teiste keeltega aga pole võimelised uurima. Kuidas aga saab keelesugulust uurida nii, et osad keeli ei uurita seetõttu, et nad on ju niikuinii sugulased, ülejäänuid aga seepärast, et nad ei ole nii või teisiti sugulased? Kõrvalseisja jaoks näib fennougrist pigem papina, kes vastutab kultuse püsijäämise eest. Seda kujutelma peegeldab asjaolu, et võhikud räägivad fennougristika asemel fennougrismist, nagu see ei olekski teadusharu, vaid hoopis mingi liikumine. (Selleks on sedavõrd alust, et kohati see mõjub tõepoolest liikumisena, kuid see oleks juba ühe eraldi artikli teema).

Ideehaiguse diagnoosid

Oma kirjutises olen pikalt üles lugenud soome-ugri vastaste ungarlaste ekshiarvamusi, kuid näib, et otstarbekam oleks selgitada, kust vastalikus pärineb. Siinkohal on oluline rõhutada kahte asja: ühelt poolt ei soovi ma anda ülevaadet soome-ugri vastasuse ajaloost, vaatlen vaid seda, mispärast on keegi tänapäeva Ungaris soome-ugri päritolu vastane. Teisalt ei põhine siinkirjutatu usaldusväärsetele uurimustulemustele, vaid subjektiivsetele isiklikele muljetele. Seda viimast pean oluliseks rõhutada, kuna sageli need fennougristid, kes raevunult protesteerivad, kui lingvistilise hariduseta inimesed võtavad seisukohti keeleteaduslikes küsimustes, sekkuvad ise meelsasti soome-ugri vastasuse sotsioloogilisse ja psühholoogilisse analüüsi, hoolimata sellest, et neil puudub vastav haridus.

Eesti lugeja jaoks on oluline mõista, et ungarlase jaoks on soomeugrilisuse kogemine sootuks teistsugune kui eestlase puhul. Eestlane saab aru, et keeltevahelised piirid ei ole alati teravad: Tallinna eestlase jaoks võib võru keel tunduda samaaegselt nii oma keele murde kui ka võõrkeelena. Juurdlema võib hakata sellegi üle, kas ka vadja keelt ei võiks samuti nimetada üheks eesti keele murdeks. Soome keelt peetakse juba ühetähenduslikult võõrkeeleks, kuigi ka sellest võib ilma õppimiseta üht-teist aru saada, õppides avastatakse aga nii grammatilistes elementides kui ka sõnavaras palju sarnasusi oma emakeelega. Saami keelest saab eestlane vaevalt midagi aru, kuid ka siin võib täheldada sarnasusi. Kui ta teema vastu tõsist huvi tundma hakkab, leiab ta isegi mordva keelt uurides hulgaliselt ühisjooni. Eestlase jaoks on keelesuguluse kogemine reaalne võimalus: oma isiklike muljete põhjal saab ta aru, mismoodi keeled kaugenevad ja nende sarnasus muutub üha vähem silmnähtavaks. Tänu sellele ei ole tema jaoks kummaline

pidada eesti keele kaugeks sugulaskeeleks ka ungari keelt, milles ta võib avastada vaid vähesel määral sarnaseid jooni.

Ungarlasel seevastu selline kogemus puudub. Ungari keele lähemaid sugulaskeeli, handi ja mansi keelt, kõneldakse tuhandete kilomeetrite kaugusel, ja isegi kui ungarlasel avaneb võimalus sugulaskeelset teksti kuulata või lugeda, ei saa ta sellest midagi aru. Pole siis ime, kui tal on raske uskuda, et tal võib nendega midagi ühist olla. (See ei selgita muidugi kõike, sest ka türgi keelest ei saa ungarlane midagi aru, kuid hoolimata sellest usuvad paljud, et ungarlased ja türklased on sugulased). Igatahes on fakt, et ungarlastel ei ole keelesugulusest vahetut kogemust.

Teine asi, millega peame arvestama, on maahõive oluline koht ungarlaste ajalookäsitluses. Selle tähtsusel on mitu põhjust: tegemist oli viimase ajajärguga, mil ungarlased said vallutada endale uusi alasid, tookord hõivatud maal elavad nad tänaseni. Sestsaadik on neil tulnud oma maad vaid väiksema või suurema eduga kaitsta, parematel aegadel on nad ajutiselt tagasi vallutanud alasid, millest kunagi on tulnud loobuda. Teisest küljest on see ajajärk, mil ungarlastel oli ümbritsevatest rahvastest üsna erinev nägu, nad ei olnud veel kohanenud Kesk-Euroopa oludega. Just seetõttu võib tunduda, et maahõive-aegne ungari kultuur oli see „tõeline” Ungari, millega on hiljem sobitatud teiste kultuuride elemente.

Loomulikult mõistab kainelt mõtleja, et ka maahõive-aegne ungari kultuur oli vaid üks olek pidevas muutumise protsessis ja samuti pikaajalise kohanemise tulemus. Ungarlaste tõelise olemuse otsijad leiavad aga, et just see on ungarlaste tõeline olemus ning et sugulasi tuleb otsida sarnase kultuuriga rahvaste hulgast. Kas see kultuur oli „igavesest ajast” nende oma või on see neil hoopis tänu ungarlastele (alates sellest, et ungarlased kodustasid hobused kuni selleni, et ungarlaste sünnikoduks peetakse Babülooniat), see on juba fantaasiakülluse ja isikliku maitse küsimus.

Sellest lähenemisviisist võib hoomata, et diletandid ajavad segi keelelised ja kultuurilised sidemed (samuti geneetilised, kuid see ei puutu siinkohal asjasse). Kujutatakse ette, et rahvad on mingid kivistunud ja muutumatud üksused, mida seob ühtne keel, kultuur ja geneetiline päritolu. Kuigi sageli kogetakse kakskeelsuse, geneetiliste segunemiste ja eriti veel kultuurimuutuste ilminguid, ei kõiguta see nende usku, et igal rahval on mingi olemuslik põhialus. Türklastega suguluse uskujate suurt hulka saab selgitada sellega, et nende rahvaste kultuurid meenutavad paljuski maahõive-aegseid ungarlasi.

Võrdlust moonutab asjaolu, et soome-ugri rahvastega tutvudes puutusid ungarlased kokku nende tollase seisukorraga, mida nad ei pidanud mitte juhuslikult viletsaks. Soome-ugri rahvaste „kuulsusrikas minevik”, näiteks varasem vene vallutajate vastu peetud kangelaslik võitlus ei sattunud tollal tähelepanu keskpunkti, selle kohta saadi teavet tunduvalt hiljem ja siis ei suutnud see enam mõjutada väljakujunenud arusaama. 19. sajandil võidi kuulda Soome tekkivast

kodanlusest, ning kuigi sellesse võidi suhtuda austusega, ei tekitanud see sooje-
maid sugulustundeid.

Tuleb märkida, et selles suhtes on ka fennougristika teinud suure vea, olles hakanud rääkima soome-ugri etnograafiast, soome-ugri muusikast, soome-ugri kirjandusest, soome-ugri maailmavaatetest ja muust sarnasest. Algselt polnud muidugi ka nende teadusharude esindajatele selge, et keelelisi, kultuurilisi ja geneetilisi-antropoloogilisi paralleele ei saa panna ühe mütsi alla. Sellised hääled on olnud aga hiljemgi väga tugevad ja neid võib kuulda tänaseni.

Pole midagi paremat vandenõust

Tänastes seisukohtades ei mängi soome-ugri rahvaste alavääristamine enam mingit rolli. Leidub küll selliseid marurahvuslasi, kelle meelest ungarlased on maailmas parimad ja maailm on kõige eest ungarlastele tänu võlgu, kuid nende jaoks on tähtis ungarlaste teistest kõrgemale tõstmine, mitte soome-ugri rahvas-tele ülalt alla vaatamine.

Paljud rõhutavad tõepoolest, et nad hindavad soomlasi, eestlasi, harvem ka Venemaal elavaid soome-ugri rahvaid – kuigi nad ei või neid sugulasteks pidada. Seevastu viidatakse sageli alljärgnevale loole: Napoleon küsis Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord'ilt nõu, mida ungarlastega peale hakata. Talleyrandi vastus oli selline: „Teie kõrgeausus! Ungarlaste vana komme on vaadata oma suurtele alt üles ja olla uhke mineviku üle. Võta ära rahvalt tema minevik ja sa võid teha temaga, mida tahad.” Pole teada, mida Napoleon selle peale tegi, kuid väidetavalt kasutasid sama põhimõtet ka Habsburgid, kui nad võltsisid Ungari ajalugu, haka-tes hunnidest põlvnemise asemel õpetama soome-ugri päritolu.

Loomulikult ei öelda tänapäeval soome-ugri päritolust lahti seepärast, et see oleks alandav. Alandavaks pidasid seda 19. sajandi ungarlased, tänapäevased enam mitte. Kuid see lähenemine tuleb tagasi lükata seepärast, et see pole tõsi, on ju selle välja mõelnud Habsburgid ungarlaste alandamiseks. Niisugune absurdne kujutelm sobib orgaaniliselt sedasorti rahva mõtteviisiga: üsna sageli leitakse, et kui maailm jõuaks selgusele ja tunnistaks, et ungarlased pärinevad hunnidest, vaataksid nad ungarlasi sootuks teise, tunnustava pilguga.

Habsburgide vandenõu puhul olevat selle keskseks elluvijaks olnud Pál Hunfalvy. Tema ungari-vastalisuse peamiseks tunnistuseks on saksa päritolu, seetõttu mainitakse teda ka sageli Hunsdorferi nimega. Muuseas, 1849. aastal, kui Habsburgid troonilt tõugati, oli Hunfalvy Debrecenis Ungari riigikogu sekretär, nii et vaevalt saab teda Habsburgide pooldajaks pidada. Tema põhisüüks on see, et ta kutsus Ungarisse Budenzi, kes hiljem võitis nn soome-ugri ja turgi sõja. Seda, et Budenz pooldas tollal veel pigem ungarlase sugulust türklastega, ei teata. Samuti ei ole paljudel aimugi sellest, et Budenz pidas akadeemias oma esimese ette-
kande võimalikust ungari-sumeri sugulusest, mida võidi tollal ka akadeemilistes

ringkondades pidada arvestatavaks teooriaks. Seega ei ole tegemist mitte soome-ugri suguluse ainuvõimalikkuse pooldajaga, vaid avatud ja otsiva vaimuga teadlasega.

Soome-ugri vastaste argumentatsiooni ühe osa moodustavad ksenofoobsed väited. Kui keegi ei ole ungarlane või on ta segapäritolu, siis võib ta ainult ungari-vastane olla. Kui ta on samas ka soome-ugri vastane, siis võõrpäritolu unustatakse. Nii ei ole antisemiitlike foorumiteni jõudnud mingit teavet Ármin Vámbéry juudi päritolust. Kui välismaalased esitavad soome-ugri vastaseid seisukohti, siis muutub see koheselt „rahvusvaheliseks seisukohaks”. Nende puhul ei teki küsimust, kas nad välismaalastena mitte ungarlasi ei ründa. Viimasel ajal on eriti suures aus kaks Itaalia teadlast – Angela Marcantonio ja Mario Alinei, keda mainitakse tavaliselt koos. Pikantseks teeb asja see, et nad väidavad täiesti erinevaid asju – Marcantonio meelest ei ole soome-ugri keelesugulus tõestatud, Alinei aga tõestab, et ungarlased on arenenud etruskidest. Kuigi Marcantonio peab Alinei väiteid suureks rumaluseks, on nad ungari soome-ugri vastaste hulgas samavõrd populaarsed. Meeleldi mainitakse aga ka näiteks Kalevi Wiiki, kes ei ole ju uurali keelesugulust hetkekski kahtluse alla seadnud, tal on vaid teine arusaam algkodu geograafilisest paiknemisest.

Minu meelest viitab see kõik sellele, et soome-ugri vastaste teooriate populaarsus ei tulene tänapäeval ei antipaatiast soome-ugri rahvaste vastu ega sümpaatiast mõnede teiste rahvaste vastu, vaid lihtsalt janust vandenõuteooriate järele. Nagu juba varem viitasin, annab „soome-ugri vandenõu” olemasolule tuge kas või fakt, et see tundus Kádári ajal mingi ametliku seisukohana. (Soome-ugri vastased räägivad soome-ugri sugulusest tänaseni meeleldi kui mingist ametlikust seisukohast või ideoloogiast).

Loomulikult ei saa me väita, et kõik, kes ei usu soome-ugri keelesugulusse, on vandenõuteooriate pooldajad. Ent soome-ugri vastaste tekitatud kära viib selleni, et asjaga vähem kursis olevad inimesed hakkavad mõtlema, et kui nii palju sellest räägitakse, peab tösi taga olema. Ja nii kujuneb ka mitte tingimata soome-ugri vastastes asjatundmatutes veendumus, et soome-ugri sugulusega kõik ei klapi, või arvatakse kõige erapooletumal moel, ent samas tõsiselt, et soome-ugri sugulus-teooria on juba ümber lükatud.

László Fejes on kaitsnud Budapestis doktorikraadi uurali keelte alal. Ta töötas aastaid Ungari Keeleteaduse Instituudis, kus arendas morfoloogilisi analüsaatoreid erinevate soome-ugri keelte jaoks. Peagu tegutseb ta haridusportaali Keel ja Teadus toimetajana.

Tõlkis Viia-Kadi Raudalainen.

Keelepesadest ja nende rakendamisest Venemaal

Annika Pasanen

Maailmas umbes 7000-st kõneldavast keelest on vähemalt pooled, mõningatel hinnangutel aga isegi 90% ohustatud. Keele kandumist ühest sugupõlvest teise peetakse paljudes uurimustes ja raportites kõige olulisemaks keele ohustatuse määratlemise kriteeriumiks. Kui lapsed ei õpi aktiivselt vähemuskeelt kõnelema, ei ole ka muudel abinõudel keele toetamiseks ja elavdamiseks püsivat tulemust. Keelepesad on üks vahenditest, mille abil ohustatud vähemuskeel võidakse lastele edasi anda ka siis, kui vanemad seda kodus enam teha ei suuda. Selline olukord tekib juhul, kui vanemad ise ei ole õppinud vähemuskeelt või kui nad tunnevad, et nende keeleoskus on liiga nõrk lastega kõnelemiseks.

Venemaa soome-ugri keeled on ohustatud

Venemaa soome-ugri ja samojeedi keeled võib jagada ohustatuse poolest laias laastus kahte rühma: esiteks keeled, mida lapsed õpivad veel arvestataval määral kodukeelena ja teiseks keeled, mida lapsed kodus enam üldse ei õpi. Esimesse rühma kuuluvad ersa ja mokša, mari, udmurdi, komi ning mingil määral ka tundraneanetsi ja handi keel. Teise rühma võib arvata kõik ülejäänud: karjala, vepsa, isuri, vadja, ingerisoomi, mansi, eenetsi, metsaneanetsi ja sõlkupi keel.

Oluline on siiski silmas pidada, et kõik uurali keeled Venemaal, ka esimesse rühma kuuluvad, on ohustatud. Nii on ka udmurdi ja niidumari keeled, mida võib ehk edasikandumise seisukohast pidada uurali keeltest kõige kindlamateks, paljudes kohtades assimileerumas vene keelega. Assimilatsioon on kõige kiirem soome-ugri vabariikide pealinnades ja rajoonikeskustes ning ka mitmetes diasporaades.

Venemaa soome-ugri keelte elustamiseks on võetud kasutusele mitmeid abinõusid. Kuid ohustatud keeli käsitlevad uurimused osutavad kindlalt, et sellised vahendid nagu paar tundi nädalas keeleõpet lasteaedades või koolides, juhuslikud mängu- ja laulupausid või keelelaagrid ei taga keelte edasikandumist. Ohustatud vähemuskeele edasiandmine lastele eeldab reeglipäraselt ja pidevat keele kuulamist ja kõnelemist. Praktikast võib seda pakkuda perekond, kus vähemuskeel on kodukeeleks, või siis vähemuskeeles tegutsev – mitte ainult vähemuskeelt õpetav – lasteaiad või kool. Kui eelnimetatud teise rühma kuuluvad keeled tahetakse säilitada osana Venemaa keelelisest mitmekesisusest, nõuab see teadlikku elustamist, eelkõige senisest tõhusamaid vahendeid, mille kaudu võidakse taasalustada keele edasiandmist. Kui see ei õnnestu, kaovad need keeled kõnekasutusest lähimate aastakümnete jooksul.

Keelepesad kui tõhus vahend keelte taaselustamiseks

Keelepesa tähendab eelkooliealiste laste vähemuskeelset päevahoidu. Põhimõte on sama nagu varajases täielikus keelekümbluses: laps, kes on kodus õppinud vaid piirkonna üldkasutatavat keelt, tuleb keelepesarühma, kus personal kõneleb temaga algusest peale kõikides olukordades ainult vähemuskeeles. Laps hakkab uuest keelest aru saama üsna kiiresti. Juba esimestel päevadel hakkab ta tajuma sagedamini kuulnud sõnade ja fraaside tähendust.

Mitmete eri keelepesade kogemuste põhjal on näha, et juba pärast kolme- või neljakuulist viibimist keelepesas saab laps aru kõigest olulisest, mida talle räägitakse. Kui kiiresti laps ise vähemuskeeles kõnelema hakkab, on üsna erinev. Mõned lapsed püüavad juba esimestel päevadel kasvatajate sõnu korrata, mõned ei räägi veel mitu kuud sõnakestki. Esimese õppeaasta lõpul võivad mõned lapsed juba moodustada spontaanselt vähemuskeelseid lauseid, teistel kulub selleks mitmeid aastaid.

Keelepesade kõige olulisem põhimõte on see, et kasvatajad räägivad lastega eranditult ainult vähemuskeeles ega tõlgi oma juttu enamusrahvuse keelde. Kui sama kasvataja räägib mõlemat keelt, ootavad lapsed temalt automaatselt enamuskeelset suhtlemist, millest nad saavad paremini aru ning vähemuskeele omandamine ei käivitu. Sama tähtis põhimõte on see, et lapsed võivad rääkida selles keeles, milles tahavad. Algul nad räägivad loomulikult üksnes üldkasutatavat keelt, sest muud nad ju ei oska – välja arvatud juhul, kui nad on nii väikesed, et üldse veel ei räägi. Kasvatajad annavad lastele mõista, et nad saavad kõigest aru, mida lapsed ütlevad. Nii tekib lastes turvaline ja usaldusväärne tunne, kuigi nad ei saa alguses nendega kõneldavast keelest üldse aru. Keelepesas pikemat aega viibinud last võib ettevaatlikult julgustada kasutama vähemuskeelt, kuid selleks ei tohi teda sundida.

Keelepesade ajaloost

Keelepesametoodika töötati välja Uus-Meremaal, kus ohustatud maori keelt hakati 1980. aastatel elustama maorikeelse päevahoiu abil. Keelepesade põhimõte on sama kui keelekümbluses: keel ei ole õpetamisobjekt, vaid tegusemivahend. Keelekümblus keeleõpetusmeetodina on välja arendatud 1960. aastatel Kanadas, kus prantsuskeelsetel aladel elavad ingliskeelsed lapsevanemad polnud rahul, et nende lastele õpetatakse prantsuse keelt inglise keele kaudu.

Nii tekkis mõte õpetada prantsuse keelt prantsuskeelses keskkonnas, kõneldes lastega prantsuse keeles, ühendades keelekasutuse konkreetsete tegevustega ning õpetades muidki õppeaineid prantsuse keeles. Kui keelekümblust võib rakendada igas eas ja iga keele õppimisel, siis keelepesategevuses keskendutakse ohustatud vähemuskeelte õpetamisele koolieelikutele, kes on eelkõige seda keelt emakeeleks pidava rahvuse esindajad. Keelepesade puhul püütakse aktiveerida ka pere ja kogukonna rolli keele ja kultuuri edasikandjatena.

Peale Uus-Meremaa on keelepesasid loodud ka näiteks Hawaii saarestikus havai keele õpetamiseks ja paljudes muudes maailma erinevates paikades. Soomes on keelepesameetodit rakendatud Lapimaal inari- ja koltasaami keelte kasutamise elavdamiseks ja ka karjala keele elustamiseks. Keelepesategevuse tulemused on aga kõikjal ühesugused – võrreldes tavaõpetusega omandavad lapsed keele väga tõhusalt.

Kakskeelsuse plussid

Keele omandamine keelepesas põhineb asjaolul, et laste keeleline võimekus on piiriltul lai. Nagu tõdeb Helsingi Ülikooli dotsent ja kakskeelsuse uurija Jekaterina Protassova, võib laps omandada paralleelselt mitmeid keeli. Laps õpib ilma probleemideta selgeks ka teise keele, ilma et see vähendaks emakeeleoskuse arenemist. Lapse keeleoskuse seisukohast on keelepesa eesmärgiks sünkroonne kakskeelsus. Keelepesa ei võta lapselt esimest keelt, vaid annab talle lisaks teise emakeele. Mida väiksemana tuleb laps keelepessa, seda kindlamalt jõuab ta kooliminekuks muutuda kakskeelseks.

Keelepesad ei vii etnilise segregatsioonini, nagu ekslikult kardetakse, selgitab Itaalias Euroopa Ülikooli Instituudis töötav Soome professor Martin Scheinin. Keelepesad ei süvenda tema sõnul rahvuste üksteisest eraldumist kas või seetõttu, et keelepesaga võivad liituda mis tahes rahvusest lapsed. Sageli on kõige suurem huvi neis peredes, kus vähemuskeel on olnud vanemate, vanavanemate või isegi kaugemate esivanemate keel, kuid seda ei ole suudetud lastega kõnelema hakata. Mõnes kohas on keelepesad populaarsed ka enamuskeelsete perede hulgas, näiteks Soome saami aladel on keelepesades ka soomlastest lapsi. Nende vanemad soovivad, et lapsed õpiksid ka oma elukoha põlisrahva keelt ja muutuksid kakskeelseteks, et olla võrdses olukorras kodus saami keelt kõnelevate lastega.

Keelepesa ongi tõhus viis arendada kahesuunalist kakskeelsust, mille puhul mitte ainult vähemuskeelne rahvaosa ei õpi peale oma keele enamusrahva keelt, vaid ka osa enamuskeele kõnelejatest õpib vähemuskeelt. Nagu tõdeb professor Janne Saarikivi, arendab kahesuunaline kakskeelsus ühiskondlikku võrdväärust ja vähendab rahvuskonfliktide riski.

Soome kultuurirahastu toetab keelepesasid

Soome suurim toetusfond Kultuurirahasto on peale kunstide ja teaduse finantseerimise toetanud ka suuremaid ühiskondlikke algatusi. Üheks selliseks on 2006. aastal algatatud ulatuslikum projektitegevus Venemaa soome-ugri rahvaste keelte ja kultuuride säilitamiseks ja kaasajastamiseks. Neid projekte teostavad Soome organisatsioonid, kel on pikaajaline koostöökogemus Venemaa soome-ugri rahvastega: M. A. Castréni Selts, Soome-Vene-Selts ja karjala kultuuri infokeskus Juminkeko.

Kultuurirahastu toel on edukalt rakendatud ka keelepesasüsteemi, Soome põhjaosas on keelepesadel olnud oluline roll inarisaami keele elustamisel. 350 kõnelejaga inarisaami keelt ohustas 20. sajandi jooksul tugevasti soomekeelne koolisüsteem. Praeguseks võib nentida, et keelepesad on päästnud inarisaami keele, mille aktiivseid kõnelejaid oli ülimalt vähe ja vanemad ei rääkinud selles keeles enam lastegagi.

Et keelepesameetod on osutunud tõhusaks revitalisatsioonivahendiks mitmetes väikese kõnelejate arvuga keelekogukondades üle kogu maailma, hakati arutama ka selle rakendamist ühe võimaliku projektina Venemaa soome-ugri keelte elustamiseks. Ka varasem kogemus Venemaalt oli olemas: aastatel 2000 ja 2002 käivitati kaks täiesti karjalakeelset keelepesarühma väga paljutöötavate tulemustega Karjala vabariigi põhjaosas asuvas Kalevalas. Paraku muutusid keelepesad erinevatel põhjustel tavalisteks venekeelseteks lasteaedadeks, kus karjala keelt kasutati lihtsalt juhusliku elemendina vahelduse toomiseks õpetusse ning keelelised saavutused nõrgenesid tunduvalt. 2008. aastal toetaski Kultuurirahastu soome-ugri keelepesaprojekti 140 000 euroga, 2009. aastast läks aga projekt Soome-Vene Seltsi koordineerimise alla ning rahastus suurenes veelgi. Projekti eestvedajaks on Annika Pasanen, keda abistavad kohalikud koordinaatorid (Karjala vabariigis Nuori Karjala esinaine Natalja Antonova) ja soome keeleteadlastest ning muudest asjatundjatest koosnev nõukogu.

Soome-ugri keelepesategevusest Venemaal

Soome eestvedamisel toimib keelepesaprojekt juba kolm aastat Venemaal Karjala vabariigis ja on laienenud teistelegi soome-ugri aladele. Venemaa projekt keskendus esimesed paar aastat Karjala vabariigile, kus seda on arendatud tihedas koostöös noorsooühendusega Nuori Karjala ja kohaliku haridusministeeriumiga. Projekti tulemusel alustas 2009. aasta sügisel pealinnas Petroskois (Petrozavodsk) tegevust kaks osalist keelepesarühma. Ühes neist räägitakse lastega aunusekarjala murret, teises soome keelt. Üks kasvatajatest suhtleb lastega vähemuskeeles, teine aga vene keeles. Keelepesade vastu tuntakse huvi ka mujal Karjala aladel. 2010. aasta detsembris käis projektimeeskond tutvumas olukorraga Aunuse rajoonis. Reisi tulemusena otsustati selgitada küsitluse kaudu vanemate huvi keelepesade vastu kõiges kolmes Karjala rahvusringkonnas: Aunuse, Prääsä ja Kalevala rajoonis.

2010. aasta kevadel Petroskois korraldatud seminarile kutsuti kokku esindajaid pea kõikidelt soome-ugri aladelt. Sama aasta novembris korraldati eraldi koolitus maridele. 2011. aastal jätkati piirkondlike seminaridega Komi vabariigis ja Udmurtias, sügisises kavas on seminar Mordvamaal. Jätkatakse ka juba projektides töötanud inimeste jätkukoolitusega. Ometi ei ole keelepesad Karjalas täielikult õnnestunud ning sel on mitu põhjust.

Kõhklused keelepesade rakendamisel

Venemaa põhiseadus tagab küll oma kodanikele õiguse valida laste kasvata-
mise ja õpetamise keel, kuid praktikas toimub kooliõpetus ja eelkooliealiste laste
kasvatus paljudel aladel täielikult vene keeles. Keelepesa, kus kasvatajad räägivad
lastega vaid kohalikus vähemuskeeles ja üldse mitte vene keeles, on Venemaa olu-
des üsna radikaalne toimumisviis. See äratub tohutut huvi, aga ka väärarvamusi ja
vastuseisu.

Äärmuslik näide sellest on Venemaa neljas raport Euroopa Nõukogule 2010.
aasta kevadel vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni rakendamisest. Raport-
tis esitletakse keelepesade loomist näitena etnilisest segregatsioonist, mis riivab
võrdõiguslikkuse printsiipi, viies vähemusrahvad eraldumiseni ja kahandades
laste võimalusi hariduse saamisel ning tööelus. Neil väidetest ei ole vähimatki tõe-
põhja. Keelepesadesse ei valita lapsi mitte etnilistel alustel, vaid need on avatud
kõiki rahvusi esindavatele lastele. Laste kodukeeleks on tavaliselt vene keel, nii et
nad õpivad selle keele selgeks täiesti tavapäraselt, kuigi lasteaiaas kõneldakse vähe-
muskeelt. On uuritud, et kakskeelsus on lapsele nii koolis kui ka tööl eeliseks,
mitte kahjaks.

Keelepesade juurutaja
Annika Pasanen.
Foto: Harri Nurminen

Soome-ugri keelepesaprojekti raames töötatakse väga erinevate vähemuskeel-
tega ning ka vanemate, õpetajate ja ametnike reaktsioonid meie informatsioonile
erinevad üsna suuresti. Ametnike seisukoht on tavaliselt kahtlevam ja negatiivsem
kui vanematel, kes asuvad projekti poolele kohe, kui sellest kuulevad. Ametnikudki
mõnnavad, et asi on õige ja oluline, kuid takistusi keelepesade rakendamiseks ole-
vat liiga palju. Nendeks võivad olla näiteks puudus pädevatest keelt oskavatest las-
teaiakasvatavatest, lastele mõeldud omakeelsete õppematerjalide vähesus või Vene-
maa haridus- ja algõpetusstandardid, mille kohaselt peaksid kõik kooliminevad
lapsed oskama vene keelt. Seetõttu ei olnud näiteks Karjala haridusministeerium
valmis täielikuks keelepesaks, vaid soovis alustada osalise malliga, mille tulemused

jäävad paraku kesisemaks. Sageli tunduvad ametnikele ka vanemate hoiakud vähemuskeelte suhtes negatiivsemad, kui nad on tegelikkuses.

Väga väikeste ja ohustatud keelte kogukondades võib ka vanematel tekkida küsimus, kas lapsel on vähemuskeele oskusest üldse mingit kasu. Neile võib olla täielikuks uudiseks, et kakskeelsuse kasulikkus lapsele on teaduslikult tõestatud. Need vanemad, kes väärtustavad oma rahva keelt ja kultuuri, näevad keelepesasid loomulikult ainulaadse vahendina keele edasiandmiseks lastele. Neil aladel, kus vähemuskeelt enam kodukeelena ei kõnelda, on vanemad täheldanud, kui võrd vähe tulemusi annab keeleõpe lasteaias või koolis tunni või paari vältel nädalas. Nad rõõmustavad kuules, et keelepesa on midagi sootuks muud. Keelepesaprojekti üks tulevikuväljakutse ongi saada rohkem kontakte lastevanematega. Mida ohustatum on keel, seda olulisem on vanemate hoiakute muutmine.

Eemärgid ja tegevused

Soome poolt ongi keelepesaprojekti eesmärgiks tutvustada seda meetodit Venemaa soome-ugri keelte levikualadel ja abistada huvitatuid keelepesade loomisel. Teavitamine toimub mitmesuguste keeleõpetusele keskenduvate kongresside, konverentside ja seminaride raames, kohtumistel ametnike, lasteaiakasvatajate ja vanematega ning meedia vahendusel. Projektirahadest ei kaeta keelepesade tegevuskulusid nagu on palgad, ruumide rendid või remondikulud, küll aga võidakse mingil määral korvata hädavajalike õppematerjalide, näiteks lasteraamatute, tootmiskulusid. Samuti on projekt toetanud materiaalselt ka keelepesarühmade õppekava väljatöötamist Karjala vabariigis.

Üks olulisematest tegevusvaldkondadest on lasteaiakasvatajate koolitamine. Projekti vältel on korraldatud kokku neli mitmepäevast koolitusseminari, kus on kõneldud lapse keeleoskuse arenemisest, mitmekeelsusest, keele elustamisest, keelekümblyusest ja keelepesaprojektist. Sihtrühmaks on peale lasteaiakasvatajate ka lasteadeade muu personal, organisatsioonide esindajad ja haridusametnikud. Koolitajateks on olnud asjatundjad nii projekti siseringist kui ka väljastpoolt, nagu näiteks kakskeelsuse uurija, pedagoogikadoktor Jekaterina Protassova ning mitu koolitajat Vaasast. Koolitusi on kavas korraldada ka edaspidi, sest keelepesi loodetakse avada Venemaa muudeski paikades. Keelepesade personalile on plaanis ka jätkukoolitused.

Soome-ugri keelepesaprojekt toetub soome-ugri alade ja keelekogukondade ametnike ja kodanikeühenduse aktiivsele osalusele. Projekti algatajad võivad küll jagada teavet ja anda nõu, kuid tegelik töö on kohalike kättes. Tegevuse lähtepunktiks on lapsevanemate motiveeritus vähemuskeele säilitamiseks ja edendamiseks. Vanemate tahe ja vaba valik on seega kõikjal keelepesade tingimusteta eelduseks. Keelepesade moodustamine ei tohi mingil juhul tähendada seda, et vanemad, kes soovivad lastele venekeelset päevahoidu, ei saaks panna edaspidigi oma lapsi vene rühma. Vanemate motiveeritus selgitatakse välja küsitluslehtede abil.

Lõpetuseks

Nagu eelnevast selgus, on keelepesade eesmärgiks indiviidi tasandil lapse praktiline kakskeelsus, ühiskondlikul tasandil aga ohustatud keele elustamine, tugevdamine ja kaasajastamine. Ka soome-ugri keelepesaprojekti eesmärgiks on just kakskeelsus, mitte vene keele oskuse nõrgendamine. Vähemuskeelte toetamine, multikultuursus, keeleline sallivus ja võrdõiguslikkus on väärtused, millega ka Venemaa on end sidunud nii oma seadusandluses kui ka Euroopa Nõukogu rahvusvähemuste kaitse raamkonventsioonis. Soome-ugri keelepesaprojekt võib osaliselt aidata kaasa nende väärtuste elluviimisele soome-ugri keelealadel. Olu-korras, kus ligi 95% maailma keeltest võib hävida veel enne käesoleva sajandi lõppu, eeldab ka Venemaa keelelise mitmekesisuse säilimine mitmepoolset panustamist ja uute keele taaselustamismeetodite kasutuselevõttu.

Annika Pasanen kaitses 2003. aastal Helsingi Ülikoolis magistrikraadi keelepesadest, olles uurinud saamide algatust Soomes Inaris ja karjalaste projekti Venemaal Kalevalas. Ta koordineerib Soome poolt Karjala keelepesaprojekti ja levitab teavet keelekümblusmeetodist soome-ugri aladel.

Tõlkis Viia-Kadi Raudalainen.

Permikomi sügis

Ühe dokumentaalfilmi tegemisest ja näitamisest Permi kraisis

Indrek Jääts

2008. aasta septembris viibisin koos Eesti Rahva Muuseumi filmimehe Maido Selgmäega pea kaks nädalat Venemaal Permi kraisis, Permikomi ringkonnas. Eesmärgiks oli koguda kaasaegset eluolu kajastavat audiovisuaalset materjali ERMi kogude ja uue püsinäituse tarvis ning teha dokumentaalfilm permikomide kui etnilise kogukonna tänapäevasest olukorrast ja tulevikuperspektiividest.

Permikomi autonoomne ringkond oli 2005. aastal Permi oblastiga ühinenud ning minetanud seejuures oma autonoomia. Mis permikomidest edasi saab? Kas autonoomse ringkonna kaotamine tähendab neile kiiret assimileerumist ning lõppu eraldiseisva rahvana, nagu mõned permikomi haritlased enne referendumit hoiatasid? Või saabub permikomide õuele uue jõuka krai rikkalikel ressurssidel põhinev rahvuskultuuriline õitseng, nagu ametivõimud ühinemise eel lubasid? Need olid küsimused, millele me läksimegi vastust otsima.

Rajoonikeskus Jusva.
Foto: Indrek Jääts

Taustaks veidi numbreid. 1989. aasta andmeil elas Vene NFSVs üle 147 000 permikomi. 2002. aastaks oli nende arv langenud umbes 125 000-ni, põhjuseks eelkõige postsotsialistlik demograafiline kriis ning venestumine. Teiste idapoolsete soomeugrilaste seas paistsid permikomid silma sellega, et olid ainsad, kes moodustasid enamuse (59%) oma autonoomse territooriumi rahvastikust. Samas olid nad aga ka esimesed, kes territoriaala autonoomia kaotasid. Detsembris 2003 toimunud referendumil otsustas ringkonna elanike valdav enamik (90%) autonoomiast loobuda ning ühineda Permi oblastiga Permi kraiks. Kohaliku haritlaskonna rahvuslikult meelestatud osal ei lastud oma vastuväiteid meedias propageerida ning need jäid tähelepanuta. 1. detsembril 2005 sai ühinemine teoks.

Miks nii läks? Põhjuseks oli eelkõige ringkonna kehv majanduslik olukord ning sellele vastavalt madal elatustase. Tegemist on Venemaa Euroopa-osa ühe

kõige vaesema piirkonnaga. Tunduvalt jõukama Permi oblastiga liitumise läbi lootis ringkonna elanike enamik ilmselt oma olukorda kiiresti parandada. Permikomide rahvuslik identiteet on ikka olnud nõrk ning 1925. aastal suure vaevaga loodud rahvusautonoomia likvideerimist ei võetud seega eriti valuliselt. Ühinemine toimus keskväimu tellimusel ja näpunäitel. See oli osa föderatsiooni struktuuri korrastamisest, Moskva algatatud sündmusteahela esimene lüli, omamoodi pilootfaas. Täna on ka mitmed teised autonoomsed ringkonnad liidetud suuremate administratiivüksustega, mille koosseisu nad nõukogude ajal kuulusid.

Ühinemise teema oli niisiis selgelt poliitiline ning Moskva ja Permi jaoks polnud välismaine, veel vähem Eesti huvi selle protsessi vastu teretulnud. Permikomi haritlaskonna seisukoht oli ja on pigem vastupidine – nad tahavad, et välismaailm nende probleemidele tähelepanu pööraks, sest loodavad, et sellest võib nende lahendamisel abi olla. Samas ei tundnud paljud kohalikest end meiega suheldes vabalt. Hoolega kaaluti, mida võib kaamera ees öelda ja mida mitte. Kardeti pahandusi võimudega, näiteks töökoha kaotust. Niisiis oli meie välitööde õhkkond mõneti pingeline.

Meie võorustajaks oli Udmurdi Riikliku Ülikooli Kudõmkari filiaal, eeskätt selle direktor Anatoli Konšin, tõeline permikomi patrioot. Ta oli huvitatud oma rahva ja maanurga heast käekäigust ning mõistis, et permikomide ja nende probleemide tundus laias ilmas aitab sellele kaasa. Samas pidi ta ametnikuna, kes sellise ülikoolifiliaali direktor, eriti Venemaal, paratamatult on, seisma hea ka selle eest, et ta meid toetades ei seaks ohtu oma positsiooni, mis võimaldab tal oma rahva heaks mõndagi ära teha. Me püüdsime sellega arvestada ja tegime koostööd.

Perm püüdis meil silma peal hoida. Kahel korral jõudis meieni võorustajate kaudu teave, et kraikeskusest on huvi tuntud, et mis eestlased need seal ringkonnas ringi liiguvad ja mis asju nad ikka ajavad. Pärast meie külaskäike oli Permist mitmele poole helistatud ja uuritud, millest me rääkisime. Kord lasi üks naisametnik, vist krai rahvussuhete ministeeriumist, end koguni Volgaga kohale sõidutada, et meid üle vaadata. Seega näris meid kuni Narva jõe läänekaldale taasjõudmiseni vaikselt mure, kas õnnestub ERMile kuuluv tehnika ja salvestatud materjal kaduda koju tuua. Õnnestus. Kokku salvestasime umbes 17 tundi audiovisuaalset materjali, tegime paarkümmend intervjuud, peale selle mõnisada fotot.

Üritasime jäädvustada kohalikku kaasaega kogu selle mitmekesisuses. Filmisime tänavapilti, bussijaama ja bussisõitu, käisime ajalehetootimistes, raadio- ja telestudios, koolides, poodides, kirikus. Jäädvustasime ka rockansambleid, professionaalse teatri proovi ja turgu. Probleemide kajastamise kõrval lasime endale näidata ka edusamme, salvestasime vilunult numbreid võrreldes eelarveliste võimaluste kasvu ja rahvuskultuuri õitsengut kiitvaid ametnikke. Peamiselt tegutsesime linnas – Kudõmkaris. Ent tegime ka väljasõite lähiümbruse küladesse, filmisime poriseid külätänavaid, kartulivõttu, lehmapidamist, elamusisustust, pidulaudu. Ühinemine tuli paljudel juhtudel iseenesest jutuks, sest see on kohaliku

Pešnigortis filmimas.

Foto: Indrek Jääts

elu aktuaalne teema. Üldiselt tundus rahvas pettunud olevat. Ilmselt pole elatustase tõus toimunud loodetud kiirusega.

Film „Permikomi sügis” esilinastus 2009. aasta mais Tartus, Eesti Rahva Muuseumis. Hiljem on seda näidatud teadusüritustel ja festivalidel Petroskois, Pariisis, New Yorgis, Piliscsabas ja mujal, muidugi ka Eestis (sh ETV2s). Kõige huvitavam ja olulisem on mulle kui filmi autorile aga olnud filmi retseptsioon Permi krais.

Niipea kui film valmis, saatsin Konšinile kolm DVDd, kuid hiljem kuulsin, et need konfiskeeriti Udmurdi Riikliku Ülikooli Kudõmkari filiaali ruumest. Kuuldustele kinnitust saada pole õnnestunud, sest mitmed inimesed on olnud kida-keelsed. Võib-olla on tegemist vaid kuulujutuga, aga asjaolu, et see eksisteerib ja usutavana tundub, on kõnekas.

Kui ma Konšiniga 2010. aasta augustis Piliscsabas taas isiklikult kokku sain, ei maininud ta ühtki filmiga seotud pahandust, kuid paistis lõppsaadusega rahul olevat, surus kätt. Jooksvat infot reaktsioonidest filmile Permi krais sain internetist ja ühelt Eestis õppinud permikomi neiult meili teel.

2010. aasta juuli lõpul toimus Permi lähedal, endisesse vangilaagrisse rajatud memoriaalmuuseumis Perm-36, rahvusvaheline kodanikufoorum „Pilorama”. Svetlana Koltšurina, keda Kudõmkaris intervjuerinud olin, oli selleks ajaks filmi näinud ning suutis korraldada linastuse mainitud üritusel. Film sai lähtekohaks elavale arutelule selle üle, kas Permikomi autonoomse ringkonna ja Permi oblasti liitmine viie aasta eest oli viga ning milliseks võiks kujuneda permikomide tulevik uues olukorras. Filmi vaatas umbes 70 inimest, kelle seas oli kõrgeid riigiametnikke, kultuuritöötajaid ja muidu huvilisi, ka permikomisid.

Pärast filmi lõppu korraldatud improviseeritud hääletuse käigus leidis valdav enamus kohalviibinuist, et film kajastab olukorda tõepäraselt. Vastu olid mõned ametiisikud, näiteks Permikomi ringkonna uus juht Igor Bõkariz, kes rõhutas ühinemisega kaasnenud majanduslikku kasu, eelkõige investeeringuid infrastruktuuri, ning kohaliku administratsiooni hoolt permikomi keele ja kultuuri eest. Bõkariz leidis, et sügise asemel tuleks rääkida hoopis „Permikomi kevadest”.

See oli esimene avalik arutelu ringkonna ja oblasti ühinemise teemal, mida kajastati ka kohalikus trükimeedias ja internetifoorumites. Varem polnud

ühinemise kritiseerijatele sisuliselt sõna antud. Permikomi ringkonnas oli filmi selleks ajaks näidatud vaid paaril korral kitsamale publikule. Vähesed erinevaid teid pidi ringkonda jõudnud DVDd käisid seal kuuldavasti käest kätte nagu nõukogudeaegne *samizdat*.

Endises vangilaagris alanud ning ajakirjanduses jätkunud diskussioonist innustatuna tekkis sõltumatul ajalehel Parma-Novosti mõte korraldada filmi avalik linastus Kudõmkaris. Senise reaktsiooni põhjal võis eeldada, et permikomide huvi selle vastu, kuidas neid ja nende probleeme väljapoolt nähakse, on suur. Filmi näitamine planeeriti 24. septembrile, vaatajate huvi korral oli ajaleht valmis korraldama lisaseansi.

Kudõmkari linnavalitsus oli plaaniga päri, üritus pidi toimuma linnale kuuluva kultuurikeskuse ruumes. Vahetult enne linastuspäeva muutis linnapea Boris Sokolov aga meelt ning keeldus ruume andmast, tuues ettekäändeks, et filmiõhtu ei sobi keskuse profiiliga. Samas olid ka kõik muud suuremate ürituste korraldamiseks sobivad saalid Kudõmkaris linnavalitsuse kontrolli all.

Raske öelda, kas linnapeale avaldati survet või löi ta omal algatusel põnnama. Võib-olla taibati kuskil Permi kabinettides, et sellise filmi näitamine ringkonna pealinnas võib ohutada võimude jaoks ebameeldivat diskussiooni ning aidata kaasa permikomide rahvusliku eneseteadvuse tõusule. Võimalust, et eestlaste tehtud film äratav permikomid unest, mainis 2010. aasta 6. augustil ka kraai ajaleht Permskije Novosti. Võib-olla üritati filmi näitamisele „tehnilisi“ takistusi seades võimalik arutelu summutada ja probleemid maha vaikida. Filmi ärakeelamine tekitanuks liigset kära ja olnuks seega kontraproduktiivne.

Parma-Novosti ei jätnud jonnii. Võib-olla nägid sealsed ajakirjanikud filmi näitamises soodsat võimalust endale vaba sõna kaitsjatena reklaami teha. Võimalik, et oma rolli mängisid ka ukse ees olevad kohalikud valimised. Olgu kuis oli, nädal pärast algselt väljareklaamitud tähtaega, 30. septembril, suutis tarmukas ajaleht ürituse korraldada – filmi näidati Udmurdi Riikliku Ülikooli kohaliku filiaali klassiruumis.

Olin linastuse korraldajatega ühenduses ja sündmuste käiguga üldjoontes kursis. Ürituse algul mängiti klassi kogunenud rahvale ette pöördumine, mille olin ajalehe palvel salvestanud ja saatnud. Pingeid ma selles ei õhutanud, rõhutasin filmi subjektiivust ja tervitasin diskussiooni. Filmile järgnenud arutelust saadeti mulle videosalvestis. Nägin, et saal polnud suur, kuid oli rahvast täis. Paljud lahkusid aga kohe pärast filmi lõppu, võib-olla soovimatusest oma väljaütlemisi salvestada lasta.

Selleks ajaks olid kuuldused eestlaste „skandaalsest“ filmist juba levinud ning sellel pinnal valmistas linateos ehk mõnelegi pettumuse. „Mis seal siis ikka nii väga oli, saanuks ju palju julgemini näidata ja öelda!“ Teised jälle leidsid, et ehkki kõik näidatu vastab tegelikkusele, on film subjektiivne ning keskendub pigem halvale. Kokkuvõttes arvas siiski kaks kolmandikku kohalviibinuist, et film on tõepärane, nemad olid ka autonoomia taastamise poolt. Filmiõhtut kajastati Parma-Novosti

Ansambel Šondiban harjutab. Foto: Indrek Jääts

6. oktoobri numbris. 15. ja 16. oktoobril näidati linateost ka Kudõmkari kaabeltelevisioonis ning nüüdseks on film juba kuuldavasti kättesaadav internetis.

Tunni ajaga pole muidugi võimalik anda objektiivset ülevaadet ühe rahva etnopolitiilisest olukorrast, ehkki selle poole ma püüdsin. Kahtlemata teavad permikomid, või vähemalt osa neist, ise paremini, milline nende olukord on. Mõne aktiivse kohaliku abiga andis see dokk neile aga võimaluse oma olukorrale koos näkku vaadata ja nähtu üle arutleda. Võib-olla nägi seda mõni permikomi päritolu noormees või neiu, kes hakkas ümbritsevat reaalsust uutmoodi märkama ja mõtestama. Ehk oli neid mitu, ehk saavad nad kuskil internetifoorumis kokku, hakkavad asja arutama ja mõtlema, mida oma rahva ja keele tulevikuväljavaadete parandamiseks ette võtta.

Huvi mõne unaruses kiduva individuaalse rahva, mitte lihtsalt ühe suurriigi suvalise sisepiirkonna elanikkonna vastu, võib aidata sel rahval end, oma keelt ja kultuuri väärtustada. Väline tähelepanu võib käivitada sisemise reaktsiooni ning aidata kaasa selle rahva eneseteadvuse tugevnemisele ja kestmisvõimaluste kasvule. Loodan, et „Permikomi sügis” on osa sellisest positiivsest välisühvust ning et filmi pealkiri ei osutu prohvetlikuks.

Indrek Jääts on Eesti Rahva Muuseumi teadur, Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liige, etnoloog. Tegeleb peamiselt etniliste protsesside, rahvusluse ja rahvuspoliitika uurimisega Ida-Euroopas. Põhjalikumalt uurinud setusid, sürja- ja permikomisid.

Visad neenetsid säilitavad keelt ja kasvatavad rahvaarvu

Jaanus Piirsalu

2010. aasta oktoobris õnnestus mul koos umbes kümne välisajakirjanikust kolleegiga sõita kolmeks päevaks Jamali Neenetsi autonoomsesse ringkonda. Meie peaeesmärgiks oli näha ja kuulda sealse piirkonna valitseja gaasimonopolisti Gazpromi tegemistest, sest neenetsite maa annab 70% Venemaa gaasi- ja ligi 20% naftavarudest.

Kohalike põlisrahvaste, eelkõige meie sugulaste neenetsite ja hantide, elust nii lühikese ajaga muidugi erilist pilti ei saanud. Seda enam, et Jamali Neenetsi ringkonna pindala on sama suur kui Prantsusmaa, Belgia, Hollandi, Taani ja Austria oma kokku. Ning ega siis põlisrahvad seal eriti linnades ela. Teid aga Jamalis praktiliselt polegi, ümberringi on ju igikelts. Põhiline liiklus käib lennukitega, mis on väga kallis.

Neenetsimaale pääsemine pole isenesest ka kõige lihtsam ettevõtmine. Tänapäeval ei ole enam nii nagu 1990. aastatel, et otsid lennukipileti ja lendasid nende pealinna Salehardi. 2000. aastate algusest peale on kogu Jamali Neenetsi ringkond ametlikult piiritsoon ning sinna pääsemiseks tuleb välismaalasel taotleda Venemaa julgeolekuteenistuse FSB luba, mida peab ootama vähemalt 40 päeva.

Neenetsite elu

Mingitki aimu neenetsite olukorrast andsid mulle kolm vestlust. Kõik need neenetsid olid muidugi kohalikele võimudele väga lojaalsed, kuid teatud pildi sealsest elust nende räägitu ehk ikka annab.

Aleksandr Evaiga sain kokku Jamali Neenetsi ringkonna pealinnas Salehardis. Ta kuulub ringkonna duumasse, olles seal rahvusküsimuste komitee juht. Ta on üks autoriteetsemaid neenetseid, olles nende ühenduse Jamal Järeltulijatele (Jamal potomkam) endine juht. Muide, ka kohaliku duuma esimees on rahvuselt neenets.

Uurin Evailt kõigepealt, kui palju neenetseid üldse on.

Evai selgitab, et neenetsid on üks kiiremini kasvavaid põlisrahvaid Siberis. Ametlikult on neenetseid üle 30 000. „Neist umbes 14 500 põlielanikku elavad tundras, viljeledes traditsioonilist elulaadi,” räägib Evai. „Tundrainimeste mentaliteet on alati olnud selline, et lapsi tuleb, kui palju tuleb – mida rohkem, seda parem! Tavaliselt on neenetsitel ikka vähemalt kolm kuni viis last peres.”

Evai sõnul aitab kaasa seegi, et Vene riik toetab varasemast rohkem neenetsite traditsioonilisi elatusalasid: põhjapõdrakasvatust ja kalapüüki. Ka on Venemaal Põhjala põlisrahvaste seas vähenenud laste suremus.

„Nõukogude ajal toetati teid siis vähem?” uurin.

„Nõukogude ajal toetati ka hästi. Probleemiks olid need reformiaastad, kui polnud mingit toetust ja meid jäeti olukorda, kus pidime ise ellu jääma.” Evai peab silmas 1990. aastaid.

Evai väidab, et üle 80% neenetsitest räägib oma emakeelt.

„Kuidas teil keelega nii hästi on läinud, võrreldes näiteks hantidega?” ei taha ma uskuda. Mäletan paari aasta tagusest reisist hantide külla Hantõ-Mansiiski ringkonnas, et seal ei rääkinud praktiliselt keegi oma emakeelt.

„Meil need 14 500 neenetsit, kes põdrakarjadega liiguvad, elavad ju oma keelekeskkonnas, aga handid elavad enamasti küldes ja linnades, kus neil pole enam oma keelekeskkonda,” põhjendab Evai erinevust. „Teiseks moodustavad meil neenetsid peaaegu 10% rahvastikust, aga hante on oma ringkonnas protsentuaalselt oluliselt vähem. Oma keelekeskkond on väga oluline. Hantide seas on ka rahvustevahelisi abielusid rohkem.”

Ja veel toonitab Evai, et neenetsi lapsed saavad kooliinternaadis oma keelt edasi rääkida. Mitte kõikidel Venemaa põhjarahvastel pole sellist luksust. „Kui varem oli internaatides süsteem, et ühes korpuses elasid poisid ja teises tüdrukud ning nad olid veel eraldatud vanuse järgi, siis nüüd on teistmoodi – seal on peresüsteem,” räägib Evai. „Ühe suguvõsa lastel on nii-öelda omaette korter, kus kõik koos elavad ja üksteise eest hoolitsevad. Eri vanuses poisid ja tüdrukud, vahest isegi kümme last ühes korteris. Elavad seal korteris nagu omamoodi tšummis (neenetsite traditsiooniline jurta moodi elamu – J.P.) Omavahel räägivad nad loomulikult neenetsi keeles.”

Selline internaatkool on igas asulas. Peresüsteem oli Evai sõnul esimestes internaatides tekkinud juba 1990. aastate algul.

Jamali neenetsid Harampuris. Foto: Jaanus Piirsalu

Gaas ja nafta

Räägime veel neenetsite-põdrakasvatajate elatustasemest ning suhetest gaasi- ja naftafirmadega. Rändava eluviisiga põhjapõdrakasvatajatele maksab ringkonnavalitsus Evai väitel toetust 2000 rubla kuus inimese pealt. Kui aga elad paikselts asulas ja tegeled näiteks kalapüügiga, siis on toetus 600 rubla kuus.

„Oleme jõudnud selleni, et keskmine palk põllumajanduses (ehk siis põhjapõdrakasvatajatel ja kalameestel – J.P.) on juba 17–18 000 rubla kuus. Kui võrrelda gaasimeestega, siis muidugi on see naeruväärne, aga kui võrrelda teiste regioonide põlisrahvastega, siis nad ütlevad, et me elame või sees!” kiidab Evai.

Gaasifirmade kohta nendib Evai hakatuseks, et ega 2000-rublane kuutoetus taevast kuku. „See tuleb ringkonna eelarvest, mis saab oma põhisissetuleku ju nafta- ja gaasifirmade arvelt,” lausub ta. Ja hakkab siis mulle üles lugema, mida neenetsite maapõuest gaasi ja naftat pumpavad firmad põlisrahva heaks teevad: „Kohalikud omavalitsused sõlmivad juba aastaid nende territooriumitel tegutsevate gaasi- ja naftafirmadega kokkuleppeid elamute ning sotsiaalobjektide, nagu koolid, lasteaiad ja haiglad, ehitamiseks. Konkreetsetele peredele, kes on sunnitud oma aladelt mujale kolima, eraldatakse buraan (maksab 120–150 000 rubla) ja kolm tonni bensiini aastas, peale selle ka raha.”

Pinnin, kas ta peab seda õiglaseks hüvitiseks?

„Ma pole valmis ütleva, kas need hüvitised on õiglased või mitte – täna on meil igatahes selline praktika välja kujunenud,” vastab Evai. „Seda muidugi juhtub, et inimesed pole päris rahul. Näiteks inimene, kes töötas seni kogu elu põhjapõdrakasvatajana, peab nüüd hakkama otsima mingit muud tööd.”

„Me oleme tänaseks saavutanud seda, et firmajuhid teadvustavad keskkonnanõudeid ja saavad aru, et neid peab täitma,” kinnitab Evai. „Paljudel peetakse ka silma peal, aga probleeme on alltöövõtjatega, keda kõiki ei jõuta ju jälgida.”

Neenetsi keel

Noor neenets, 28-aastane Renat Pjak töötab Tarko-Sale rajooni administratsioonis. Ta on lõpetanud ülikoolis teoloogia ja maailmakultuuride eriala. Esimesed seitse eluaastat elas ta koos põhjapõdrakasvatajatest vanematega tundras.

Renati jutt üllatab mind mõnevõrra. „Kui siin mõni vanem inimene ei oska juhuslikult vene keelt, siis on igas omavalitsuses sellised ametnikud, kelle ülesandeks on tõlkida talle vene keelest ja aidata probleeme lahendada,” räägib Renat.

Minu usumatut nagu nähes ütleb Renat, et selline kohalik seadus kehtib 2010. aastast. Seadus ütleb Renati sõnul, et omavalitsusakte võib vene keele kõrval avaldada ka põlisrahva keeles. Esialgu just nimelt „võib”, mitte aga ei „pea”.

Kõike tehakse järk-järgult, räägib Renat. „Praegu tõlgitakse pilootprojektide käigus neenetsi keelde neid seadusakte, mis puudutavad otseselt põlisrahvaste elu,” jätkab Renat mu üllatamist. Kahjuks polnud mul aega tema juttu kontrollida.

„Kas siis kõik neenetsid ei oskagi tänapäeval vene keelt?” imestan veel kord. „Oskavad-oskavad,” noogutab Renat pead. „Probleem on selles, et nad ei pruugi teada juriidilist vene keelt, selleks on neil võimalus võtta tõlk,” räägib ta.

Uurin ka Renati arvamust, et miks neenetsitel on oma keel nii hästi säilinud.

„Meie keel on väga esemeline. Kui ma olen kodus, tšummis, siis ma ei saa ennast täielikult vene keeles väljendada, sest vene keeles pole selliseid sõnu nagu meie keeles. Täisväärtuslikult saame me üksteisest aru vaid siis, kui me räägime omavahel neenetsi keeles,” seletab Renat. Rändavad neenetsid räägivad omavahel loomulikult ainult neenetsi keeles. Asulates räägitakse Renati sõnul kodus mõlemas keeles.

„Internaatkoolis on nii, et vanemad lapsed oskavad juba hästi vene keelt, aga kui tuleb mõni noorem sugulane, siis temaga peab rääkima ju neenetsi keeles, sest ta ei oska veel vene keelt. Sellega nad säilitavad ka oma keelt,” lisab Renat. Ta väidab, et Jamali Neenetsi ringkonnas on põlisrahvaste esindajatel koolis kohustuslik õppida oma keelt. Näiteks ka asulate kultuurikeskuste lasteringides pidi peamiselt kasutatama neenetsi keelt.

Harampuri asulas rääkisid kohalikud mulle, et neenetsi keel ja kirjandus on koolis kohustuslik alates teisest klassist. Kuni kooli lõpuni on neenetsitel oma emakeelt kaks tundi ja neenetsi kirjandust üks tund nädalas. „See on piisav, sest nad räägivad ju omavahel ja kodus niikuinii oma keeles,” selgitab üks õpetaja.

Neenetsi keelt olevat hakatud koolides laialdaselt õpetama 2000. aastate algusest.

Keskkonnaprobleemid

Gaasi- ja naftafirmade kohaliku elu spondeerimise kohta ütleb Renat, et kogu raha käib omavalitsuste eelarve kaudu. Otse ei maksa gaasi- ja naftafirmad Renati väitel kellelegi midagi.

Puri rajooni rahvuskultuurikeskuse direktor Larissa Djatškova, kes on ema poolt neenets ja isa poolt komi, räägib, et Venemaal on riigil kindel poliitika – iga väiksema rahvas peab olema säilitatud. „Nõukogudeaegset poliitikat enam pole, et on ainult üks, ühine rahvus,” naerab ta. „Iga rahvas peab säilitama oma keele ja traditsioonilise elulaadi.”

Djatškova meenutab, kuidas 1970. aastatel keelati ja karistati internaadis neenetsi keeles rääkimise eest. Sisuliselt oli nii kuni Nõukogude Liidu lõpuni paljudes kohtades, lisab ta. Siiski ütleb Djatškova, et ta igatseb nõukogude võimu taga. „Tänu Nõukogude Liidule hakkasid näiteks meie põdrakasvatajad saama haridust,” ütleb ta.

Djatškova on rohkem mures keskkonnaprobleemide pärast. Maavarade kaevandamine toob kaasa jõgede kuivamise, mis on kohalikele kõva löök, sest kala on ju kohe vähem.

Huvitava tendentsina toob Djatškova esile selle, et paljud neenetsi noored lähevad asulatest tagasi tundrassa elama. „Nad on küll internaadis üles kasvanud, aga paljudel on ikkagi linnades või asulates raske jalgu alla saada. Osa põgeneb ka alkoholi eest,” räägib rahvuskultuurikeskuse direktor. „Praegu on näha, et noored tahavad oma juurte juurde tagasi. Noored saavad aru, et ilma põhjapõtradeta pole enam ka neenetsi rahvast.”

Larissa Djatškova lisab oma „tagasi-juurte-juurde” jutu kokkuvõtteks lause, mis kõlab nagu tähtis kultuuriline avaldus: „Kui siit kaob põhjapõder, kaob ka neenetsi etnos.”

Kolmest päevast Salehardis ja Urengois panen kõrva taha minu jaoks uudse fakti, et neenetsite sõnul polnud siinkandis nõukogude võimu praktiliselt kuni 1929. aastani. Kõik elasid nagu varem. Siis algas aga põdrakasvatajate ja jahimeeste relvaahvardusel kollektiviseerimine, mis ühtlasi tähendaski neenetsite maa sovetiseerimist.

Jaanus Piirsalu on ajakirjanik, alates 2007. aastast töötab ta Eesti Päevalehe korrespondendina Venemaal. Ta on avaldanud raamatu ja hulgaliselt reportaaže elust erinevates Venemaa piirkondades.

Soome-ugri ilmaimede konkurss üllatas kohaliku tasandi aktiivsusega

Komimaal tegutsev soome-ugri infokeskus Finugor kuulutas 2010. aastal välja seitsme soome-ugri maailmaime leidmise konkursi, kus võidutsesid Venemaa soome-ugri alade looduskaunid kohad ja nähtused. Eesti ja Soome imed jäid komide korraldatud konkursil tahaplaanile, sest nende poolt hääletajaid oli vähe. Konkursi korraldajad selgitasid, et suurimat rõõmu valmistasid neile kaugetest Venemaa regioonidest pärit soomeugrilased, kes lausa võitlesid oma kodukandi ime äramärkimise eest. Rohujuuretasandi tegutsema ärgitamine oligi ehk selle konkursi põhitulemus, leidsid Finugori ajakirjanikud **Zahhar Volokitin** ja **Juri Popov**. Nendega vestlesid Fenno-Ugria töötajad **Üve Maloverjan** ja **Jaak Prozes**.

Kust teie soome-ugri ilmaimede konkursi korraldamise idee alguse sai?

Enne seda korraldas meie infokeskus samasuguse konkursi Komi vabariigis, kus me valisime välja 11 komi imet. Nähes, et see konkurss kujunes edukaks, otsustasime korraldada samalaadse ettevõtmise suuremas mahus. Idee pole originaalne, selliseid konkursse korraldatakse ikka. Me konsulteerisime teadlastega, võtsime arvesse enda konkursi vigu ja neidki, mis tehti seitsme maailmaime ja seitsme vene ime valimisel. Seepärast löime neli erinevat kategooriat ja otsustasime igas neist võitjad välja valida, et võiduvõimalus oleks nii väikestel kui ka suurtel rahvastel. Soome-ugri rahvaid on kokku 25, võitjaid tuli 28.

Milliseks kujunes konkursist osavõtt?

Aktiivseid osalejaid, kes pidevalt hääletasid, oli umbes kümme tuhat, kuid teave konkursi kohta jõudis mitme miljonini. Isegi rohkemateni. Peaaegu kõikide soome-ugri rahvaste asualade ajakirjandus kirjutas konkursist. Ma ei pea silmas mitte ainult Komi, Udmurdi, Mari Eli ja Karjala vabariike, vaid teisigi Venemaa regioone, kus soomeugrilased elavad. Näiteks Vologda oblastit, kus elavad vepslased. Vologda oblasti press kirjutas sellest konkursist palju, samuti näiteks Krasnojarski krai idaosa, kus toetati Taimõri viimast šamaani.

Järelkult oli kohti, kus kohalik elanikkond hääletas aktiivselt oma imede eest?

Konkursi kestel avastasime üllatusega, et üksikutes kohtades tegutsevad aktivistide rühmad, kes annavad tugeva panuse konkursi populariseerimiseks ja meelitavad teiste regioonide hääli oma objektide poolt hääletama. Näiteks on Neenetsi autonoomse ringkonna keskuses Narjan-Maris internaatkool, mille raamatukoguhoidja peab internetis blogi Tšumoteka (sõnast „tšumm”), millega on liitunud väga aktiivne neenetsi noorte kogukond. Tema propageeris aktiivselt seda konkursi, hääletas ning kutsus kõiki hääletama. Hääletasid vist kõik neenetsid, kellel oli ligipääs internetile – mitte ainult Narjan-Marist, vaid ka naaberregioonidest

ja tervest maailmast, kus vähegi neenetsid elab. Seepärast pääsesidki neenetsi objektid võitjate hulka.

Minu mäletamist mööda avaldasite te isegi väikese artikli, kus kirjutasite, et juhivad need väikesed soome-ugri rahvad.

Jah, me mõtlesime, et võidavad suured rahvad nagu ungarlased, eestlased ja soomlased ning Venemaal udmurdid, marid ja komid, kuid võitsid väikesed, sest nad osutusid aktiivsemateks.

Kui palju Eestist osalejaid oli?

Eestis avaldas Rein Sikk mitu artiklit Eesti Päevalehes. Oli hääli, tuli sõnu-meid, kuid osalus ei olnud nii suur, nagu me ootasime.

Kas ükski Eesti ime pääses võitjate hulka? Kuidas läks soomlastel ja ungarlastel?

Eesti objektid võitjate sekka ei pääsenud. Kuid esialgses info kogumise etapis pakuti välja väga huvitavaid objekte, näiteks Piusa koopaid, millest me midagi ei teadnud. Ka Soomest ei jõudnud midagi võitjate hulka, kuigi näiteks Suomenlinna kindlus kandideeris. Ungarist jõudis aga võitjate sekka Szigligeti kindlus. Me kavatsime saata Ungari presidendile sertifikaadi, et see loss võitis. Olgu neil selle üle hea meel.

Huvitav on see, et konkurss aitas avastada teatud internetikogukondi ja kohti, kus soomeugrilased elavad. See äratas rahvuslikku eneseteadvust, inimesed jäid mõtlema oma juurte ja ajaloo üle.

Mis konkursi puhul kõige huvitavam oli? Kas oli ka üllatusi?

Meid üllatasid isegi need objektid, mis konkursile pääsesid. Me teame küll paljusid asju tööst ja haridusest, kuid inimesed pakkusid välja tõesti väga üllatavaid ja vähetuntud objekte. Näiteks nendel samadel neenetsitel on monument, mis on pühendatud neenetsite vabadusvõitlusele. Me ei teadnudki, et selline olemas on. Me eeldasime, et võidavad tuntud asjad, nagu näiteks Kalevala eepos. Kuid ei juhtunud midagi sellist, võitsid objektid, mida toetasid entusiastid ja meedia.

Arvatavasti sai Finugor.ru palju positiivset reklaami.

Kommentaariumis oli palju vaidlusi. Paljud heitsid meile ette, et me üldse sellist konkursi korraldame. Soovitati nii: „Pole tarvis rahvaid omavahel tülli ajada, kirjutage lihtsalt teadlastele, kui tahate teha rahvaentsüklopeediat, las siis teadlased vastavad...”

Mida te veel konkursi tulemuste kohta tagantjärele ütlete?

Me leidsime inimesed, keda see teema tõsiselt huvitab, kuid kes polnud varem soome-ugri liikumisse kaasatud. Nad elasid omaette ja mõtlesid, et soome-ugri maailm on kusagil kaugel Eestis, Soomes või Ungaris, Söktövkaris või

Petroskois – soome-ugri keskustes. Kuid selgus, et on inimesi, kes elavad regioonides ega oma seost ei võimude ega soome-ugri organisatsioonidega, kuid on ise selle kultuuri kandjad või austajad ja teevad ise väga palju kultuuri säilitamiseks. Nüüd said nad võimaluse üksteisega tuttavaks saada, infot ja kontakte vahetada ja jõud mingil määral ühendada. Nende inimeste hulk osutus palju laiemaks, kui me algul eeldasime. Arvasime, et liituvad ametlikud teadaolevad organisatsioonid, kuid tulid täiesti uued inimesed kohalikult tasandilt.

Kas teil tekkis mõte seda jõudu kuidagi ära kasutada ja midagi uut teha?

Me kogusime kogu konkursile esitatud informatsiooni rahvaentsüklopeediasse. Seal on inimestel võimalus registreeruda ja omavahel suhelda. Sellest saab teatud sotsiaalsõrgustik, kus saab luua horisontaalseid sidemeid. Inimesed on juba üksteist leidnud, meie konkurss oli teatud tõukeks või huvikeskmeks, mis inimesed omavahel ühendas.

Kas te võiksite mõne näite tuua, kes seal üksteist leidsid?

Näiteks oli võitjate seas laste huvikeskus Lölõng Sojum Hantõ-Mansiiskist, millest me seni midagi ei teadnud. Nad seadsid ise oma kandidatuuri üles ja saavutasid oma nominatsioonis teise koha. Neid kannustas see ja nüüd aprillis tuli inimene sealt Joškar-Olas toimunud infotehnoloogiakonverentsile, et arutada handi ja mansi keelte kasutamise võimalusi.

Meenub teile ehk veel midagi huvitavat?

Keegi seadis üles Handi-Mansimaal Surguti lähedal asuva Barsi mäe kandidatuuri, kus toimusid väljakaevamised hantide ja sõlkuppide eellaste otsimiseks. Mägi pääses võitjate hulka, sest selle poolt hääletasid vist kogu Venemaa arheoloogid ja nende kolleegid välismaalt, kes pidasid seda obiugride ajaloo uurimisel väga tähtsaks objektiks. Nüüd reklaamivad Handi-Mansi autonoomse oblasti võimud seda objekti veel täiendavalt, sest see sai konkursil turismiobjektina tuntuks.

Kas konkursile esitati ka väljasurnud soome-ugri rahvaste objekte? Näiteks merjalaste ja muromlaste omi, sellised kohad on ju olemas.

Kui me seda konkurssi veel ette valmistasime, jätsime me selleks võimaluse, luues kategooria „muu”, kuhu oleks võinud need asjad paigutada, kuid ettepanekuid ei tulnud. Ent meie uuel konkursil on Ilja Muromets muidugi üks olulistest kujust, kes seal kandideerida võiks.

Soome-ugri ilmaimed

Loodus

Barsi mägi Surguti lähistel Handi-Mansimaal
Põhjaõder – põhjarahvastele elutähtis loom
Jugõd-Va rahvuspark Komimaal
Kaduv Šimjäv Vologda vepslaste maal
Zajakino seedrisalu Udmurtias
Neenetsite püha saar Hebidja-Ja
Smidovitši-nimeline kalmistu Mordvamaal

Mälestusmärgid ja ehitised

Ersa skulptori Stepan Erzja tööd
Juilski kindluslinn Handi-Mansimaal
Muistne udmurdi asulakoht Idnakar
Nessi kirik Neenetsimaal
Tšumbõlati mägi Marimaal
Iidsed saami labürindid
Szigligeti linnus Ungaris

Kultuur

Handi folkloorikogumik „Kan kunš olan”
(Kassi küünarnuki maa)
Handi-mansi laste kultuurikeskus „Lõlõng sojum”
Udmurdi muinasjutukangelane Lopšo Pedun
Ersa küla Tavla puust mänguasjad
Kinnermäki küla Karjalas
Neenetsi monument „Hebidja ten” (Püha mälestus)

Peod ja tähtpäevad

Handi karupeied
Mari laulupidu „Peledõš aio”
Mokša rahvapidu „Akša kelu” (Valge kask)
Neenetsi, handi ja mansi varesepäev
Ersa ja mokša baran-latko-ozks (lamba-allika palvus)
Komi amatöörheliloojate festival „Vasilei gaž”
Udmurdi punapeade festival

Ersa kunstniku Stepan
Erzja skulptuurid.

„Meduus” (1938).
Foto: Internet

„Argentiinlane” (1938).
Foto: Venemaa
kultuuriministeerium

Omnibussiga Ingerimaal, Vepsamaal ja Karjalas

Taisto Kalevi Raudalainen

Kui Looduse Omnibuss oma südasuvised retke „Karjala põlisrahvad ja loodus” välja kuulutas, registreerus leitsakulistest ilmadest hoolimata juba paari järgneva päeva jooksul üle poolesaja huvilise, kes esindasid üsna erinevaid vanuserühmi ja elualasid. Neid kõiki ühendas süvendatud huvi Karjala ajaloo ja rahvakultuuri vastu. Reisi jooksul koorus välja nii mõnigi isiklik lugu, miks Karjala kellelegi südames on. Seekordne ringsõit võis neid sidemeid ainult tugevdada ja ajakohastada, peale selle pakkus teekond muidugi ohtralt elamusi tänapäeva elust-olust.

Eelhäälestus Ingerimaal

Tegu oli juba teise Looduse Omnibussi ja Fenno-Ugria Asutuse koostöös välismaale suunduva reisiga, esimene tehti 2009. aasta augustis Kuramaale liivlaste pühale. Nii nagu aasta varem Liivi rannas, paigutusid taas kord huvikeskmesse soome-ugri rahvad, kelle tutvustamisega reisirühmad Jaak Prozes ja allakirjutatu tegid algust juba Eesti Vabariigi pinnal.

Kuna kohe pärast idapiiri ületamist jõudsimel ajaloolisele Vadjamaale, tuli kõigepealt mõistagi juttu eestlaste lähimaks sugulaseks peetud väikesearvulise vadja rahvakillust. Esimene peatuski sai tehtud Novgorodi vürstiriigi aegse Vadja viiendiku rajamail, ülemaailmselt tuntud orientalisti, kunstniku ning muinasteaduse harrastaja Nikolai Roerichi kunagises suvehäärberis Izvaras. Paik asub Volosovo rajoonis Lauga lisajõe Lemusi (Lemovža) lätetel, kust vanasti jaanuarikuiste veeristsete aegu võeti vett kirikus pühitsemiseks. Kosutavat allikavett ammutas siit kogu bussiseltskond. Tähelepanu väärrib asjaolu, et just selles suvituskohas oli Roerich pidanud keiserliku arheoloogiaseltsi liikmena päevadepikkusi vestlusi Vene muinasteaduse ühe alusepanija Aleksandr Spitsõniga ning mõtisklenud läänemeresoome hõimude ning varjaagide osa üle Venemaa varases ajaloos. Vastav temaatika kajastub ilmekalt ka Roerichi varasema loomeperioodi maalides.

1960. aastatest alates tegutseb Izvaras riikliku tähtsusega kodumuuseum, millega on viimase aastakümne jooksul haagitud üllatavalt esinduslik väljapanek kohalikust arheoloogilisest leiumaterjalist. See pärineb suuresti hilise pronksi- ja varase rauaaja kihistustest ja sarnaneb oma iseloomulike hauapanustega paljuski Eesti tarandkalmete ajastuga.

Vene riikluse soomeugrilistel lätetel

Järgmiseks sihtkohaks sai Staraja Ladoga, mis on hõivamas üha olulisemat kohta Venemaa kaasaegses ajalookirjutuses. See 862. aastal esmamainimist leidnud kindlustatud asula oli algselt küllap varjaagidest, läänemeresoomlastest ja slaavlastest kaubajõukude ühine kauplemiskoht. Muuseas, üks ammuseid vepslaste nimetusi kohalike venelaste seas – kaivanid (*kaivanō*) – võib osutada asjaolule, et Põhjalast Bütsantsi ulatuvatel pikkadel kaubateedel oli tarvis oma meeskondadesse palgata teejuhte ka nende hulgast. Soome etnoloogi Kustaa Vilkuna arvates tulenevat see nimetus omaaegsetest sidemetest muinasnorra *kylfing*’itega, kes kujutasid endast kaubateid maksustavat ja kauba liikumist turvavat relvakandmisõigusega privilegeeritud rühma. Staraja Ladoga, mis kandis kunagi läänemeresoomelist ja tõenäoliselt just vepsapärasest nime Aladjogi, sai sinna kaubakoha rajanud viikingitelt nimeks Aldeigjuborg, mis on omakorda leidnud mainimist reas saagades. Arvatavasti just seda linnust saabuski valitsema Rjurik – üks kolmest varjaagi vürstist Venemaal.

Laadoga kagurannikust mõne kilomeetri kaugusel asuvat Staraja Ladoga kindlustuskompleksi on alates aastatuhandevahetusest riikliku rahastuse toel kõvasti korrastatud ning hakatud Kiievi kaotamise järel koguni Venemaa esimeseks pealinnaks nimetama. Ja küllap siin ongi üks neid paiku, kus tuli esmakordselt tarvitusele nimetus *rus*, mis esialgselt tähistas suure sõjalise võimekusega, sageli mitmerahvuselist sotsiaalmajanduslikku kaubaliitu (muinasnorra sarnane nimetus on *roð/roč*). Pole siis mingi ime, et sellise ajaloolise taustaga koht tõmbab praegugi ligi mitte ainult Venemaa patriote, vaid ka kõiksuguste ideoloogiliste vääringute viljelejaid. Nimelt tuvastasime seal koos üliõpilastest koosneva kaevamisrühmaga tegutemas nii Eestis kui ka Soomes furoori tekitanud ajaloolase Johan Bäckmani.

Juba ülalpool mainitud 9.–11. sajandi ajalooliste protsesside tulemusel tõrjuti osa Laadoga-äärsetest vepslastest Kesk-Vepsa kõrgustikule Ojati äärde ning hiljem sealt piki Süvari lisajõge Iivinat Äänisjärve suunas. Otsustades kohanimede järgi, hõlvasid siit taandunud vepslased omakorda saamide põliseid asulasid. Kuuldavasti säilitab Staraja Ladoga pinnas oma 3,5–4 meetri sügavuses kultuurikihis hästi orgaanikat – ehkki see pole veel tagatiseks, et leiuainesest avastatakse midagi spetsiifiliselt läänemeresoomelist. Samas teame hästi, et iidse Novgorodi vastavast kultuurikihist on leitud terve hulk vepsa-karjala sugemetega tohukirju.

Klooster Vepsamaa väravas

Enne, kui jõudsime äänis- ehk põhjavepslaste manu, külastasime ülevenemaaliselt tuntud vepsa soost pühaku, Süvari Aleksandri, 1506. aastal rajatud kloostrit. Olles külastanud kohta esmakordselt 2004. aastal, pidin tunnistama, et ehitustöödel ei olnud siin vahepeal rahaga koonerdatud. Nii suurt raha suudab

eraldada ainult keskvalitsus. Toona väga viletsas olukorras olnud kloostrimüürid valendasid äsjaste põhjalike restaureerimistöde järel. Kunagisest kinnisest ja süngest raviasutusest, kus kuuldavasti olla kohaldatud psühhiaatrilist sundravi ka represseeritud teisitimõttelejaile, on taas saanud helge usutempel, mille võlve ehivad sajanditetagused freskod, moodustades imetabaseid pildipiibleid.

Kaasajal näib paigast kujunevat piirkonna armastatuim turismimagnet. Seal viibides tundus, et Vene rahva konsolideerimine ja tervendamine usu läbi ongi juba alanud. Süvari Aleksandri kloostrid on selleks ka kõigiti sobiv paik, sest omaaegsed pärlid Valamo (Valaam) ning Solovets on kumbki oma saarelisuse tõttu kättesaamatumad. Olgu mainitud, et hiljaaegu olid kusagilt linnast välja tulnud ka pühaku enese täpselt 500-aastased säilmed. Pole just palju neid soomeugrilasi, kelle maiste jäänustega nõnda ülevalt ringi oleks käidud.

Kiži saarel

Järgmisel hommikul siirdusime Kiži saarele, mille nimi tuleneb mõnede arvates sellest, et siin on peetud paganlike riitusi (karjala keeles on *kižada* – män-gima). Teiste arvates aga viitavat nimi otseselt sõnale „hiis”, ning sel juhul võib olla tegu sealse Hiiumaaga. Saarel eksponeeritav peamiselt sakraalne puitarhitektuur peegeldab koos iselaadi Põhjala ikoonikoolkonnaga Karjala kultuuris sügavale juurdunud kristluse ja paganluse sünkretismi. Kiži on piirkonna ühe suurima vaatamisväärsusena võetud UNESCO maailmapärandi kaitse alla. Tõepoolest – „puusoomustega” kaetud sibulkuplite kaskaadid minuteid kestva kellamängu saatel mõjusid vägagi sugestiivselt.

Ometi pean tunnistama, et ootasin Kižist enam. Siinsetel ehitistel puudus neid toetav loomulik keskkond. Meenus vepslaste Kal’lo (Štšeileiki) küla 1783. aastal ehitatud Dmitri Solunski puukirik Äänisjärve rannal oma lihtsuses. Oleks soovinud, et siinsedki ehitised peale ühe kohaliku oleksid püsinud seal, kuhu nad omal ajal ehitati. Näiteks Lazari Ülestõusmise puukirik 14. sajandi lõpust on vanim Venemaal ja rajatud muistsesse pühakohta, mille tervendav vägi on kandunud üle kirikulegi. Ehitise jäädava eraldamisega tema loomulikust keskkonnast on aegruumiline tervik oma võlu aga jäädavalt minetanud. Ent olgem samas tänulikud, et needki Karjala sakraalse puitarhitektuuri musternäidised on säilinud ning ülima asjatundlikkusega ennistatud.

Ka Kiži elamuarhitektuur ei jäänud kuidagi kirikuile alla. Kahe-kolmekordsed jässakatest palkidest (*kelohirret*) eluhooned (*pertti*) oma puitpitskaunistuste, palkonite, nikerdatud akna- ja katuseääraste, aga ka meeste- ja naistepooleks (*perätšuppu*) jagunevate eluruumide ning võörastetoaga (*kornitsa*) andsid tunnistust, et karjala kultuur on olnud täiesti omapärane ja väärikas. Saarega tutvudes kadus suvepäev kui tuul, mis keset järve paisutas ootamatult kõrgeid laineid ja loopis Komeedi-nimelist tiiburlaeva kui pähklikoort.

Külaskäik Äänisranda

Järgmisel päeval suundusime muuseumlikust miljööst palju elusamasse Šoutjärve külla Äänis-Vepsas, kus veetsime hingekosutava päeva kohalike vepslaste külalistena. Praegu hinnatakse äänisvepslaste koguarvuks 3500–5000. Suur erinevus eri loendustes tuleneb asjaolust, et osa linnavepslastest, keda arvatakse kõikide vepsa rühmade hulgas kokku olevat ligi 5000, käivad oma esivanemate kodudes vaid suviti, olles tihti minetanud ka emakeeluskuse. Põhjuseks on muidugi emakeelse kirjavara, kooliõpetuse ja haritlaste nappus.

Ometi hakkasid paljud nii-öelda ulguvepslased endid jälle vepslasteks pidama 1990. aastate rahvusliku ärkamise käigus, mil kadus sundus ja komme lasta endid loendustel venelasteks märkida. Kas aga huvi oma vepsa päritolu ja keele vastu jääb tuginemiseks ka järgmiste põlvete identiteediloole? Kuni 2005. aastani tegutsenud endise Vepsa rahvusvalla viies-kuues külas elab aastaringsest kokku vaid tuhatkond vepslast. „Siia jäävad vaid sääsed!” teatas meile kunagi üks linnast tagasi pöördunud vepslastest prohvetlikult, lisades, et kogu piirkonna ostab üles Moskva majandusklann.

Äänisjärve ääres asetseva Šoutjärve alevi serval tegutseb 200-aastases Melkinite kaupmeheelamus rikkalike kogudega vepsa muuseum, mille asutas 1960. aastatel vepslastest folklorist ja kirjanik Rürik Lonin (1930–2009). Sellised kaupmeheelamud on sageli koguni kolmekordsed ja meenutavad välisilmelt rohkem linnamaju. Piki peatänavat kõndides võib täheldada, et vepsa tavaelamu (*perʹ*) on peamiselt ühekordne – ühel pool eluruumid koos keldriosaga (*karzin*), teisel pool aga heinaküün (*sarai*) koos all asuva laudaga (*tannaz*). Köikide majade lähedal on saunad, mõnel koguni kaks – suitsusaun ja uuemaaegne puhassaun.

Savist vilepilli mängija Šoutjärve ansamblist Sudaruški. Foto: Taisto Raudalainen

Muuseumi juures esineb külalistele soovi korral rahvalaulu- ja tantsurühm Sudaruški, mille eestvedajaks on kohalik raamatukogutöötaja Ljudmila Lazareva. Rühma nime venepärasusest hoolimata oli esitus üliehe, sisaldades läbilõiget kohalikust vepsa folkloorist. Varasemad natuke liiga stiliseeritud ja pigem karjalapärasena mõjunud rõivad olid välja vahetatud vepsapärasemate vastu – hallikast ning madarapruunist kangast sarafanid kombineerituna puusapõlledel ning abielunaiste kirjatud peakatetega. Ansambel esitas üle tunni kestnud kava, mis koosnes ballaadidest (*pitkad pajod*), pulmalauludest, tšastuškadest (*lühudad pajod*) ning nalja-, laste- ja hällilauludest. Vahepeale mõni vilespilli- ja löötsalugu. Esinemine oli oma ilmekalt dramatiseeritud episoodidega mõõdukalt

teatraalne. Hoolikalt ja professionaalselt lavakõbulikuks lihvitu põimus õnnestunud loomutruu esitusega.

Nagu me kohalikus raviasutuses põgusa välitöö vältel võisime veenduda, lauldakse enamikku muuseumi juures kuulnud endiselt ka rahva seas. Kohtusime ühe vaimustavalt andeka pimeda laulumemme, Svetlana Vakulinaga, kelle repertuaaris sisaldus nii mõndagi ansambli repertuaarist. Meelelahutuse juurde kuulus ka vepsapärase lõuna, mille vältel võis vitsutada ohtralt kartuli-, porgandi- ja hirskalitkaside (meenutab karjala pirukat, aga on ümmargune) ning kohupiima- ja pohlavatruskaid (vene vatruskade moodi üleplaadipirukad). Kalitkade küpsetamist oleme muuseas oma varasemate välitöödel Madis Arukasega filminud nii 2005. aastal Põhja-Vepsas Mägots-Šoutjärve külas kui 2008. aastal Kesk-Vepsa Vidla külas.

Loodusvarad, puhkemajandus ja kaasaegsed taristud

Praeguse Piiterist Petroskoisse suunduva raudtee kohalt kulges juba enne Peeter I ajastut tee, mis viis läbi lüüdilaste ja vepslaste (kelle üks enesanimetusi on ka *lüüdinikud*) asualade Karjalasse. 1703. aastal asutatud Petroskoi (Petrozavodsk) rajas – nagu ka nimi ütleb – Peeter I, ammutamaks strateegiliselt tähtsa toorainena kohalikke järveaakeid. Esimesed rajatised tekkisid, kui Peeter oli saanud Põhjasõjas Narva all lüüa ning andis oma nõunikele käsu välismaalastest ettevõtjate toel rajada Karjalasse laevasuurtükkide valamiseks toorainetööstus. Vepslased ongi Petroskoid nimetanud lihtsalt Zavodad. Neile tõi selle linna ehitus algselt kaasa sunnitöö metallitootmises, hiljem aga muidugi ka töökohad söe- ja lubja põletamises, ehitustel ning metsatöödel.

18. sajandi keskpaiku, türgi sõdade puhkemise aegu, on Peetri tehaste kõrvale rajatud veel ka Aleksandri tehased. Ajaloost on teada ka rida suuremaid ja väiksemaid mässe, näiteks 1774. aastal Kiži saartel, ning 1769. aastal toimunud üldisem ülestõus, mis kõik verre uputati. Kentjärvi (Kontšezero) lähistel käisimegi vaatamas ühte mitmekümnest omaaegsest väiksemast malmitootmistehasest, mille vanemates müüriõikudes oli säilinud osi ka 18. sajandist. Olgu lisatud, et Karjala järveaakeid on kasutanud peale Putilovi ja Obuhhovi isegi Kruppi ja Nobeli terasetehased.

Muidugi esindavad järvistud ja seljandikud oma looduslikus ilus seda, mis tuleb Karjalat mainides esmajoones meelde. Sinna on läbi aegade rajatud kuurorte (neist Martsialnõje Vodõ on kuuldavasti pärit juba Peetri ajastust) ja sanatooriume, ning viimasel ajal üha enam ka suusakeskusi (Spasskaja Guba). Deržavini poolt kuulsaks luulendatud, neljast astmestikust koosneva Kivatšu koske käisime imetlemas meiegi. Ehkki põuase ilmastiku tõttu kõvasti kokku kuivanud, pakkus ta sellisenagi meeliülendava kogemuse.

Turismi osakaal loodusvarade poolest rikkas Karjalas näib aasta-aastalt tõusvat, aga kas sellest võib kasu tõusta ka karjalastele? Igatahes oli kuulda, et keegi

Potanini-nimeline Vene oligarh on otse oma fondist eraldanud kümneid miljooneid rublasid etnograafilisteks välitöödeks ja muuseumide ehitamiseks. Nähtavasti saab Karjalast rekreatsioonitööstuse objekt, kui taristud arenevad. Ja küllap käiks moskoviit meelsasti suvitamas siin, selmet Soome sõita. Karjala ongi läbi aegade olnud riigile vajalike ressursside allikaks, mitte aga kellegi koduks. Kas poleks Karjala lõhe või mõne muu ohustatud liigi kaitsmise kõrval ikkagi aeg mõelda ka inimeste pärimuslike elupaikade taaselustamisele?

Mis saab karjala põliskeeltest ja pärimuskultuuridest?

Meie noor reisijuht Aleksei Tsõkarev, kes on soome-ugri noorteassotsiatsiooni MAFUN praegune esimees, pärineb ka ise valgemere- ehk vienakarjalaste hulgast ning on saanud filoloogi hariduse Petroskoi Ülikoolis, pidas meile põhjaliku ettekande karjala keelerühmadest: vienakarjalastest, anusekarjalastest ehk livvikutest ning lüüdilastest või lüüdikutest. Neist viimased on asustanud pikka maariba, jagunedes omakorda põhja- ja lõunarühmaks. Põhjapoolsed kõnelevad vähesel määral oma emakeelt veel Haljärvi (Galozero), Tiudia (Tivdia), Ližmadjärvi (Ližmozero) ja Kontupohja (Kondopoga) ümbruses, lõunapoolsed aga väikeste rühmadena Prääsä (Prjaža), Munjarvi (Munozero), Pyhjäjärvi (Svjatozero) ning Kujärvi (Mihhailovskoje) ümbruses.

Põhjapoolsed lüüdilased on juba suurelt osalt assimileerunud, sest nad jäid kasvavate tööstuspiirkondade sülelusse. Kujärvi lüüdikarjalaste aladele on aga viimase poolsajandi jooksul siirdunud ohtralt aunuse ehk livvi murraku rääkijaid, mistõttu ka lõunapoolsete lüüdilaste keel on kaotamas oma eripära. Siiski pole veel kõik kadunud, Aleksei sõnul kogunevad kohalikud kultuuritegelased, ansamblijuhid ja keelekümbluslaagrite korraldajad kord kvartalis mõttetalgutele Kontupohja, kus püütakse kavandada ja edendada kohalike vähemusrühmade eluolu. Mis puutub aga siinsetesse mõne aasta tagustesse rahvustevahelistesse tülidesse ja suurtesse tänavakaklustesse, siis on selle taga 1990. aastate majanduslik tõus, millega kaasnes suur hulk sisserändajaid Põhja-Kaukaasiast.

Lüüdilaste kultuurielu suur eestvedaja on olnud praegu Soomes elav kirjanik ja keelemees, ka aabitsa autor Miikul Pahomov. Noored vihased naised ja mehed annavad juba kolmandat hooaega välja lehte nimega Lyydilaine, kus leidub kirjutisi nii lüüdi kui ka vene keeles. Kõik näib nagu ülesmäge minevat, ent kui küsisin, kui paljud Petroskoi algklassiõpetaja hariduse saanud noortest ka tegelikult kooli tööle lähevad, järgnes piinlik paus ning seejärel tunnistati siiralt, et andekamad noored siirduvad oma talenti teostama kõigepealt lähivälismaale, kuhu jäädakse pikaks ajaks või alatiseks. Eks rahaprobleemide kõrval ole põhjuseks ka kohalike taristute olematus, ametkondade vähene vastutulelikkus ja isegi küünilisus, eriti haridusküsimustes. Selle tõestuseks olgu rahvuslike algkoolide arvu langus tubli kolmandiku võrra (53-lt 33-le). Kaadrit isegi jagu, aga õpetajakohti ning koolitunde ülaltpoolt üha vähendatakse.

Sellest kõigest kuulsime, kui külastasime Petroskoi vanal Katariina-aegsel esindusväljakul asuvat rahvuskultuuride keskust. Üheks olulisemaks hariduspoliitiliseks küsimuseks Karjalas on olnud läbi aegade oma keele madal prestiiž teiste kohalike kirjakeelte, vene ja soome, kõrval. Petroskois on õpetajaid traditsiooniliselt õpetatud soome keele baasil, arendades ka karjala kirjakeelt soome keele tugeva mõju all. Sellel on olnud kahesuunaline mõju – arenenud kirjakeelega lähikeel on pakkunud kahtlemata tuge emakeele rääkimisel, ent samas ahendanud selle kasutussfääre, tehes ka kirjakeele arendamise vähem mõttekaks.

Aga ükski tšinovnik ei pööra Karjala väikekeeltele küllaldaselt tähelepanu, kui ise piisavalt kära ei tee. Otse vastupidi – kui ollakse jõudnud millegagi ära harjuda kui enesestmõistetavusega, võetakse järsku seegi käest. Otsustajatel puudub Venemaal vähimigi harjumus asjaosalistega aru pidada. Nii juhtus Petroskois nn soome-ugri kooliga, kus soome keele kõrval õpetati süvendatult ja emakeelsete õpetajate asjatundlikul juhendamisel teisigi kohalikke põliskeeli. Väike ja tubli sissetöötatud koolike otsustati ühel hetkel kellelegi teatamata ühendada vene kooliga. Oma õppuritega heas kooskõlas tegutsenud kollektiiv aga uue olukorraga enam nii hästi ei kohanenud.

Sarnane lugu juhtus ka siiani hästi toiminud rahvuste majaga, kus seni tegutsesid kohaliku taustaga rahvused – vepslased, karjalased ja soomlased. Nüüd jagatakse oma kitsukesi ruume kõikide teiste üha paisuvate uusvähemustega, kellest enamik on arvukamad kui kõik Karjala põlisrahvad kokku. Kahjuks on kavakindlalt rakendatav uudne rahvuspoliitika tabanud ka soome teatri tegevust, millele pole mõjunud ainult põlvkonnvahetus ja soomlaste väljaränd Soome, vaid põliselanike huvidega risti vastu tegutsevate tšinovnikute uued prioriteedid. Samasse ritta kuulub ka Vepsa rahvusvalla sulgemine 2005. aastal, mis viidi täide sarnase keelan ja käsin käekirjaga. Põlisvähemuste suhtes kavakindlalt vaenuliku poliitika juures jääb üle vaid siiralt imestada, kui ikka veel leidub mõni innukas noor, kel pole tekkinud tahtmist ennast välismaal teostada.

Natalja Antonova, kes jagas meie kirevale seltskonnale omapoolseid kogemusi haridus- ja kultuurivallas, on organisatsiooni Nuori Karjala esimees. Noorteühendus aitab muu hulgas plaadistada karjalakeelset etnorokki (Santtu Karhu jt), koostab iga-aastast pärimuskultuurikalendrit ning annab välja ilukirjandust ja muid trükiseid. Nad teevad koostööd Soomes tegutsevate Karjala Haridusseltsi (Karjalan Sivistysseura) ja Karjala Keele Seltsiga (Karjalan Kielen Seura). Kõneleja tundis siirast muret, kas tema lapsed neid üllitisi üldse kunagi loevad või enam karjala keelt mõistavadki. Natalja on aunusekarjalasena ju ka ise saanud venekeelse hariduse ning teab omast käest, kuidas emakeel oma aheneva kasutusulatuslega üha enam ja enam taandub ja lõpuks vaid sõpradevahelise salakoodi rolli degradeerub. Keelepesade projekti Karjala koordinaatorina mõistab ta suurepäraselt selle meetodi hädavajalikkust, mis tekitab lastele juba lasteaias oma keelekeskkonna. Paar sellist keelepesa aunusekarjala keele kosutamiseks juba tegutsebki.

Kinnermäki – midagi enam kui muuseumküla

Meie reisi lõpuks selgub, et ajude väljavool pole sugugi ühesuunaline, vaid evib ka positiivset tagasipeegeldust, kuna nii mõnigi võib võõrsilt naasta kasulike kogemuste ja suhete võrra rikkamana. Parimaks näiteks on Kinnermäki aunusekarjalaste küla muuseumikompleks Aunuse maakonnas Prääsä rajoonis Vieljärve (Vedlozero) küla lähistel, kust on pärit ka Natalja Antonova. Esmakordselt 1536. aasta allikates mainitud Kinnermäki (karjalapäraselt Kinnerma) on üks piirkonna paremini säilinud ringküla tüüpi küladest. Ehkki algse asunduse omal ajal kaks korda Rootsi väed rüüstasid ja maha põletasid, on ka praegune kirik ja puitehitisel piisavalt vanad, et neid kaitsta.

Nadežda Kalmõkova tutvustab külalistele Kinnermäki küla. Foto: Heiko Kruusi

Küla püsis õnnekombel 1980. aastate alguseni asustatuna, kuna pood ja kool paiknesid siit vaid viie kilomeetri kaugusel Vieljärvel. Kaugemad külad kuulutati juba 1950. aastatel perspektiivituiks ning nende asukail kästi ümber kolida rajoonikeskustesse. Kinnermäkil vedas aga tõeliselt siis, kui siia sattusid 1990. aastatel välitöid sooritama Oulu ülikooli arhitektuuriteaduskonna tudengid. Küla kaardistati, inventeeriti, dokumenteeriti ning selle algmaterjali alusel koostati edasine konserveerimis-restaureerimistöde kava, mida vastavalt rahastamisallikate leidumisele siiani järgitakse. Sellele tegevusele on üleni pühendunud Nadežda Kalmõkova, kelle emapoolne vanaisa oli üks siinseid põliselanikke. Koos oma Oulus elava õe Olga Gokojevaga on nad õppinud soome ja karjala filoloogiat Petroskois ning seejärel

jätkanud haridusteed Soomes. Kogu selle haridusliku pagasi investeerivad nad nüüd tagasi oma põliskodusse Kinnermäkis.

Ekspositsioonis on tunda soome kujunduskoolkondade käekirja. Palkehiti-
sega harmoneeruvad moodsad materjalid: klaas, vineer ja roostevaba teras. Ometigi on kõik teostatud pieteeditundeliselt iidsete ehitiste suhtes, ja mis eriti oluline – suure professionaalsusega ning teaduslikelt alustelt lähtuvalt. Iga kirjutis kas ekspositsiooni tutvustavates vineerraamatutes, klaastahvlitel või metallplaatidel on nagu väike entsüklopeediline artikkel, olles varustatud isegi allikaviidetega. Kogu suurprojekti täideviimiseks on loodud Soomes mittetulundusühing Kinnermäen Ystävät, mis toimib koostöös Karjala vabariigi pärandkultuuri kaitsmise keskus-
sega. Moraalset tuge on saanud Soome muinsuskaitseametilt (Museovirasto).

Praegu korraldatakse seal näitusi, matku, kultuurisündmusi, koolitusi ja muid üritusi. Pärandkultuuri kaitse kõrval tegeldakse ka keskkonnakaitsega laiemalt. Nendele tarmukatele karjalastele, Nataljale ja Nadeždale, tahakski siinkohal soovida jaksu oma keele, kultuuri ja ehituspärandi päästmisel, hoidmisel ning taasloomisel. Ja otse loomulikult kuulus karjala külalislahkuse juurde järjekordne kulinaarne nauding kõiksugu pirukate, hautiste ja muude hõrgutiste kujul.

Kaotatud ja kadunud Karjala(d)

Reis jätkus Karjala maakitsuse poole, sinna, kus peeti Talvesõja mastaapseimad lahingud, kus asus murdmatu Mannerheimi liin ja kus toimus üks suuremaid tsiviilelanikkonna evakuaatsioone (üle 400 000 inimese) II maailmasõja lahingutandritelt. Kuna meie reisiseltskonnas polnud ühtki sõjaajaloolast, puudutati neid sündmusi vaid põgusalt, külastamata ühtki kuulsat lahingupaika.

Selle kunagi Vanha-Suomi nime all tuntud, nüüd aga neutraalsemalt Lõuna-Karjalaks nimetatud piirkonna kõik ajaloolised kihelkonnad on 1944. aasta rahu- lepingust tuleneva piirinihutamise tagajärjel jätkuvalt poolitatud. Sama kehtib muidugi ka Põhja-Karjala kohta Sortavala pool. Ajalooliselt tervikliku piirkonna lõhkumisest rääkimine on jäänud vaid siit evakueeritud inimeste passiooniks – aastakümneid polnud sellest sobilik iitsatadagi. Pärast 1990. aastaid on sellesse kanti Soomest sooritatud küllap tuhandeid retki, külastamaks oma lapsepõlveko- dusid ja tuttavaid maasikavälusid. Ent asjata – neid kohti pole ju enam olemas. Suurem jagu inimesi on pidanud naasma kibeda pettumusega.

Siinkohal lubatagu tsiteerida üht Mats Traadi novelli karjala-soome-rootsi luuletajast Edith Södergranist, kes igatseb päraststõjaaegses Soomes oma kodu järele: „Päike tõuseb peaaegu kirdest, ülevalt Laadoga tagant, üle Rautu. Lähen aeda ja ootan, tahan näha päikesetõusu – punase diskuse kerkimist kaugete met- sade rüpest. [...] Mida teatad mulle, päike, täna, kui saabud tagasi kaugest kalju- koopast, käed täis nimetuid ande, mida inimplapsed ei tunne ära? [...] Ei venna- armu, ei õehalastust; veritseb vördverbides Euroopa, mis on läbi käinud sõjakole- dustest, revolutsioonipalavikust ja ikka veel haige. See, keda ma igatsen, ei tule. Peale tema hääle ja pilgu ei vaja ma midagi; kus on need, seal pole argipäev tühi ja paljas, vaid täis Elu.”

Olgu öeldud, et Karjala kannase ehk Vanha-Suomi müüt Soome kultuurielus on olnud läbi aegade tugev. Ega Eino Leino kirjutanud asjata oma loitsivat luu- letust nende alade toetuseks, kui Tsaari-Venemaa tahtis 1911. aastal neid esma- kordselt Soome küljest rebida. Eespool osundatud novellikatke on erakordselt ilus empaatiline käesirutus hõimuvendadele ja saatusekaaslastele.

Viiburi omaaegne rahvusvaheline elanikkond evakueerus Lahtisse, Hel- singisse, Turusse, Rootsi ja mujale Euroopasse. Sellest, mis on veel järgi Viiburi vägevusest – tema keskaegsest linnasüdamest, juugendarhitektuurist ja moder- nismist – püüdsime siiski võimalikult palju osa saada. Siinkohal meenutagem

Rahvusliku juugendi dekoorinäide Viiburist. Foto: Taisto Raudalainen

põgusalt seika, et nii keskaegne kui ka uuem Viiburi olid juba 1926. aastal põhjalikult inventeeritud ja kaardistatud, mis lubaks hea tahtmise korral linna täiesti üles ehitada. Siiani on seda tehtud vaid vähesel määral.

Soomlaste auks peab tunnistama, et nad on püüdnud kõikides muinsusprojektides siiski kaasa lüüa. Üks tuntumaid neist on muidugi Alvar Aalto 1927. aastal projekteeritud raamatukogu. Ehkki 1960. aastatel

õnnestus ehitis põhjalikult kihva keerata, on ta lõpuks pika ühistöö tulemusena taastatud. Jääb üle loota, et selline koostöö jätkub ja vähemalt osa turismist teenitavast tulust läheb ka linna korrastamisele.

Reisiseltskond aga ületas nüüd Soome turistide kombel Soome ja Venemaa vahelise riigipiiri ning väisas veel põgusalt ka Soome-poolse Lõuna-Karjala Parikkala kihelkonda. Kuigi ka need alad on kohalikus kontekstis perifeeriad, võis siin aimata, millised oleksid võinud olla piiritaguse Karjala külad peremehe hoolitseva käe all ilma sovetliku lagastamiseta. Ometi on siinsed ääremaad hüljatud otsekui kahekordselt – kõigepealt jäänud ilma oma kunagisest tõmbekeskusest Viiburist ja seejärel Euroopa Liidu tingimustes uute põllumajanduslike jõujoonte kujunemisel põlise põllumehehinge poolt maha jäetud. Looduslikult olid aga siinsed niidud, metsad, lammid ja rabajärved tõeliselt meeliülendavad. Eks loodus- ja maaturismist loodetagi selles kandis edaspidi uut ettevõtlusmagnetit.

Karjalat on selle mitmepalgelisuses ühe sõiduga võimatu hõlmata, sest Viena-, Aunuse-, Põhja- ja Laadoga-Karjalale lisanduvad ka keelesaared Tveris, Valdais ja Tihvinis, mida on omal ajal rohkesti väisanud just Tartu fennougristid. Peale piirkondlike erinevuste on olemas mitmeid mentaalseid Karjalaid, mille elanikkond on praeguseks juba vägagi kirevaks muutunud. Kindlasti saab tänapäeval rääkida ka virtuaalsest Karjalast võrguavarustes. Nii rahvuslikud, ühiskondlikud kui ka riiklikud ja rahvusülesed institutsioonid on Karjala kuvandi loomisega läbi aegade palju vaeva näinud, kuid ometi pole siiani õnnestunud luua mingit üht ja ainumat Karjalat. Kas see on hea või halb, pole kõrvalseisjate otsustada, ent midagi väga tuttavlikku kõneleb see nende piiripealsete rajamaade ajaloo kohta. Asjaolu, et Eesti alast on kujunenud ühtne territoorium, tuleb selle taustal pidada ikkagi imeks. Aga Omnibussil, Fenno-Ugrial ja sõpradel jätkub veel küllaga avastamist järgnevatel retkedel.

Taisto Kalevi Raudalainen on etnoloogia lektor Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias ja Eesti Kunstiakadeemias. Ta on tegelenud peamiselt läänemeresoome folklooriga. Kirjutab Helsingi Ülikooli juures doktoriväitekirja ingerisoomlastest.

Soome-ugri jäljed Venemaal

Jaak Prozes

Vanasti, kui Vene riik polnud veel välja kujunenud, elasid Venemaa tuumikalal praeguseks välja surnud soome-ugri rahvad. Tuntuimad neist olid merjalased ja muromlased, kelle osa Vana-Vene riigi kujunemises oli ülimalt suur, nii nagu ka Novgorodi vürstiriigi arengus. Praegu meenutavad kunagisi soomeugrilasi vaid erinevad hüdro- ja toponüümid, sõnad vene keelemurretes, arvukad kindlused ja pühapaigad. Neid vanasti soome-ugri rahvastega asustatud alasid soovisimegi 2011. aasta suvel Fenno-Ugria ja Looduse Omnibussi ühisreisil külastada. Inspiatsiooniks oli 2010. aastal PÖFFil linastunud film „Tsiitsitajad” (*Ovsjanki*), mis rääkis venelaste seas tänini märkamatu elavatest merjalastest ja selle rahvaga seonduvatest vanadest traditsioonidest.

Reisil oli giidiks Sergei Mihhailov, kes väitis end olevat pooleldi merja ja pooleldi meštšeeralase. Sergei on hariduselt ajaloolane ja pühendunud Venemaa soomeugrilise mineviku uurimisele. Meile tuli appi ka Moskva mari kaasmaalaskonna aseesimees, ajakirjanik Jelena Minilbajeva. Eesti giidid olid Ott Sandrak ja Jaak Prozes, reisile tuli kaasa 56 inimest.

5. juuli. Tallinn–Petseri–Irboska–Novgorod

Petseri klooster, Irboska kui üks Vana-Vene riigi pealinnadest, Truvori rist. Ööbimine Novgorodis, hotellis Sadko.

Kell seitse rahvusraamatukogu eest alguse saanud soome-ugri ekspeditsioon ületab Eesti-Vene kontrolljoone kiiresti ja valutult. Ei tea, kas varem ongi nii kiiresti üle saadud. 1473. aastal asutatud Petseri klooster tervitab meid tuntud eheduses ja headuses, mis ilmselt on võimalik vaid seetõttu, et vene õigeusklikele rasketel 1920. ja 1930. aastatel oli Petseri Eesti Vabariigi territoorium. Viimasest annab aimu ka üsna kehvakese väljanägemisega luteri kalmistu, kuhu on arvukalt eestlasi maetud.

Kunagi samuti Eesti Vabariigi territooriumil asunud Irboska on üks vanemaid Venemaa linnu, esmamainitud 862. aastal. Irboska kindlus osutub suuremaks ja võimsamaks kui kujutletud, omamoodi müstiline on ka Vana-Vene riigi rajaja Rjuriku arvatava venna Truvori rist. Paraku risti vaid kutsutakse nii, sest ilmselt pärineb see 16. sajandist. Öhtul hilja jõuame Novgorodi, mis jätab äärmiselt euroopaliku mulje. Suurt eelvust tekitavad kalja- ja õllekraanid 24 tundi lahti olevas toidupoes. Majutus ja hommikusöök on vägagi korralikud.

6. juuli. Veliki Novgorod–Lihhoslavl–Tver

Ekskursioon Novgorodi kremlis, Venemaa vanim kirik Püha Sofia katedraal, Sigtuna väravad jm. Õhtul kohtumised tverikarjalastega Lihhoslavlis ja Tveri eestlastega. Ööbimine Tveris, hotellis Tsentralnaja.

859. aastal esmamainitud Novgorodi kreml jätab suurepärase mulje. Venemaa vanim kirik Püha Sofia katedraal tervitab meid toimuva jumalateenistusega, mis mõjub vägagi ülendavalt. Kiriku ukseks olevat Sigtuna väravat vaid kutsutakse nii, Sigtunast see kindlasti pärit ei ole. Novgorodi linn on kuidagi unine, inimesed rahulikud, ilmselgelt võib seda pidada soome-ugri mõjuks, ja võib vaid aimata, milline linn see keskajal oli. Kahjuks rikkus Moskva vürstiriigi vallutus, tohtud tapatalgud, kõik endise ja linnast ei kujunenud euroopaliku kultuuri ja väärtuste tugipunkti.

Novgorodist siirdume Lihhoslavli. See on tänapäeva tverikarjalaste suurim keskus, külastame nende etnograafiamuuseumi. Kohtume sealse juhtkonnaga, anname üle kingitusi. Muuseumi töötajad hakkavad sügisest kohustuslikus korras õppima tverikarjala keelt. Tee Lihhoslavli kulgeb läbi Valdai kõrgustiku, mis on merjalaste läänepoolseks piiriks, hiljem asus sinna elama tverikarjalasi, aga ka eestlasi. Tee läbib Veski küla, mida muuseumi giid peab tverikarjalaste külaks. Siiski oli kohaliku tverikarjalaste seltsi juhile Zoja Turištševale teada, et see on eestlaste küla. Tverikarjalaste arv on viimase 80 aasta jooksul kiirelt vähenenud: 1926. aastal oli neid 140 000, 2002. aasta rahvaloenduse andmeil 15 000. Tverikarjalastel on praegu kultuuriautonomia ja neil ilmub oma ajaleht.

Tveri majutus pole enam pooltki nii mõnus. Osa meist saab alles nüüd aru, et oleme Venemaal. Administraatori bürokraatlikule ja nõmedale käitumisele lisab veelgi vürtsi asjaolu, et hotellis puudub soe vesi. Enamikule meist meenub nõukogude aeg. Kohtumine hotelli fuajees Tveri Eesti Seltsi liikmetega kujuneb aga meeleolukaks. Seltsi esimees, Paidest pärit erusõjaväelane Elmar Aljas annab hea ülevaate seltsi tegevusest, millest põhilise osa moodustab eestlaste tutvustamine. Veerandestlastest koosnev pereansambel Õunake annab hoogsa kontserdi, eestikeelsed laulud kõlavad armsa vene aktsendiga. Tveri kandis elavate eestlastegi arv on vähenenud kiiresti. Kui 1926. aastal oli neid 2600, siis praegu arvatakse piirkonnas eestlasi elavat vaid mõnisada.

7. juuli. Tver–Kašin–Kaljazin–Uglitš

Tutvumine Tveriga ja tverikarjalaste küladega. Karjalaste rahvustoidud. Volga jõgi. Ööbimine Uglitšis, hotellis Tšaika.

Tveriga tutvume põgusalt, tunnise ekskursiooni käigus külastame kohalike kuulsuste – valmimeister Ivan Krõlovi ja rännumees Afanassi Nikitini – ausambaid. Pikemat peatumist segab asjaolu, et samal päeval toimub kohaliku kubeneri ametissevannutamise tseremoonia. Tverist aga veel nii palju, et selle 400 000

elanikuga linnakese lähistelt on pärit Mihhail Kalinin, kes revolutsiooni ideid Eestiski levitas ja kelle abikaasa oli eestlanna. Vahepeal kandis linn lausa Kalinini nime, oli ta ju olnud Venemaa ilma võimuta president, kelle osaks oli enamasti Stalini kuritegusid puudutavate paberite allkirjastamine. Tveri vanalinnast pole eriti midagi järele jäänud, sest see sai II maailmasõja ajal kõvasti kannatada.

Kašinis uurime kohalikku kirikut, kus peituvad Kašini Anna pühad säilmed. Giid Sergei räägib ärimehest, kes laskis end maalil kujutada kerjusena ja lõpuks saigi selleks. Linnas on pühak Kašini Annale pühendatud ilus ausammas, võimas kaubahoov. Kuna sealsamas asub ka likööri- ja viinatehas, siis täienevad paljude kotid kohaliku napsitoodanguga.

Kaljazini suurimaks väärtuseks oli kiriku kellatorn, mis paikneb täies ilus keset vetevälja umbes 500 meetri kaugusel kaldast. Selgub, et Volga jõe paisutamise tõttu on uputatud sadu külasid. Meie ekspeditsiooni lemmikuks kujuneb Venemaa uputatud küladest ja linnadest rääkiv raamat, mida ostetakse hulgi.

Venemaa vanimate linnade hulka kuuluv Uglitš (esmamainimine 937. aastal) oma ilusate kloostrite ja kirikutega jätab hea mulje, hotell ja toitlustus on väga heal tasemel. Linnas on 34 500 elanikku ja turism on seal oluline sissetulekuallikas. Veel on arenenud tekstiilitööstus, mis on teinud linnakesest nii-öelda naiste linna, meeste-naiste suhe on üks kolmele. On jaanilaupäev ehk Ivan Kupala päev, kuid erilist tähistamist märgata ei ole. Volga jõe äärses linnakeses on vaikne.

Mälestus vee alla jäänud
küladest Kaljazinis.
Foto: Heiko Kruusi

8. juuli. Uglitš–Mõškin–Martõnovo–Rostov

Mõškini hiiremuuseum. Martõnovo katskarid, kelle keeles on säilinud üle 300 merja sõna. Merja muuseum ja merja-aineline etendus. Rostovis väljasõit Nero (Nerja) järvele. Ööbimine Rostovis, hotellis Lion.

Planeeritu ja tegelikkus lähevad veidi segi. Martõnovosse jõuame enne kui Mõškinisse. Katskarid on nende muuseumi rajaja ja eestvedaja Sergei Temjatkini sõnul Katka jõgikonnas elav ja kiirelt vähenev vene subetnos, keda on umbes 1500 inimest. Enne II maailmasõda oli neid veel 23 000 ning nad elasid 68 külas.

Arvatakse, et katskarid on ilmselt endasse sulandanud nii kadunud merjalaste kui ka läänemere- ja volgasoomlaste sõnavara, eelkõige aga vepslaste poolt räägitud.

Rostovi kreml ehitati iidse merjalaste kindluse kohale.
Foto: Margit Langemets

Samuti olevat märkimisväärselt palju balti keeltest tulenevaid sõnu. Sergei räägib, et katskarikeelseid sõnu olevat 2300. Enimkasutatavad sõnad on näiteks *mustit'* (mõistma), *maskalit'* (minema), *hiiz* (põhjatuu), *bahorit'* (rääkima). Praegu koostatakse katskari keele seletatavat sõnaraamatut.

Katskarid mängisid meile ette merja-ainelise etenduse, mis oli hoogne ja humoorikas ning haaras ka meid. Katskarite traditsiooniline toidulaud on vägagi toitev. Söögi eel öeldav esimene toost on pühendatud valgele lehmale ehk päikesele. Valge lehm on katskarite tootem ja teda kohtab suveniiridel, mida eestlased arvukalt ostavad. Martõnovo kohta veel nii palju, et see on üks viiest suuremast katskari külast, mille ehitised on vägagi heas korras. Teadjamatele meenutavad majad taas vepslaste seas nähtud.

Mõškini hiiremuuseumi me ei lähegi, sest see tundub natuke pseudo. Küll aga pakub enamikule meist huvi etnograafiamuuseum ja see on vaatamist väärt. Eriti suur kollektsioon on rikkalikult kaunistatud aknaliistudest, kahjuks on need hämmastavad meistritööd aga üsna hooletult paigutatud. Neis liistudes on peidus ornamentika soome-ugri rahvastele omaste sümbolitega.

862. aastal esmamainitud ja praegu 32 000 elanikuga Rostov tervitab meid uhkelt, kreml on tõeliselt ülev. Võib aimata, et kunagi oli Rostov üks Venemaa võimsamaid linnu. Giid räägib koguni, et Rostov võis olla merjalaste pealinn. Päeva naelaks kujuneb neljakilomeetriline matk Rostovi kremli muuseumi arheoloogiaosakonna juhataja Aleksei Karetnikovi eestvedamisel. Noor entusiastlik teadlane paneb meie füüsilise tõsiselt proovile.

Lõpp-punktiks olnud merjalaste Šurskoli asula ilmutab end vaid väga hea fantaasiaga inimestele. Arheoloogi jutust selgub, et on väga ekslik kujutada soome-ugrilasi primitiivsete küttemisest ja korilusest elatuva elanikkonnana, merjalased tundsid vägagi hästi põllumajandust ning ka koduloomade kasvatamine oli laialt levinud.

9. juuli. Rostov–Pereslavl–Kostroma

Ekspeditsioon Rostovi kremlis. Merjalaste pealinna ajalugu ja arheoloogia. Väljasõit Pereslavli ja Sinise kivi külastus. See on merjalaste ohvrikivi, mida on püütud kogu aeg edutult hävitada. Ööbimine Kostromas, hotellis Berjzovaja Roštša.

Kremlis arheoloogiaosakonna juhataja tõi tervitusi direktorilt, kes korraldas meile tasuta kremlis külastuse ja see kõik jättis muidugi väga hea mulje. Muuseumis on laialdane merjalaste puudutatav väljapanek, mis on kahjuks oma aja ära elanud. Sellepärast kavandab Aleksei uut püüdnäidet.

Järgneb väljasõit Nero järvele, mille keskmine sügavus on vaid poolteist meetrit, kuigi mudakihi paksus on 40 meetrit. Samas on see järv vägagi kalarikas. Vaated Nero järvelt kirikutele, kremlile ja kloostrile on väga ilusad. Lõpuks külastame ka Rostovis asunud tšuudi linnaosa, kus mälestuste järgi asusid kunagi vanad soomeugrilaste palvesambad. Praegu on seal kloostrite, mille lasi ehitada Ivan Julm. Legendi järgi oleval tal kaelas olnud Rostovist annetatud rist, mis kaitses teda tatarlaste poolt lastud vibunoolde eest. Tänu märgiks lasigi ta püstitada kloostrit.

Kunagi on Venemaal valitsetud ka Pereslavlist. Praeguseks on selle koha suurimateks vaatamisväärsusteks kaks kirikut. Ühes neis on ilmselt ristitud Aleksander Nevski, kiriku ees asub ka talle pühendatud ausammas. Alles sadakond aastat tagasi oli samas kohas 27 kirikut ja neli kloostrit. Linnale lisab tuntuks, et seal on sündinud ka Peeter I. Pereslavli on asutatud Juri Dolgoruki poolt, nimi viitab ilmselgelt Lõuna-Venemaalt tulnud elanikkonnale. Kiievi-Vene kohanime kandmine 12. ja 13. sajandil Loode-Venemaale, samuti elanikkonna ümberasumine tundub olevat üsna levinud. Vene kroonikates kirjutatakse, kuidas Kiievi ja Novgorodi võitluses hävitatakse elanikkonda ja peale jäänud Kiievi-Vene vürstid toovad truualamlikke, võimuhierarhiaga harjunud inimesi vallutatud aladele elama.

Pereslavli läheduses paikneva Pleštšejevo järve (just siin tegutses Peeter I õppelaevastik) ääres aga asubki kuuluis Sinine kivi. Püha kivi läheduses paiknes vana merjalaste kindlus ja üks arvatavatest pealinnadest. Hiljem on kivi kindluse vallilt alla veeretatud ja mitu korda ka hävitada püütud, aga see pole õnnestunud.

Eestlased uudistamas Pleštšejevo järve äärset merjalaste ohvrikivi.
Foto: Margit Langemets

Kiviga on seotud palju legende ja uskumusi. Meil tekkis paratamatult küsimus, et kui sügavalt õigeusklik see Venemaa ka on. Väliselt kindlasti, aga kas ka seesmiselt? Kivi juures käiakse tuhandete kaupa, kõikjal on ohverdatud leiba ja münte, puid ja taimi katavad lindikesed. Ajaloost on teada, et tegemist on piirkonnaga, kus ristiusu levitamine käis väga vaevaliselt. Veel paarsada aastat pärast õigeusu vastuvõtmist jäi Rostovi, Suzdali ja Vladimiri piirkonnas loodususu mõju suureks.

Õhtuks jõuame Kostroma linna ja majutume pansionaadis, kus aeg on aastakümneteks seisma jäänud. Samas on vaikne õhtu, mida paljud meist kasutavad pingikese peal väikese veini ja õlle rüügamiseks ning muljetamiseks.

10. juuli. Kostroma–Pljos–Vladimir

Kostroma juust. Pljosi linn. Kohtumine linnapeaga ja ühe kuulsaima Venemaa arheoloogi Pavel Travkiniga. Merja kindluse külastamine Alabugas. Hiljuti avastatud kaks ja pool tuhat aastat vana linnust kutsutakse praegu soome-ugri Troojaks. Tutvumine ekspositsiooniga. Levitani kunstimuseumi külastus. Ööbimine Vladimiris, hotellis Kljazma.

Hommikul viibime tunnikese Kostromas, mis on ilus umbes 300 000 elanikuga linn. Vanemat ajalugu palju märgata pole, linna õitseng on toimunud samast pärit Romanovite dünastia valitsemisajal (1613–1917). Linna kaubahoov on võimas ja juustusõbrad saavad oma kotid kuulsat Sussanini või Kostroma juustu täis. Jah, poolakate väed Vale-Dmitri juhtimisel sohu vedanud Ivan Sussanin oli pärit Kostromast. Temalegi on seal pühendatud ausammas.

Merjalased elavad edasi Pljosi aknaliistudes.

Foto: Margit Langemets

Linnas asub, nagu muidugi kõigis Venemaa linnades, Lenini kuju, mis aga on üks veidramaid. Tema väljasirutatud käsi on nimelt umbes sama pikk kui keha ning ta on paigutatud graniitkalju otsa. See on sama kalju, millele 1913. aastal paigutati Romanovite dünastia 300. aastapäevaks mälestusmärk. Üllatuslikult on kuju skulptoriks Amandus Adamson. Ja tööpoolest, kuju alus on meie Russalka alusega väga sarnane. Linna üheks vaatamisväärsuseks on luksuslik ja stiilne tuletõrjetorn.

Kostromast siirdume Volga-äärsesse Pljosi linna, mis osutubki meie reisi kaugeimaks kohaks. Linnapeaga me ei kohtu, sest käimas on linna sünnipäeväüritused. Külla on tulnud Venemaa president Medvedev, kes peatub lähedalasuvas peaminister Putini suvilas. Turvameetmed on ranged, kõik kohad on valgesärgilisi poltseinikke täis. Alabugasse me ei sõida, sest teelolud olevat kehvad.

Üks tuntumaid merja ajaloouurijaid, arheoloog ja muuseumijuhataja Pavel Travkin.

Foto: Margit Langemets

kiv giid. Selgub, et kuulus peredvižnikust maalikunstnik töötas linnakeses pikemat aega. Kuna Pljos asub Volga kaldal, siis lõpuks ometi on meil võimalik ujumas käia. Samal päeval ja samal ajal upub samas jões tuhat kilomeetrit allpool reisilaeval Bulgarija.

Õhtust sööme Suzdali lähistel paiknevas Püha Pokrovi nunnakloostri, menüüs on sedapuhku kala. Tutvume põgusalt ühe Venemaa ilusama linna, 1024. aastal esmamainitud Suzdali vanalinnaga. Kreml ja kirikud on tõesti kaunid, kohapeal müüakse kuulsat Suzdali mödu. Väidetavalt olla Suzdal nii ilus sellepärast, et seda linna ei läbi raudtee. Õhtuks jõuame Vladimirisse.

11. juuli. Vladimir–Tver

Tutumine Venemaa ühe vanima linnaga, mis oli vahepeal ka riigi pealinn. Mitmed linnaehitused on kantud UNESCO maailmapärandi nimekirja. Teel kohtumised etnograafidega, kes näitavad ja räägivad soome-ugri jäljest Vene riigi ajaloos. Tveris ööbimine hotellis Arena.

1068. aastal Vladimir Monomahhi poolt asutatud Vladimir on muidugi uhke linn, on ju siit pikka aega valitsetud Venemaad. Giid räägib, et tegemist oli omaaegse slaavlaste kolooniaga. Mitmete lausa 12. sajandil ehitatud kirikute eeskujuks

on Kiievi kirikud, nagu näiteks Uspenski ja Jumalaema Uinumise kirik, samuti paikneb seal kuulus Kuldne värav. Vanuse poolest pretendeerib Vladimir lausa 10. sajandil rajatuks, linnas on Vladimir Pühale pühendatud mälestusmärk. Kremli kohalt avaneb ilus ja avar vaade Meštšera madalikule. Siit läks merjalaste ja meštšeerlaste piir, natuke kaugemal idas elasid muromlased.

Tagasiteel teeme peatuse Kazanskoje külakeses, mis asub Moskvast vähem kui saja kilomeetri kaugusel. Külake on veel 19. sajandi alguses kandnud Staraja Merja nime, ka läheduses toimunud väljakaevamistel on leitud merja ainet. Viimastel aastakümnetel pole aga väljakaevamisi toimunud, sest merjalaste maadel paiknevad nüüd suvilad. Meiega vestleb hästi pühendunult kohalik ajaloo- ja kodulooõpetaja Inna Kinjajeva. Tal on kaasas ka üks õpilane ja kohaliku ajalehe mitteametlik filoloogist korrespondent.

Moskvat ümbritseb võimas metsamassiiv, kus veel 1930. aastatel tegutsesid röövlibanded. Legende nende tegevusest räägitakse siiani. Sõidame mööda nii-öelda kolmandat Moskva ringteed Dmitrovi ja Klini kaudu Tveri. Tee peal müüakse mustikaid, kukeseeni ja haavapuravikke, kohati lausa massiliselt. Aegajalt vilksatavad mööda kummalised mänguasjade müügiletid ja mõni üksik prostituit. See on ikkagi meilegi tuntud 101. kilomeeter.

Õöbimine Tveri hotellis tekitab taas rõõmsat elevust. Sooja vett muidugi ei ole, aga veel lisavad olmele vürtsi puuduvad prill-lauad ja katkised peegild. Hotell on eelkõige läheduses paiknevas tsirkuses töötavate artistide peatuspaik, millest võib järeldada nii mõndagi.

12. juuli. Tver–Tallinn

Stardime varakult, tee viib läbi Rževi ja sealt edasi Moskva–Riia trassile. Tee peale jääb eestlastele palju muret põhjustanud Velikije Luki. Sõit läheb kiirelt, pikem peatus tuleb Ostrovis. Sealt veel 70 kilomeetrit ja olemegi taas Petseris. Piiriületus käib kiirelt, väike kama-, kefiiri- ja ujumispeatas Värskas, ühispildistamine, ning vähemalt Tartust peale tulnud reisiseltskond jõuab veel sama päevanumbri sees ja valges koju.

EKA ekspeditsioon Slovakkia ungarlaste juurde

Kadri Viires

Eesti Kunstiakadeemia 2010. aasta soome-ugri ekspeditsioon töötas paari nädala jooksul Slovakkias ungari külades. EKA ekspeditsioonid on ka enne ungarlaste juures käinud, kuid Slovakkia ungarlaste etnograafilist materjali pole varem talletatud. Nii oldi 1986. aastal Ukrainas Taga-Karpaatias ja 2001. aastal Rumeenias Transilvaanias.

Nüüdse, 33. ekspeditsiooni sihtkoha valik Slovakkia ungarlaste kasuks polnud juhuslik. Ungarlased, enam kui pool miljonit inimest, on Slovakkia arvukaim rahvusgrupp, moodustades elanikkonnast ligemale kümnendiku. Ungari asustus jääb peamiselt Slovakkia lõunaosa Ungari piiri äärsetele aladele. Seekord liitusid ekspeditsiooniga lisaks EKA erinevate erialade tudengitele ka üliõpilased Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemiast, kokku oli 14 osalejat.

Sissejuhatus e ungarlaste maa, keele ja kultuuri kohta tegi Urmas Bereczki ekspeditsioonile siirduvaile üliõpilastele juba maikuus. Loeng oli pikk ja põhjalik, lektor rääkis ungarlaste rändest, kuulsusrikkast riigirajamisest ja ajaloost, ungari keelest, rahvamuusikast ja -kunstist ning jõudis välja tänapäeva, märkides, et Triannoni rahulepinguga 1920. aastal kaotas Ungari naaberriikidele ligi 2,5 miljonit etnilist ungarlast. Rumeenias, Slovakkias, Serbias ja Ukrainas on tänini suured ungarlaste kogukonnad.

Ekspeditsiooni ülesandeks oli dokumenteerida piirkonna arhitektuuri ja traditsioonilist tarbevara, mis on päris hästi säilinud tänu kokkuhoidvale agraarsele elukorraldusele. Peale välitööde külades oli ekspeditsiooni seltskonnal – kas ettekandjana või oma esimest suurfoorumi kogemust saava kuulajana – kavas osaleda

Slovakkia ekspeditsioonil osalejad.
Foto: erakogu

ka 11. fennougristikakongressil Piliscsabas. Piliscsaba katoliiklik ülikool jääb vähem kui saja kilomeetri kaugusele Slovakkia ungarlaste küladest. Kongressil oli väljas ka Kadri Viirese koostatud soomeugrilaste portreenäitus „Veelinnurahvad”, mille korraldajad olid riputatud kõrgele rõdule üpris isetekelise raamatunäituse kohale.

Ekspeditsiooni Slovakkia-poolseks vastuvõtjaks oli Nyitra (sl Nitra) ülikooli Kesk-Euroopa instituudi dekaan Ildikó Vančo ja igapäevaseks abiliseks sama instituudi välissuhete koordinaator Hajnalka Budinszky. Kesk-Euroopa instituudi põhisuunaks on ungari keele ja kultuuri õpetamine, just seal saab kõrghariduse enamik slovakkia ungarlastest. Kohaliku olukorraga lähemalt tutvudes võis tabada allhoovusena hõõguvat etnilist vastuolu slovakkide ja ungarlaste vahel. Näiteks kuulsime vihjeid ebarahuldava keeleseaduse kohta ja hoiatusi olla valvas meie ööbimiskohas, peamiselt ungari üliõpilasi majutavas luteri kiriku hostelis.

Piirkondades, kus ungarlasi elab enam kui 20% rahvastikust, on kohanimed kakskeelsed ja kohalikus asjaajamiseski võib riigikeele kõrval kasutada ungari keelt. Meie pikemaks tööpaigaks kujunes ungarikeelne ja -meelne Koloni (Kolinany) küla. Sellele piirkonnale iseloomulikult oli sealgi tegemist tiheda ja piki peatänavat kulgeva ridakülaga. Elumajad olid pikad ja kitsad ning paiknesid tänavaga risti. Väga selgelt olid eraldatud mööda külateid kulgev elamisruum ja kogu küla keskust ja elamisala ümbritsev põllumajanduslik ala.

Slovakkia ungarlaste maja.
Foto: Kadri Viires

Elumajad olid pikad esiteks seepärast, et pere, jõukuse ja vajaduste kasvades ehitati uusi ruume olemasoleva maja otsa. Teiseks võis ühe perekonna kõrvale kolida teine ja kolmaski perekond, moodustades nii tänapäevases mõistes justkui ridaelamu. Selliste pikkade majade vahele olid jäänud piklikud hoovid, mis võisid olla nii privaatsed kui ka mitme pere vahel jagatud. Hoone tähtsaimad aknad – elutoa (*szoba*) omad – olid tänavapoolse. Tänavapoolset fassaadi kaunistas tihti müüritise sisse paigutatud ikoonikujutis – justkui väike kapike pühaku kujuga.

Küla peatänav kulges tõusvalt mäeharjal trooniva kiriku suunas. Mäejalamil paiknes kalmistu. Paistis silma, et küla kohalikud kõrtsid olid tugevalt meeste võimuses ja naised olid rohkem ülekaalus kirikuasjades. Just kiriku juurest said

alguse mitmed tutvused külaelanikega, mis päädisid küllakutse ja majapidamise näitamisega. Üliõpilased rõivastati ümber noorpaariks ja selgitati pulmakombeid, küpsetati traditsioonilisi pirukaid ja tutvustati veinikeldreid, mis väärinuks eraldi tähelepanu ka arhitektuuri seisukohalt.

Koloni külas tegutseb väike folklooriansambel, mille noored kaunitarid demonstreerisid meile kohalikke laule ja rahvariideid. Avati ka külamuuseumi uksed, mida tolmukorra ja ämblikuvõrkude järgi hinnates vist õige harva tehakse, peamiselt kohaliku kooli kodulootundide läbiviimiseks. Olime arvatavasti esimesed, kes tillukest, kuid ülevaatlikku esemekogu süstemaatiliselt dokumenteerisid, mis on nüüd joonistel ja fotodel koos kommentaaridega talletatud.

Kunstitudengid tööhoos.
Foto: Kadri Viires

Ekspeditsiooni kõige ootamatumaks saagiks kujunes meie aga juhuslik leid Koloni naaberkülas Zseres (Žirany). Muidu on ekspeditsioonide ülesandeks olnud rahvakunstiesemete ülesjoonistamine, mõõdistamine, pildistamine ja kirjeldamine kohapeal, paigas, kust need pärit on. Esemeid on kaasa toodud vaid erandjuhtudel, siis, kui kohalikud elanikud on neid mälestuseks kinkinud või palunud muuseumi jaoks kaasa võtta, et asjad lihtsalt ei häviks.

Nüüd köitis aga Zsere külas ringkäiku tehes meie tähelepanu vettinud kaltsuhunnik küla kesktänaval vedelenud ehitusprahi vahel. Silma hakkasid tuttavalikud punase-valgetriibulised kangad, mida sealmail tavaliselt kasutatakse padjapüüride ja madratsikatetena. Hunnikut lähemalt uurides harutasime sellest välja nii rahvariideselikuid, põlli, tikitud särke, veste, jakke, pearätikuid kui ka sisustustekstiile. Kohalikud elanikud jälgisid ilmselt põletamisele määratud kaltsuhunniku sorteerimist pilkava arusaamatusega. Pakkisime vihmamärja etnograafiakogu oma väikebussi. Seda tuli veel mitmeid kordi lahti pakkida ja kuivatada, enne kui esemed lõpuks Eesti Rahva Muuseumi jõudsid.

Teiseks pikemaks peatuskohaks oli Martosi (Martovce) küla, kus elasime kohalikus kultuurimajas. Geograafilise asendi tõttu Nitra ja Zsitva jõgede vahelisel soisel alal on see küla, hoolimata suurte linnade lähedusest, jäänud suhteliselt isoleerituks. Martosi küla eripäraks olid pidevate üleujutuste alal otstarbekad

vitspunitisehitised. Seda ehitusvõtet võis tänapäevalgi näha mõnede vanade või respektiga restaureeritud eramajade ning kohaliku muuseumi juures.

Martosi muuseum, tüüpiline kolmeruumiline rookatusega taluhoone, pärineb 1871. aastast. Ekspeditsiooni kütkestas rikkalik maalingutega talumööbel ja vanade fotode kollektsioon, mis, tõsi küll, oli hoiutingimuste sobimatuse tõttu hävimas. Martosis külastasime peret, kus kolme põlvkonna naised, alates kepi kohale kummarduvast vanaemast kuni noore ja kauni tugevalt jumestatud peretütreni, demonstreerisid just selle piirkonna rahvariideid, mis olid märksa värvi- kirevamad ja rikkalikumalt kaunistatud kui Kolonis. 400 euro eest oleksime võinud saada pruudirõivaste komplekti omanikeks.

Pärast Piliscsaba fennougristikakongressi asusime tagasiteele läbi Slovakkia idaosa, kus tegime põgusalt tutvust rusiinide kirikute puitarhitektuuri ja ikoonikunstiga. Mitmed Ukraina piiri ääres Karpaatide jalamil asuvad puukirikud kuuluvad UNESCO kultuuripärandisse. Nii nimetatud puitarhitektuur kui ka Medzilaborce linn, kust on välja rännanud Andy Warholi rusiinidest vanemad ning kus asub 1991. aastal avatud Warholi muuseum, võiksid omakorda vabalt olla mõne kunstiteadusliku ekspeditsiooni eesmärgiks.

EKA 33. soome-ugri ekspeditsiooni tulemusi esitlesime näitusel „Ungarit otsimas”, mida sai vaadata sügiseste hõimupäevade ajal Eesti Rahvusraamatukogus. Uurimisreisist võtsid osa EKA tudengid ja magistrandid Aet Ader, Marika Alver, Lea Armväärt, Maria Aua, Mikk Freiberg, Grete Soosalu ja Reet Volt. Viljandi Kultuuriakadeemiat esindasid Anneli Arro, Annes Edur, Gerly Karu ja Karolina Lehtma. Reisi- ja bussijuhiks oli Jaan Muutra ning kaasas oli ka antropoloog Jean-Loup Rousselot. Ekspeditsiooni juhtis allakirjutanu, Kadri Viires.

Kadri Viires on Eesti Kunstiakadeemia kunsti ja kultuuriantropoloogia õppetooli dotsent ja soome-ugri uurimisreiside juht, 2009. aastast alates ka Fenno-Ugria Asutuse juhatuse esimees.

Ungarlaste rahvarõivad sobivad ka eestlastele. Foto: Kadri Viires

Mida kogeb paari nädalaga Karjalas

Kadi Karine

Eesti Kunstiakadeemia 2011. aasta, järjekorras juba 34. soome-ugri uurimisreis, viis Karjala vabariigi lõuna- ja keskosas Äänisjärve (Onega) ja Laadoga järve vahelisse piirkonda. Reisi eesmärk oli tutvuda sealsete inimeste, kommete, rahvakultuuri ning arhitektuuriga. Seltskond koosnes arhitektuuri, muinsuskaitse ja restaureerimise, animatsiooni, stsenograafia, kultuuriantropoloogia ja Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku ehituse erialade tudengitest.

Reis toimus kahe mikrobussiga, mistõttu seekord oli erinevalt varasemast rongide, busside või häälega liikumisest ekstreemsust vähem. Ära jäid elamused ühistranspordis ja vaksalites. Tõsi, ega kõik siiski vahejuhtumiteta möödunud. Kuna üks buss aeg-ajalt streikida otsustas ja kord sootuks katki läks, tuli abi paluda kohalikus kõnepruugis *dizelist* ideks kutsutud külameestelt. Abi sai alati. Reisi lõpuks ei tahtnud bussiuksed enam avaneda ega sulguda ning bussi tuli käivitada kahekesi ja enam sugugi mitte võtmega.

Ekspeditsioon algas Karjala pealinnast Petroskoist. Linna venekeelne nimi Petrozavodsk (Peetri tehas) osutab Peeter I-le, kes rajas siia 1703. aastal raua- ja relvatehase.

Petroskois osalesime Venemaa etnograafide ja antropoloogide 9. kongressi visuaalantropoloogia sektsiooni töös, külastasime riiklikku koduloomuuseumi, riiklikku raamatukogu ja Kiži muuseumi filiaali. Raamatukogus ja hiljemgi reisi jooksul rõhutati meile uhkusega asjaolu, et soome rahvuseepos Kalevala põhineb Karjalast kogutud runolauludel. Petroskoist lahkusime kahe eraldi rühmana: esimene suundus lõunapoolsetesse aunusekarjala ja vepsa küladesse Äänisranna (Prionežski) rajooni, teine põhja poole lüüdikarjala küladesse Kontupohja (Kondopoga) rajooni. Pärast nädalast lahusolekut ühinesime taas Petroskois, et külastada Kiži saart ning võtta seejärel suund läände Prääsä rajooni livvikute juurde.

Kinnermäki küla vaade. Prääsä rajoon. Foto: Kadi Karine

Kirju elu järve ääres. Spasskaja Guba. Foto: Karin Leivategija

Veeta vee ääres

Põhjarühma esimeseks pikemaks peatuspaigaks sai Spasskaja Guba küla Kontupohja (Kondopoga) rajoonis. Tegemist on võrdlemisi suure külaga – peale ühepereelamute on siin terve hulk kahekorruselisi puitkorter maju, külas on kolm poodi, rahvamaja ja koolimaja. Peale muu ka kaks hõbedast ausammast langenud sõdurile. Sissekirjutatud on 400 ringis, kuid nagu väga paljud teisedki siinse paikkonna külad, on Spasskaja Guba muutunud suures osas suvituskülaks. Selles mängib oma rolli lähedus pealinnale.

Elu keerleb ümber järve, mille ääres küla paikneb. Järv on omamoodi fenomen: siin tundub käivat suurem osa avalikust elust. See on olulisem kohtumispaik kui bussipeatus, kauplus või rahvamaja. Järve olulisust rõhutab asjaolu, et külas puudub ühtne veevõrk, aga ka kaevud külatänava ääres või õuedel. Miks, sellele me ühest mõistlikku vastust ei saanudki. Joogikõlbulik vesi tuuakse paakautoga mõne kilomeetri kauguselt Kendärvist (Kontšezero) külaelanike kodustesse mahutitesse. Ämbritäis vett maksvat kümme rubla. Nii-öelda tehniline vesi võetakse järvest. Seal pestakse endid, koduloomi, pesu ja autosid, supeldakse ning püütakse kala. Isevalmistatud eriskummaliste anumatega järve vahet liikumine ei lakanud terve päeva jooksul.

Küla jäi kogu reisiseltskonnale mingil määral seletamatuks, kuid sai samas koduseks talle omases kombestik. Ka meie ise hakkasime juba tegutsema samas „veerütmis“. Juba kord veest rääkides peab märkima, et sääskede horde, kelle eest meid kodumaal enne reisi korduvalt hoiatati, meil kohata ei õnnestunudki. Selle suve ilm oli meie õnneks nende jaoks ebasobiv.

Küpsised ja tee

Karjala vabariigi ainuke riigikeel on vene keel. Karjalased moodustasid 2002. aasta rahvaloenduse andmetel vaid 9% vabariigi 713 000 elanikust ning vaid pooled neist pidasid karjala keelt oma emakeeleks. Osades koolides on võimalik karjala keelt õppida. Spasskaja Gubas õpetatakse seda alates esimesest klassist ja klassiruumide sildidki on ustel nii karjala kui ka vene keeles. Karjala keel pole aga teab kui populaarne. Rääkimist ja õpetamist ning karjalakeelsete ürituste korraldamist küll ei keelata, kuid erilist riigipoolset toetust keeleõpetamisele pole. Karjalakeelseid tele- ja raadiosaateid on, kuid peaaegu olematus mahus. Neil, kes kõnelda mõistavadki, on selleks võimalusi vähe – harva, kui naaber või abikaasa samuti karjala keelt räägib. Poes või tänaval kuuleb vaid vene keelt.

Ise karjala keelt oskamata oli karjalasi seda raske kõnelema saada. Tihti oli paar üksikut karjalakeelset sõna parim, mida saavutada suutsime. Esimest kokupuutepunkti aitas leida see, et oleme Eestist. Eestit teadsid kõik – kes oli siin töötanud, kes sanatooriumis käinud. Et aga eesti keel soome ja karjala keelele nii sarnane on, tuli pea alati üllatusena.

Jyrkinmäki (Jurkostrov) külas kohtusime Lidiaga (sünd 1939), kes oli ühe aasta Eestis Ahtmes elanud. Küll väga ammu, põhikooli ajal, kuid tema mälestused klassijuhatajast, pinginaabrist ja linnast olid siiani erksad. Tema rõõm oli eestlasi kohates niivõrd suur, et alles siis, kui meie kõhud pliine ja vorstivõileibu täis olid söödetud, märkas ta küsida, kes me siis ikkagi oleme ja mis asjus külla sattusime. Karjalasele on säärane külalislahkus väga omane. Isegi meiesugused raskustega vene keelt purssivad tudengid võeti heal meelel vastu. Sellest alatisest valmisolekust võõrasse sõbralikult suhtuda on kirjutanud teisedki karjalaste juures välitöödel käinud uurijad, näiteks Gustav Ränk 1928. aastal.

Alati on karjalastel kapis küpsise- või kommikarp. Juuakse peamiselt teed. Matthias Johann Eisen kirjutas 20. sajandi esimesel kümnendil: „Tee seisab neil niisamasuguses aus kui meil kohvi. [---] Karjalasele on teejoomine aga esimene ja viimane.” See peab paika tänaselgi päeval. Külalislahkus avaldus muuski: kes viis kalale, kes küttis kogu seltskonnale sauna, kes andis Eestisse kingitusi kaasa.

Vuohjärvi (Vohtozero) külas Kontupohja rajoonis sai meile näiteks

Külalislahke Lidia. Jurkostrov.
Foto: Kaisa-Piia Pedajas

osaks kolmetunnine ekskursioon Petroskoi karjala keelt õpetava Svetlana kodus. Meie sügavast huvist traditsioonilise karjala piruka retsepti vastu kasvas aga välja lausa õpituba. Kõik käsi jahuseks ei saanud, kuid tööd taigna tegemisest kuni ahjupanekuni tegi Svetlana läbi meie silme all, segades sealjuures karjala, vene ja soome keelt sama osavalt ja vilunult kui taigna komponente. Klassikaliseks karjala pirukaks tuleks pidada odrapudru täidisega pirukat, kuid neid täidetakse ka kartuli, kohupiima ja kalamarjaga. Eestlasele tuttavaim riisi- ja porganditäidis on pigem soomlaste tõlgendus.

Kui esimene laast langeb seliti, tuleb hea maja

Erialast tulenevalt huvitas mind kõige rohkem ehituspärand. On ju Karjala puitarhitektuuri ilu ja erilisus rahvusvaheliselt tuntud. Enim on seda mõjutanud piirkonna imekaunite arhailiste puidust pühakodade ja Kiži saarel asuva vabaõhumuuseumi erakordsus. Kiži uhkus on 1714. aastal ehitatud 22 kupliga Issandamuutmise kirik. Kütta seda talvel ei jõuaks ja seetõttu on see suvekirik. Paarikümne meetri kaugusel seisab väiksem, köetav, samuti puidust Lumeime kirik,

Karjala elumaja oma uhkes eheduses. Jyrkinmäki küla, Kontupohja rajoon. Foto: Kadi Karine

mida kasutatakse külmal perioodil. Samasugust suve- ja talvekiriku lahendust kohtab siin-seal mujalgi. Paeluv on aga ka igapäevane arhitektuur. Iga küla, kuhu ekspeditsiooni jooksul jõudsimme, oli eriilmeline ning pakkus rahvapärase arhitektuuri huvilisele tõelist naudingut.

Karjala külas seisavad talud ridamisi ühel või kahel pool külatänava ääres või siis kobaras koos. Õuel on peale otsaga tee poole pööratud elamu tavaliselt veel saun ja kuurid. Saunad võivad olla koondatud mitmekaupja järve kaldale. Kui saun tuld juhtub võtma, on loomad, inimesed ning hooned vähemalt esialgu turvalises kauguses. Järve kaldal on ka vee tassimine ja muud sääraseid asjatoimetused hulga lihtsamad. Üheskoos võivad mõne kuivema koha peal seista ka keldrid. Suhteliselt väikesed kartulikoopad või lausa kartuliaugud on uuristatud künka sisse. Neis hoitakse ületalve seemnekartulit. Talvine tarbekartul paigutatakse majja, eluruumide all asuvasse keldrisse.

Karjala vanemat tüüpi elumaja on suur imposantne eksimatult äratuntav hoone. Lennart Meri võtab filmis „Veelinnurahvas” Karjala maja olemuse tabavalt kokku: „Karjala talumaja on väljakutse Põhjala loodusele, veel enam aga selle looduse osa. Kõik talvised tööd toimuvad ühe katuse all, mis ühendab elutuba, kambrit, aita, talli, lauta, vankrikuuri.” Kahekorruselise suure viilkatusega palkhoone esimesel korrusel asuvad ühel pool loomapidamisruumid ja teisel kelder. Keldri kohal teisel korrusel paiknevad eeskoda, eluruumid ning aidad ehk sahvrid. Lautade kohal on suur küün, kus hoitakse peale heinte ka sõiduriistu. Küünist alla õuele viib lai palkidest kaldtee, mida mööda heinad küüni veetakse. Kui sai öeldud, et aidad on samuti maja osa, siis viljaait ehitati iseseisva hoonena. Vili oli eluliselt oluline. Siin ei võinud riskida, et see tuld võtab ja hävib.

Eluruumid pole tavaliselt proportsionaalselt sugugi palju – tavaliselt on vanemat tüüpi hoones peale köögi vaid kaks tuba. Elu keskmes on vene tüüpi ahi. Toad on kõrged, ruumikad ja valgusküllased. Silma hakkab, et kardetud pole kasutada kirkaid toone. See peegeldub ka kaltsuvaipades, millega on kaetud peaaegu terve põrand. On meile harjumuspäraseid pikki, kuid ka ümmargusi vaipu. 20. sajandi alguskümnenditel on ehitatud väliselt sarnase vormikeelega, kuid kaasaegsemaid maju, kus elamuosa sai keldri arvelt kahekordne.

Tänapäeval leiab arhailist Karjala ehituspärandit peamiselt Venemaa poole peal. Soomes asub ainuke autentne selle tüübi esindaja Helsingi Seurasari muuseumis (ehitatud aastal 1884, üle toodud 1939). Samas ühtegi esialgsetes funktsioonides toimivat maja meil näha ei õnnestunud. Uuem arhitektuur on vastukaaluks vanade majade hallile esteetikale lopsakalt kaunistatud ja sageli erksates, lausa neoontoonides.

Lõpetuseks

Erilist, millest Karjala puhul rääkida, leiaks kordades rohkem. Ühelt poolt oli seal kodune ja piltlikult öeldes, kui kõvasti silmi kissitada, siis on kaasaegne elu Eestis ja külastatud Karjala piirkonnas isegi teatud mõttes sarnased. Aga siis peab päris kõvasti kissitama. Erinevus meie vahel avaldub pigem neis vanades traditsioonides, mida õnneks tänaseni veel erinevates avaldusvormides leida saab. Võin vaid kadedusega ette kujutada, mida tundsid sada aastat tagasi siinsetes piirkondades avastusretkedel käinud uurijad. Teisalt ei oska arvatagi, milline võiks siin elu olla tulevikus saja aasta pärast.

Ekspeditsiooni ajaveebi leiab aadressilt <http://www.artun.ee/karjala11/>

Kadi Karine lõpetas 2011. aastal magistrikraadiga Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise eriala. Ta töötab Eesti Vabaõhumuuseumi maa-arhitektuuri ja -maastiku programmi juures, kus tegeleb peamiselt külamiljöö temaatikaga.

Õppõmizõ alku on rankk...

Vadja keele õpetamisest Vadjamaal

Heinike Heinsoo

Vadjalased elavad Narvast linnulennul umbes viiekümne kilomeetri kaugusel Jõgõperäs, Luuditsas ja Liivtšüläs. Neis külades on praeguseks alles vaid seitse vadja keele kõnelejat, kuigi ka nemad hakkavad oma keelt juba unustama. Neil puudub isegi kõnelemise harjumus, sest pole kellegagi rääkida ja pealegi on vene keeles lihtsam.

Aastaid tagasi pakkusin vadja keele kõnelejate arvuks 62, kuid nüüd tagantjärele mõeldes oli see üsna meelevaldne arv. Siiski kohtasin hiljem vähemalt ühte head vadja keele kõnelejat, kes nende inimeste hulka ei kuulunud. Nüüd võib küll öelda, et vadja külas elavaid vadja keele kõnelejaid on seitse, täpselt seitse. Mõne noorema puhul pole keelekasutus varem olnud aktiivne ja see hakkab alles praeguse uusrenessansi ajal taastekkima.

Viimased vadjalased

Raske on öelda, kes on kõige noorem vadja keele kõneleja. Mõned Venemaa lingvistid väidavad, et see on ühe Peterburi aktivisti nüüd juba kolmekümnele lähenev tütar, kellele isa viieaastasena keelt õpetas. Igatahes pole nende juured vadja külas. Mul endal oli aastaid kombeks öelda, et kõige noorem on 1935. aastal sündinud Nina Lenivenko. Tegelikult on hea kõneleja ka 1938. aastal sündinud Zina Saveljeva. Samal aastal sündinud Tatjana Prokopenko (1935–2003) oli viimase põlve parim vadja keele kõneleja, kelle keelekasutuses oli vähe teiste keele mõjusid ning kes ka ilmselt mõtles omas keeles. Tema omakeelsed mõtisklused on jäädvustatud Madis Arukase, Taisto Raudalaineni ja Ergo-Hart Västriku 2004. aastal tehtud filmis „...ja päästa meid ära kurjast“.

Tatjana Prokopenko suutis sujuvalt vajalikke omakeelseid sõnu tuletada, vajamata selleks vene keele abi. Jõgõperäs elav Zina Saveljeva on aga nii-öelda hiljem kapist välja tulnud. Ta on üle saanud oma häbist, et tema keel pole nii hea, kui tema kasuvanematel Nadežda ja Stjopa Leontjevil, kes olid aastaid professor Paul Ariste keelejuhtideks. Praeguseks juba väga hästi vadja keelt rääkiv Zina on palju aastaid Jõgõperä koolis õpetajana töötanud ning tema mees, tütar ja tüdretütar on tema üle uhked. Kõige huvitavam on aga see, et Zina isegi kirjutab vadja keeles. Ta kasutab selleks ladina tähestikku ja kirjapanek näeb välja sama korrektne nagu vadja keele sõnaraamatus. Tema kirjapanekute põhjal pole enam mõtet vaielda selle üle, kas mõnes vormis on pikk või lühike vokaal.

Jõgõperä külas elab ka Ol'o (Aleksandr) Borissov, kes on sündinud 1932. aastal. Olen 35 aasta jooksul näinud kuut Borissovi soost õde-venda, nüüd on neist

Heinike Heinsoo Vadjamaal vadja keelt õpetamas. Fotod: Leanne Barbo

elus vaid Olo üksi. Nende pere on ainuke, kes rääkis omavahel alati ja ainult vadja keelt. Õdede-vendade suhted olid kadestusväärsetl lähedased ja üksteisele oldi palju abiks. Üksinda venekeelsesesse keskkonda jäänud Olo keel vaesub aasta-aastalt.

1954. aastal sündinud Sergei Jefimovi vanemad olid vadjalased. Tema etniliseks äratajaks oli abikaasa Tatjana Jefimova, esimene hõimurahvaste programmi Ilmapuu auhinna laureaat. Tatjana on olnud juba paarkümmend aastat aktiivselt ja ennastunustavalt peaaegu kõige taga, mis vadjalaste ümber toimub – ta on olnud lipu, vapi ja hümnide loomise ärgitaja, külapidude korraldaja ja muuseumi perenaine.

Nina Lenivenko, keda mul oli senini kombeks mainida kõige noorema vadjalaseks, on sündinud 1935. aastal ja veetnud oma elu Jõgõperäl, kahekesi 1956. aastal sündinud tütre Tanjaga, kelle suhtumine vadja keelde on tõrjuv. Tanja saab vadja keelest üsna hästi aru, kuid ei kasuta seda kunagi. Nina elab juba kümme aastat tööstuskeskuses Lenrõbas ning tema suhtumine oma identiteeti on kahtlev ja kultuuripilt üsna venelik, kuna ta juhatab aastaid klubitööd ja tegeleb vene kultuuri levitamisega.

Paša Kartašova elab Liivtšüläs, mis praegu on liidetud administratiivselt Luuditsa külaga. Tema keeles on palju isuripärast ning ka vene keel tahab sekka lipsata. Aga jutust tal puudu ei tule ja ühel aastal rääkis ta mulle hulga muinasjutte vadja keeles – näiteks Mašast ja karust, kolmest karust ja Punamütsikesest. Need olid tal hästi mees, kuna ta oli neid mõne aasta eest lapselapsele rääkinud. Talle muidugi vene keeles, aga meile vaipoolse meele.

Nikolai Nesterov on vanim vadjalane – ta on sündinud 1922. aastal. Kuulmise ja nägemisega on tal probleeme, aga vadjakeelne jutt tuleb endisel erusõjaväelasel hästi välja. Luuditsas on ta siiani veetnud oma eluõhtu soojema aja kevadest sügiseni.

Ivan Georgijev on sündinud 1928. aastal. Igal aastal juuli teisel laupäeval saab Ivan aukirjad kohaliku külanõukogu võimudelt, vadja kultuuriseltsilt ja ehk veel kusagilt. Tubli töö- ja tantsumehena on ta ka seda väärt. Tema naine on venekeelne

ja naabrimehe Nesteroviga pole ta ammu vadja keelt kõnelenud. Ivani isa Kiko Georgijev pajatas palju aastaid tagasi Paul Aristele hulgaliselt meremehejutte.

Vadja keele õpetajaks

1976. aasta suvest alates olen käinud igal aastal vähemalt korra vadjalaste juures. Viimastel aastatel olen kirjutanud ja esinenud teemal „Kuidas vadjalased mäletavad taimenimesid, deskriptiivsõnu ja omadussõnu”. Ikka veel mäletavad, kuigi sageli läheks juba sõnaraamatut vaja. Sõna on keeleotsal, aga välja ei tule. Vaataks sõnaraamatust, aga seda pole. Teinekord võiksin neid aidata, aga kas ikka sobib? Mina tulin ju kuulama ja koguma, mitte õpetama.

Tegelikult on mul õpetamise kogemus olemas. Akadeemilise kursusena on vadja keelt erinevates ülikoolides õpetatud juba 20. sajandi algusest peale. Minagi olen juba aastaid Tartu Ülikoolis vadja keelt õpetanud. Keele grammatilised alused olen saanud Paul Ariste „Vadja keele grammatikast”, vestlustasemel sõnavara aga õppinud Vaipole vadjalastelt. Tõsi, grammatika on viimastel vadja keele kõnelejalatel veidi teistsugune kui Ariste ja tema eelkäijate kirjutatud Kattila murdel baseeruvates grammatikates.

Nüüdseks oli olukord siis selliseks kujunenud, et rollid pidid vahetuma – mul tuli tulla vadjalastele vadja keelt õpetama. Sellise kursuse korraldamise mõte oli mul peas idanenud juba kaua, kuid hiljuti tekkis selleks ka materiaalne võimalus, sest Helsingis tegutsev Ingeri Kultuuriselts (Inkerin Kulttuuriseura) liitis 2009. aastal oma lähialade tegevusse ka vadjalased ja isurid.

Keelekursus vadjalastele

Pärast seda ongi toimunud kaks lühikest vadja keele ja kultuuri suvekursust vadjalastele. 2010. aasta juuni viimastel päevadel korraldasime Ingeri Kultuuriseltsi materiaalsel toel vadja keele kursuse „Baabuškassa vunukkaassaa”, seega siis kursuse igas vanuses vadja keele huvilistele vanaemadest lastelasteni. Kui nüüd järele mõelda, siis valitseb selles teatud soomeugriline stereotüüp, et kõnelevad vanainimesed on just naissoost. Siiski on kolm seitsmest vadja keele kõnelejast mehed ja Sergei Jefimov osales ka kursustel.

Eelmise aasta kursus toimus 26. juunist 29. juunini. Neli päeva kestnud kursusel oli osavõtjaid, kes olid kohal kõik neli päeva, aga ka käsu korras kohale aetud noori, kes esimesel võimalusel kadusid. Keele- ja kultuuriõpe toimus Jõgõperä koolimaja ruumides. Janika Oras (1a) ja Leanne Barbo õpetasid laulu ja tantsu. Selgeks said osad Ullo Toomi seatud ingeri kadrillist ja mitmed muud tantsud. Leanne saatis laulu ja tantsu torupilli, kandle ja vilepilliga.

Peale keele õpetamise lugesin katkendeid Ergo-Hart Västriku poolt trükki toimetatud Paul Ariste vadja päevikutest (2005). Vähemalt ühte kohaolijaist, Nina Lenivenkot, oli ka päevikutes mainitud. Aga Jõgõperäst, Luuditsast ja Liivtsüläst

Vadjamaa vadja keele õppurid. Foto: Leanne Barbo

eri aegadel kirja pandud lood olid kõigile huvitavad ja enamusele juba manalateele läinud külaelanikest tuttavad. Huvi pakkus ka 2009. aastal ilmunud Enn Ernitsa raamat vadja ainukesest haritlasest, Jõgõperält pärit Dmitri Tsvetkovist. Oli ju ainuke vadja haritlane Tsvetkov jõgõperälane ning tema sõnaraamatu sõnavara ja grammatika põhinevad selle küla murdel, kus mitmed vadja keele kõnelejad elavad, ning Jõgõperä koolis toimus ka õpetus.

Mõne päeva möödudes sai selgeks, et lugemisest ja kirjutamisest oleks parem loobuda. Lihtsatest paljundustest lugemine ja selle põhjal lausete tegemine oli raske, praktiliselt võimatu. Hästi läks asi aga vanasõnadega, mida soovitan väga sellistel juhtudel kasutada, sest nende keel ja struktuur on lihtsad ja sõnum selge. Peale selle sobisid õppetöoks ka venekeelsete 4–5-aastaste laste jaoks mõeldud lasteraamatud. Pildi juurde sõna või lausete kirjutamisel kirjutas küll Zina Saveljeva laused tahvlile ette, aga kuidas need kasutajate raamatusse said, oli juba inimeste endi asi. Peaasi, et nad üles ütelda oskasid.

Ei teagi, kas see alfabeedi ja kirjutamise asi oli suurem mure, kui vadja murrete rohkus ja kirevus. Just nendes külades on vadja keelele suur isuri mõju ja Jõgõperä murdel on peale selle veel väga tugevad erijooned, mis just sõnade lõpu kallal näkitsesid. Nii et kolme trükis ilmunud grammatikaga polnud midagi teha ja minu kui hea vadja keele tundja oskused said äkki kahtluse alla seatud, kui mitu inimest ühest ja samast sõnast erinevaid variante pakkusid. Selle koha peal on mõtlemist paljudel inimestel, kes peaksid tahtma õpetada keelt, mille kirjakeelel pole vähemalt 150aastast ajalugu.

Teine katse kursustega

2011. aasta kursustel olid osavõtjad juba teadlikumad, mis tulemas on. Huvi oli suur, reklaami oli tehtud kohalikus lehes, vadja portaalis ja kuulutusetulpadel. Leanne ja Janika jätkasid juba äraproovitud ja toimival moel laulude õpetamist. Paberilt loeti ja tõlgiti ära arhailise keelega rahvalaulud, mida hoolimata sellest, et tavalise õppeteksti lugemisega oli raskusi, osati hästi kaasa laulda. Mina vahetasin aga täielikult õpetamiseetodit. Olin sellele juba terve aasta mõelnud ja tänu headele abilistele sai asi ka teoks.

2010. aastal Vadjamaal käinud üliõpilased Kristian Kankainen, Joosep Susi ja Siim Kera ning vestluskursusel osalenud Mihkel Tõnnov aitasid mind palju ideede ja nende teostamisega. Kui poistel läks tundides käimine üle kivide ja kändude, siis vadja vabatahtlikena kulutasid nad kümneid tunde õppematerjali valmistamiseks. Joosep Susi valmistas esimese vadja lauamängu. Värvilisel vadja kaardil tuli läbida raskustega teekond, kus edasiminekul aitasid vastused vadja keelt ja kultuuri puudutavatele küsimustele. Siim koostas temaatilisi ristsõnu omadussõnade, värvide ja muu sellise kohta.

Kristian saagis välja kaks komplekti morfoloogilisi klotse sõnatüvede ja -lõppedega igal küljel, millest sai moodustada üsna palju erinevaid lauseid. Peale selle leidis ta toredaid pilte, millest koostasime hiiglapika loto. Lotokaardi ühel poolel oli pilt ja teisel mingi sõna. Sellele sõnale tuli taas pildikujundiga lotokaart leida. Neidki oli hulgaliselt. Üks mäng sisaldas erinevaid inimnägusid, kellel kõigil oli vadjalase nimi. Kaarte oli kaks ja kirjeldavate küsimuste abil tuli leida vastus, millest inimest kujutav kaart on vastasmängijal. Lõikasin tükkideks ka hulga lühikesi vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi, millest sai uuesti vastava lause kokku panna.

Tohutu töö tegi ära Mihkel, kes kõikides mängudes esineva sõnavara (üle 400 sõna) tähestikuliselt järjekorda pani. Peale selle jagas ta sõnad ka sõnaliigiti ära. Mihkel tegi ka hulga sõnakaarte, mille ühel poolel oli vadjakeelne sõna ja teisel poolel venekeelne tõlge.

Seega olid 2011. aasta kursuse materjalid mängulised ja toimusid üllatavalt hästi. Kahekümnest osavõtjast olid kaksteist kohal kõigil neljal päeval. Enamasti olid need pensionärid, aga mängudest said nad kohe aru ja võistlusmoment pani kõiki kaasa elama. Iga päev lisandus uus mänguüllatus ning viimasel päeval mängiti koos ka kingituseks saadud vadja mängu. Suure, üle 400 sõna sisaldava sõnastiku, said osavõtjad koos muu kaante vahele pandud materjaliga kaasa (materjale oli kokku umbes 20 lehekülge).

Sellisel kujul oli õppimine kaunis ladus ja paljude osavõtjate keel väga hea. Viimasel kursusel avastasin ma enda jaoks mitmed keskealised vadjalased, kelle keel lausa imelise kergusega pinnale tõusis. Toredaks üllatuseks oli ka üks pensionärist suvitaja, kes oli seal juba mõne aasta elanud ja nutikalt keelt omandas. Ta kasutas ääretu leidlikkusega kõiki olemasolevaid abivahendeid ja lubas kindlasti talvel naabritega vadja keelega tegelda. Temale oli aga tõesti raske seletada, mis

tähed „ä”, „ö” ja „ü” on – need puudusid tema teadmistes nii kirjutatud kujul kui ka hääldusbaasis.

Kooli asedirektor Marina Petrova, kes vadja lasteansamblit Linnud juhatab, oli õpetusest vaimustusest ja leidis, et kohe sügisel tuleks sellisel moel hakata ka lapsi õpetama. Tema ise osales kursustel juba teist aastat. Jätsin koolile oma materjalid ning Nikita Djatškov, noor isuri-vadja juurtega Soikkola muuseumitöötaja, lubas õpetamisega juba sügisel algust teha. Ilmselt see siiski pole nii läinud, sest ega materjalid ise ei õpeta.

Samal moel on plaanis alustada 2012. aasta suvel ka isuri keele kursustega, kus hakkab õpetama Tartu Ülikooli doktorant Eva Saar. Minul aga on peas juba uued ideed, kuidas keelt edasi õpetada. Kirjakeeleta keele puhul peab kõik olema võimalikult valmis kujul antud, õppija ei pea mõtlema ise palju morfoloogiale, vaid see tuleb mängu kaudu tema juurde.

Suur puudus on muidugi vene-vadja sõnaraamatust. Igatahes said osavõtjad endale minisõnaraamatu (430 sõna polegi nii vähe), millega omapäi edasi tegeleda. On väheusutav, et seda hoolimata headest kavatsustest tehakse, kuid huvi uute kursuste vastu on elav ja loodetavasti need Helena Miettineni, Ingeri Kultuuriseltsi agara esinaise, toetusel ka toimuvad.

Olen rikkam huvitava kogemuse võrra ja soovin seda ka teistele. *Õppõmizõ alku on rankk, a lõppu on makkea.* Võib ka parafraseerida: *õpõttamizõ alku on rankk, a lõppu on makkea.*

Heinike Heinsoo on Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte dotsent, kes on kaitsnud kandidaadiväitekirja vadja keele süntaksist (1987), kirjutanud vadja keelest üle 30 artikli ning pidanud vadja keelt käsitlevaid ettekandeid erinevatel teadusüritustel.

Mis on saanud Eesti-Ingerist?

Madis Tuuder

Tartu rahu järgsetes piirides Eesti Vabariigi territoorium haaras endasse mitu etniliselt kirevat ning suuresti eestlaste etnilisest asustusala välja jäävat piirkonda, mis 1945. aastal Vene NFSV halduspiiridesse arvati ning mis tänaseni *de facto* Venemaa Föderatsiooni koosseisu kuuluvad. Nendeks olid teatavasti setuvene asustusega Petserimaa ning (ingeri)soome-isuri-vene asustusega Narva-tagune. Kui praeguse Eesti-Vene vahelise kontrolljoone taha jääva Petserimaa ning sealsete elanike käekäik pakub Eestis kõneainet tänaseni, siis Narva-tagune tundub olevat lõplikult unustusse vajunud. Mis elu selles kunagises Eesti Vabariigi osas täna elatakse ning milliseid jälgi on aeg jätnud seal asunud eestlaste lähihõimudest – soomlastest ja isuritest?

Eesti-Ingeri sünd

Narva-taguse ehk Narva jõe ja kunagise Eesti-Vene piiri vahelise kitsa pikliku maa-ala võib selle sõjaeelset etnilisest koosseisu arvestades jagada selgelt kaheks. Kui Tallinn-Peterburi maanteest lõuna poole jääv territoorium oli sajandite jooksul välja kujunenud valdavalt venekeelseks piirkonnaks, siis maanteest põhja pool paiknenud areaal oli tol hetkel etnilis-keeleliselt tunduvalt kirjum. Tegemist oli Narva jõeni ulatuva Ingerimaa läänepoolse osaga, mida administratiivüksusena hõlmas toona Narva vald ning mida Eesti Vabariigi koosseisu kuulumise tõttu kutsuti üldisema määratlusega Eesti-Ingeriks (keelelis-kultuurilises kontekstis nimetati Eesti-Ingeriks vaid Narva valla kesk- ja põhjaosa, mis oli kompaktsemalt soomlaste ja isuritega asustatud).

Eesti-Ingeri asustuse peamiseks tuiksooneks oli Rossoni (sm Rosonajoki) jõgi. Tervenisti laevatatav Rosson on läbi aegade toiminud selle piirkonna olulise traktina, kuna see ühendas kahte suurt liiklusteed – Narva ja Lauga (vn Luga, sm Laukaa) jõge. Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist hakkas aga risti üle Rossoni kulgema piir, mis oli paraku paika pandud valdavalt nn joonlauaprintsiibi järgi, arvestamata reaalseid looduslikke ning logistilis-majanduslikke aspekte. Pealegi ei ole selles kohas pea läbipääsmatut piiri ka kunagi kulgenud. Toonane piir lahutas aga mitmes kohas terveid külasid või külastuid: näiteks jäid Lauga jõe läänekaldal paiknenud suured soome-isuri külad napilt piiri taha, rääkimata Lauga jõest kui oluliselt liikumisteljest endast. Üldisemas kontekstis tähendas säärane piirikulgevete etniliste rühmade ja ajapikku välja kujunenud majandusliku ruumi territoriaalset lõhestamist, mille tingis teatavasti laiem poliitiline (sund)olukord. Eesti Vabariigi territooriumile jäänud Rossoni-äärse külastu majanduslik ja kultuuriline elu oli seetõttu tervikuna orienteeritud Narva suunale, läbikäimine ülejäänud Ingerimaaga oli tugevalt pärsitud.

Nikolai Põdra elamu Vanakülas.
Foto: Toomas Paaver

Vanaküla tared. Foto: Madis Tuuder

Nagu mainitud, paiknes Eesti-Ingeri võrdlemisi kompaktne külade rühm Rossoni jõe ääres, tuulisest Narva lahe rannast pisut lõuna ja kagu pool. Neile lisandusid veel üksikud hajali asetsevad pisemad külad Rossonist eemal. Kokku oli Eesti-Ingeris tosinkond küla, piirkonna keskus paiknes Kalliveres (sm Kallivieri). Peale selle asusid Rossoni ääres suuremate küladena veel Vanaküla (Vanhakylä), Kärstala (Karstala), Veneküla (Väikylä) ja Saarküla (Saarkylä). 1930. aastatel elas Eesti-Ingeri külades umbes 1500 elanikku. Külad olid valdavalt segarahvastikuga, neis domineerisid isurid ja soomlased, kuid leidis ka vadjalasi, eestlasi ja venelasi, mistõttu olid kohati nii elanikkond, nende olmekultuur kui ka kõneldavad keeled omavahel sujuvalt segunenud.

Kogu Narva vallas, kaasa arvatud valdavalt eesti-vene elanikkonnaga Narva linna lähedastes külades, elas 1934. aasta seisuga ligi 2900 elanikku, neist venelasi 50%, isureid ja soomlasi kokku 30% ja eestlasi 20%. Ametlik asjaajamiskeel oli mõistagi eesti keel, kuid näiteks koolide õppekeeleks oli paralleelselt nii eesti kui ka soome ning 1920. aastatel ka vene keel. Kohalik elanikkond elatus valdavalt põllumajandusest ja kalandusest, suur osa sissetulekutest tuli ka suvitajate teenindamisest. Rossoni küladel oli regulaarne laevühendus Narva-Jõesuu ja Narvaga.

Eesti-Ingeri täna

II maailmasõja käigus kaotas Eesti-Ingeri suurema osa oma rahvastikust. Hoolimata sellest pöördus osa põliselanikkonnast siiski tagasi, mitmetes külades säilis ka hoonestus ning osaliselt kunagine elulaad. Näiteks naasis valdavalt isuritega asustatud Vanaküla sõjaeelset 300 elanikust tagasi umbes 60 inimest ning ka isuri keel elas omavahelise suhtluskeelena edasi. Uutes poliitilistes ja administratiivsetes oludes hakkas aga kodudesse naasnud põliselanikkond kiiresti venestuma. Paljud asusid elama töökäitajate lähilinnadesse, kusjuures suhteliselt massiliselt Narva, kus noorema põlvkonna venestumine toimus veelgi kiiremini. Üsna rohkearvuliselt, tihti ka koos sõjast alles jäänud majadega, saabus Rossoni elanikkonda Narva-Jõesuusse.

Tänapäeval kuulub Eesti-Ingeri ala halduslikult Leningradi oblasti Kingisepa rajooni Bolšoje Kuzjomkino (sm Suuri-Narvusi) külaasunduse (varasem nimetus külanõukogu) alla. Praegu on Eesti-Ingeri küladest endiselt kaardil ning asustatud kõik Rossoni-äärsed külad ning ka mõni pisem küla, samas on mõnes külas püsielanikke vaid üksikuid. Samas mitmed kaugemal asuvad paigad, näiteks Narva jõe äärne Tõrvala (Tervola) ja Rossoni lisajõe Kullajõe (Kullanjoki) ääres asunud ja riigipiiriga pooleks jagatud Kullaküla (Kullankylä) on lõplikult kadunud. Tühjus valitseb ka Narva jõe ääres Rossoni suudmes, kus enne sõda asus Narva-Jõesuu sõsarkuurort ja idapoolne eeslinn Neemerand (sk Magerburg). Kokku on Eesti-Ingeri külates praegu umbes 70 püsielanikku, neist soome või isuri emakeelega inimesi hinnanguliselt kümne ringis, kuigi juurte poolest on põliseid tunduvalt rohkem. Peale selle võib umbes paarkümmend Rossoni taustaga isuri- või soomekeelset inimest leida ka lähiumbruse linnadest, sealhulgas ka Narvast ja Narva-Jõesuust, teist sama palju ehk ka Läände põgenenute või sinna sattunute hulgast.

Kõige rohkem on põliskeelseid elanikke Vanakülas. Küla kümnest püsiasukast räägib isuri keelt emakeelena veel viis inimest. Nii Vanaküla kui ka kogu Rossoni külastu raudvaraks ning mälu- ja keelehoidjaks on 1924. aastal sündinud Nikolai Pöder (erinevalt kohalikest soomlastest said õigeusu liignimesid kandnud isurid Eesti Vabariigi ajal endale eestipärased nimed), kes kohaliku kodu-uurijana on talletanud nii piirkonna ajalugu kui ka iseenda mälestusi, kusjuures viimaseid on ta kirja pannud ka isuri keeles. Peale selle on ta kogunud vanavara ning meisterdanud muuseumide tarbeks näitlikke eksponaate. Nii esemed, sealhulgas abikaasa Raissa rahvarõivad, kui ka käsikirjad on tänaseks rännanud kohalikesse muuseumidesse – Soikino (sm Soikkola) poolsaarel Vistinos (sm Viistinä) asuvasse

Nikolai Pöder koos abikaasa Raissaga 1987. aastal. Erakogu.
Repro: Piret Puppert

Nikolai Pöder koos tütre Zinaida Oravaga oma maja ees Vanakülas. Foto: Madis Tuuder

värskelt avatud isuri muuseumi ning Bolšoje Kuzjomkino koduloomuuseumi. Soravat eesti keelt rääkiv Pöder on õppinud enne sõda Kallivere kooli eesti õppekeelega klassis ning pärast sõda kodukülla tagasi tulnuna elanud oma vanemate majas kuni tänaseni. Tema isurist abikaasa Raissa lahkus jäädavalt 2011. aasta kevadel, mistõttu kadus tõenäoliselt alatiseks ka viimane isurikeelne kodu Eesti-Ingeris. Oma 60ndates aastates tütre Zinaida Oravaga kõneleb ta juba vene keeles.

Hoolimata keele ja mälu kadumisest on Eesti-Ingerit veel üllatavalt palju säilinud külamiljöö ja -arhitektuuris. Näiteks mõjub kunagine külastu keskus Kallivere vaatamata sõja ajal hävinud koolimajale ja 1950. aastatel lammutatud ning hiljem „virtuaalselt” Eesti-Ingeri sümboliks kujunenud Kallivere kiriku puudumisele üllatavalt idüllilise ja kohati lausa rikkumatuna. Nii mitmedki piinlikult korrastatud hoovid ning säästlikult hoitud talumajad, mida nüüd kasutatakse valdavalt vaid suviti, annavad hoolimata esivanemate keele kaotamisest tunnistust kodutunde ja traditsioonide säilimisest.

Paraku on säilinud külaidüll aina kiiremini kadumas Peterburi elanike tunduvalt volüümikama arhitektuuriga suvilate alla. Rossoni-äärsed külad on viimase kümnekonna aasta jooksul muutunud vilkaks ehitustandriks, kusjuures tõeliselt eksklusiivseks suvitusküllaks on kujunemas Narva jõe kõrge lähemal paiknev Veneküla. Sealsamas kõrval maalilise männimetsa all asub ka piirkonna ainsa suurema asutusena töötav, eeskujulikult üles vuntsitud nõukogudeaegne lastelaager Rosson. Kõige selle juures mõjub absurdseks asjaolu, et kogu piirkond on endiselt hõlmatud Venemaa piiritsooniga, mistõttu näiteks rannas viibimine, rääkimata ujumisest, võib võõrastele, aga ka kohalikele, probleemseks kujuneda. Samuti on katkenud igasugune loomupärane liiklus Rossoni suudmest üle Narva jõe, mis tänast poliitilist olukorda arvestades on praktiliselt võimatu. Vähehaaval rohtub ka Eesti Vabariigi kunagist kohalolekut meenutav 1920. aastatest puutumatu püsinud(!) Vabadussõja mälestusmärk Vanaküla kalmistul.

Elutegevusest pulbitsevalt Narva jõe läänekaldalt Ingerimaa poole vaadates mõjub kogu sealne vaikus ja tühjus eriti sümboolselt. Kogu nähtava osa moodustab pikk ja tühi liivarand, üksikuna konutav piirivalvetorn ning tuimalt Narva jõega ühinev Rosson, kus aeg-ajalt näeb vaid mõnda üksikut kalameest. Sama üksikuna mõjub Rossoni suudme kohal eemal üle puude silma hakkav Kuradimägi – üks Eesti-Ingeri looduslikke sümboleid.

Madis Tuuder õppis Eesti Kunstiakadeemias muinsuskaitset ja restaureerimist ning sai 2011. aastal magistriraadi kunsti ja kultuuriantropoloogia erialal. Ta töötab Narva linnavalitsuses muinsuskaitse vaneminspektorina.

Tudengikonverents IFUSCO on libisemas riiklikuks propagandaürituseks

Madis Tuuder

Pealkirjas esitatud tõdemuse aluseks on viimaste aastate tähelepanekud igaaastaselt konverentsilt nimega IFUSCO (International Finno-Ugric Students' Conference). Soome-ugri temaatikast huvitatud tudengite akadeemilisemat laadi kokkusaamine, mida IFUSCO endast sisuliselt kujutab ja milleks see tegelikult ka ellu on kutsutud, toimus 2010. aastal Permi kraisis, täpsemalt Permi ja Kudõmkari linnades. Teatavasti on kunagine Permikomi autonoomne ringkond, mis oleks tegelikult ise väärinud võõrustaja tiitlit, tänaseks edukalt Permi kraisis sulatatud ehk sisuliselt liidetud kunagise Permi oblastiga, mistõttu soomeugrilist fassaadi kannab nüüd kogu krais tervikuna, iseasi, kui palju see tänapäeval enam sisuliselt põhjendatud on.

Permikomide osakaal kogu krais rahvastikust moodustab vaid 3,7%, kogu soome-ugri elanikkond küündib vaevalt 5%-ni. Igatahes olid kohalikud ametnikud oma kõnedes küllaltki uhked Permi kraisis astumise üle soome-ugri regioonide perre: vastupidist oleks säärasel üritusel olnud muidugi ka kummaline väita. Mõte lülitada miljonilinn Perm konverentsi toimumispaigaks oli ilmselt kantud ambitsioonist tõsta ka see koht soome-ugri liikumise kaardile. Peapõhjusena väideti aga, et suurt küla meenutav Kudõmkar ei oleks üksi jaksanud üritust välja vedada, mis tundub aga selles kontekstis arusaamatu, kuna kogu konverents, välja arvatud pidulik avamine plenaaristungil näol, peeti siiski Kudõmkaris.

Nagu viimastel aastatel kahetsusväärseks traditsiooniks kujunenud on, avati ka seekordne konverents kohalike instantside ametnike kiidulaululiste sõnavõtude saatel, mis on ka korralduskomitee esinduslikkust arvestades täiesti loomulik – ürituse organiseerijate hulgas oli kogunisti kolm kohalikku ministriumit, peale selle veel krais kubernerit administratsioon. Soome-ugri rahvaste noortesotsiaatsioon MAFUN oli paigutatud korraldajate nimekirjas tagasihoidlikule viimasele kohale. Avaettekannete põhisisuks olid Permi kraisis edusammud majanduses ja sotsiaalsfääris, rõhuasetus oli aga seekord suunatud transpordile. Kõige kuumemaks teemaks oli raudtee-ehitus, millest võib konteksti arvestades välja lugeda nii mõndagi sümbolset.

Siiski kõlas avatseremoonia lõpuosas ka üks asjassepuutuv ettekanne. Nimelt juhtis Permi Riikliku Pedagoogikaülikooli dotsent Alevtina Lobanova väga emotsionaalselt, kuid argumenteeritult tähelepanu soome-ugri keelte aina hääbuvale rollile regioonide ühiskondlikus elus, minnes sellega otseselt vastuollu enne teda kõnelnud riigiametnike nägemuste ning väidetega. Mõistagi pälvis Lobanova oma julguse ja otsekohesuse eest saalist korduvaid aplause. Säärane diametraalsus

joonistus väga hästi välja ka eelmisel aastal Karjalas toimunud konverentsil, kus üldine foon oli siiski tunduvalt „osoonirikkam”.

Huvitavaks kujunes ühe kohaliku ajaloodoktori ühiskondlik-sotsiaalsest moderniseerumisest kõnelev ettekanne, kusjuures vaatluse all oli just permikomide identiteet ja selle areng. Nimelt kritiseeris ta oma sõnavõttus Balti riikide rahvuspoliitikat (tegu oli ainsa välismaise näitega), tuues vastukaaluks ning eeskujuks välja Venemaal elavad soomeugrilased, kelle jaoks säärane Baltikumis viljeldav rahvuspoliitika kindlasti vastuvõetav ei ole ning mis ei saavutaks oma väära ja diskrimineeriva iseloomu tõttu ühiskonnas niikuinii mingisugust kõlapinda. Muide, Balti riikide olukorra tõi ta näitena kõrvuti koos Tšetšeenias valitseva situatsiooniga, nimetades neid kahte piirkonda radikaalseimateks juhtumiteks rahvusküsimuste lahendamisel.

Peale edeneva majanduse kiitsid ametnikud oma ettekannetes ka kohaliku rahvaste paabeli omavahelist sünergiat ning heanaaberlikku kooseksisteerimist, kusjuures kõik vajalik oma identiteedi ja keele säilimiseks olevat tagatud. Sellel, mida ei ole – näiteks piisav emakeeleõpetus koolides – mõistagi pikemalt ei peatunud. Nagu Kudõmkaris IFUSCOga samal ajal toimunud komi emakeeleõpetajate seminaril ilmnes, on Permi kraisis elavatest rahvusühenditest kõige parem saatus ootuspäraselt tatarlastel, seda just emakeelse kooliõpetuse osas, kusjuures põhjus pole mitte krai soosival rahvuspoliitikal, vaid pigem rahvuslikul eripäral ja taustal. Krai tiitelrahvuse (nimetagem seda antud juhul tinglikult nii) permikomide käekäigust võime viimastel aastatel kuulda aga paraku aina nukramates toonides signaale, mida tõdesid viimaste mohikaanlastena ka emakeeleõpetajad ise.

2010. aasta IFUSCOle oli kokku registreerunud kokku ligi 180 üliõpilast. Eestit esindas 12 inimest, Soome ja Ungari tudengkonnad olid seekord hõredamad. Konverentsi sisulise poole pealt teeb kurvaks asjaolu, et jätkuvalt süveneb ettekannete suulise osa ning kirjalike teeside keeleline ühtlustumine vene keele kasuks. Varasem kindlalt toimunud nõue esitada kas või ükski nendest mõnes soomeugri keeles on muutunud vaid formaalsuseks. Kogu ürituse paatoslikule aurale lisasid võrtsi ka sääraste kogunemiste lahutamatuks osaks kujunenud pseudo-mütoloogiliste kangelastega näitemängud, millega püütakse illustreerida olematuid ajaloolisi seiku ning heroiseerida kohalike kohati väljamõeldud suguharude igavest sõprust.

Konverentsi politiseeritusest räägib ka tõik, et sektsioonis, mille sõnavõtjate hulgas oli Eestist pärit inimesi kõige rohkem, ilutses kõnepuldi taustal seinale kuvatud pronksõduri pilt, mida õnneks küll ettekande ajal oma slaididega asendada sai. Õnneks ei kahandanud aga pealesurutud organiseeritus ning kohatine „õhupuudus” tudengite üldist erksust ja kokkusaamisrõõmu. Heameelt tegi ka see, et suruti läbi taotlus korraldada järgmine IFUSCO Ungaris, mis oli paljuski kantud ideest üritus õigetessee rööbastesse tagasi suunata ning pakkuda vaheldust senistele ametnikest kubisevatele ning juba eos süsteemi poolt pärsitud IFUSCOdele.

Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum

Madis Arukask

Fennougristikaga tegelejate jaoks oli 2010. aasta tähelepanuväärne eelkõige Ungaris Piliscsabas aset leidnud järjekordse, 11. rahvusvahelise fennougristika-kongressi toimumise tõttu. Sarnaseid teadusfoorumeid korraldatakse 1960. aastast alates iga viie aasta tagant kordamööda Ungaris, Soomes, Eestis ja Venemaa soome-ugri aladel. Seekord olid korraldajateks ungarlased ning läbiviijaks Péter Pázmány katoliikliku ülikooli humanitaarteaduskond.

Augusti keskel aset leidnud kongress kandis pealkirja „Soome-ugri rahvad ja keeled 21. sajandil” ning selle töös osales umbes 400 fennougristi 25 riigist, kelle hulgas oli keele- ja kirjandusteadlasi, folkloriste, rahvamuusikuid, etnograafe, ajaloolasi, arheologe ja antropolooge. Kaheksa plenaarettekannet käsitlesid soome-ugri keelte sõnavara päritolu, prosoodiat, kirjakeelt uuemates piiblitõlgetes, saami keelt, soome-ugri rahvaste ajalugu ning nende olukorda Venemaa territooriumil 20. sajandil. Eestlastest pääsesid kõnelejatena täiskogu istungile Ameerikast saabunud 88-aastane Ilse Lehiste ning tema kaasettekandja Karl Pajusalu.

Sektsiooniettekanded jagunesid traditsiooniliselt nelja rühma: keeleteadus, etnograafia ja folkloristika, kirjandus ning ajalugu, arheoloogia ja antropoloogia. Igal sektsioonil oli ka mitu alasektsiooni, näiteks religiooni või tänapäeva kultuuri ja kommete põhjalikumaks käsitlemiseks. Peale selle olid teaduslikus programmis sümposionid, ümarlauavestlused ja stendiettekanded.

Kultuuriprogrammis olid kavas tõsielufilmid, kontserdid, ekskursioonid ja vastuvõttud. Osalejate hinnangul jättis aga korraldus soovida, nii näiteks pidid kongressi töös osalenud filmide vaatamisest loobuma või ei jõudnud ekskursioonile läinud õigeks ajaks tagasi vastuvõtule. Vale ajaarvestus segas mõneti ka kongressi tööd. Ometi tunnistasid Eesti fennougristid kongressi vajalikkust eelkõige Venemaalt kohale saabunud uurijatele, kelle jaoks suurfoorum andis hea võimaluse välismaa kolleegide ning nende tööde-tegemistega tutvuda. Rohkearvulisel Eesti esindajaskonnal oli omakorda võimalus oma uurimistööd laiema avalikkuse ette tuua.

Vepsa keele ja kultuuri teemaline sümposioon 11. fennougristikakongressil

Augustikuus Budapesti lähedal Piliscabas toimunud kongress tõi kokku ka vepslaste uurijad erinevatest maadest. Siinkirjutaja eestvõttel ning Eesti Teadusfondi uurimisgrandi „Vepsa pärimuskultuur: etnokultuuriline tervikpilt läbi isikukesksete pärimustekstide” toel leidis konverentsi kavas 11. augustil aset temaatiline sümposioon „Vepsa keel ja kultuur 21. sajandil”. Kokku said vepsa keele ja kultuuri eri aspektide uurimisega tegelevad teadlased. Sümposiooni eesmärgiks oli lähemalt tutvustada erinevaid uurimissuundi ning saada vastastikku ülevaadet tehtavast uurimistööst ja vepsa välitöömaterjalidest.

Inglise ja vene keeles toimunud üritusel esines kokku üheksa uurijat Eestist, Soomest ja Venemaalt. On kahetsusväärne, et nii mõnelegi Venemaa vepsa folkloori, kultuurisituatsiooni ja keele uurijale osutus sõit Ungarisse ülejõukäivaks. Sümposiooni esimeses pooles andsidki iseäranis tooni Soome teadlased. Teine iseloomulik joon, mis ka kogu kongressi iseloomustas, oli keeleteadlaste esinduslikum osalus. Tuleb tõdeda, et näiteks folkloristikas oli rahvusvaheline esindatus mõnevõrra kesisem, mis näib olevat selle ürituse juba mõnevõrra kestvam trend. Ka antud sümposioonil oli esinejate seas kõige rohkem keeleuurijaid. Siiski ei tekitanud see killustatust, kuna kõik teadmised vepslastest, mis esile tulid, olid pigem värsked ja huvipakkuvad, üldpilti täiendavad. Huvi vepsa teema vastu kinnitas ka tõik, et sümposioonil jätkus kogu päeva jooksul piisavalt kuulajaskonda.

Sümposioonil esinesid folkloristidest siinkirjutaja (*The Role of Forest in the Vepsian Popular Culture in the 21st Century*), Taisto Kalevi Raudalainen (*Visiting Holy Places and Telling about them by the Vepsians at Oyat River*), Irina Vinokurova (*Некоторые представления о душе у вепсов*) ja Kristi Salve (*posterettekanne Religious Life of Vepsians in the Post-Soviet Period*). Lingvistidest esinesid Heini Hienonen (*The Quantitative Pronouns in Veps*), Ulriikka Puura (*Bilingual Veps Village – on the Language Use of Middle Veps Speakers in the 21st Century*), Janne Saarikivi (*Veps Vocabulary and the Finnic Etymology*), Tuuli Tuisk (*Some Aspects of Vepsian Quantity*) ja Deniss Kuzmin (*Вепское наследие в топонимии карел-людиков*).

Nii teadusliku kui ka üldkultuurilise huvi ülesnäitamine väikerahvaste vastu tähendab neile sageli palju enam kui see suuremate ja paremini esindatud rahvaste puhul üldiselt on. Teadusele jääb siin ennekõike dokumenteeriv ja kirjeldav funktsioon, tänu millele on maailmas alles paljude juba kadunud või kaduvate rahvaste tähelepanuväärne ja isomane jälg. Loodame siiski, et meil jagub aastakümneteks tööd elava, muutuva ja areneva vepsa kultuuri uurimisel.

Madis Arukask on Tartu Ülikooli dotsent ja Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liige. Tema peamisteks uurimisteemadeks on läänemeresoome rahvaste usundid ja kultuuriprotsessid.

Soome-ugri kirjanike kokkutulek Oulus

Arvo Valton

Järjekorranumbrit 11 kandnud soome-ugri kirjanike suurokkutulek leidis aset 2010. aasta augusti lõpul Põhja-Soomes. Seekordseks teemaks oli „Tõlkekirjandus kui emakeele säilitamise ja arendamise võimalus”. Niisiis oli see Soome-Ugri Kirjanduste Assotsiatsiooni kongress pühendatud tõlkekirjandusele. Teemavaliku tingis kindlasti asjaolu, et viimastel aastatel on vastastikune ilukirjanduse tõlkimine soome-ugri rahvastel olnud vägagi elav. Kongressil vääris tähistamist senitehtu, samas sündisid ka uued ideed ja projektid, millest mõni on tänaseks juba teostunud.

Kui siiani toimus hõimurahvaste kirjanduse tõlkimine ühest küljest eesti, ungari ja soome keelde, teisest küljest aga idapoolsete hõimurahvaste keeltesse kolmest mainitud keelest, siis kongressi tulemusena sündis uus nelja raamatu projekt. Luuleraamatud ilmusid udmurdi, mari, komi ja mokša keeles. Autoriteks olid Albertina Ivanova, Nina Obrezkova, Muš Nadii ja Raja Orlova, kes tõlkisid üksteist vastastikku oma emakeelde. Kõik nad on ka kogunud tõlkijad. Raamatud on tänaseks valminud mari kirjaniku Albertina Ivanova erakirjastuse teostusel ning Eesti osalisel rahalisel toetusel. Muidugi polnud see esimene ettevõtmine idapoolsete soome-ugri rahvaste kirjandusteoste vastastikusel tõlkimisel. Selliseid tõlkeid on seni ilmunud peamiselt ajakirjades, mingil määral ka eraldi raamatutena. Nelja luuletaja luulevalik neljas erinevas keeles on aga küll esmakordne ettevõtmine.

Kui seni oli valdav luule tõlkimine ning tõlkijateks olid luuletajad, siis andis kongress hoogu ka proosa tõlkimisele. Nii on valmimas komi ja mari ulatuslik proosavalik eesti keeles, järke ootab udmurdi proosa. Eesti lugejal on niisiis peatselt võimalik saada üldine ettekujutus kogu nende rahvaste rikkalikust ja huvitava ilukirjandusest – klassikast kuni tänapäeva noorte autoriteni.

Pärast 10. kirjanike kongressi, mis toimus 2008. aastal Marimaal ning mille teemaks oli kaasaegne noor kirjandus, oleksime soovinud järjekordset kirjanike kokkutulekut pidada permikomide pealinnas Kudõmkaris, kuid Permi oblasti juhtkond, kellele see ala hiljuti taasallutati, ei andnud selleks luba (näiliselt tähendab see muidugi keeldumist rahastamisest, kuid taotlusele saadetud vastusest kumas selgelt läbi ka rahvuspoliitiline motiiv). Niisiis tuli järjekord Soome kätte ning seekordseks peamiseks korraldajaks oli meie alati aktiivne kongressidest osavõtja Kari Sallamaa. Tema valisime ka assotsiatsiooni uueks presidendiks.

Kongress oli korralduselt igati heal tasemel, kuid oma haardelt jäi see küll alla 1991. aastal Espoos peetud 2. kongressile. Üldistavalt võiks öelda, et iga regiooni on korraldanud need kongressid (1. Joškar-Olas, 2. Espoos, 3. Egeris, 4. Lohusalus, 5. Sõktõvkaris, 6. Saranskis, 7. Ižkaris, 8. Hantõ-Mansiiskis, 9. Petroskois, 10. taas Joškar-Olas) vastavalt oma võimalustele ning kõigil neil erinevatel kirjanike kokkutulekutel on olnud olulisel määral kohalikku hõngu, mis teebki sellise

2010. aastal Eestis ilmunud soome-ugri luuleraamatud.

rotatsiooni huvitavaks. Samas võiks lisada, et esialgne teatav pidulikkus ja üldsõnalisus on muutunud ikka asjalikumaks ja tõisemaks. Sellest kõneleb ka vastastikkuse tõlkimise elavnemine ja üksteise toetamine mitmesuguste kirjanduslike ettevõtmiste organiseerimisel.

Järgmine kongress, mis toimub Ungaris, on pühendatud lastekirjandusele. Mingil määral on see kordus, sest ka Saranski kongressi teemaks oli kool ja kirjandus. Toonagi räägiti sellest, kuidas mõelda kirjanduse väljaandmisel noortele ja tuua neid emakeelse kirjanduse juurde. Olukorras, kus meie idahõimlastelt on praktiliselt võetud omakeelne kooliharidus ning harjumus oma emakeeles ilukirjandust lugeda, on eriti oluline keskendumine just lastekirjanduse probleemidele.

Eesti fondid, eriti hõimurahvaste programm, on seni jõudumööda toetanud sealseid kirjandusprojekte, aga ka nendest keeltest eesti keelde tõlgitud ilukirjanduse väljaandmist. Loodame, et suudame ka edaspidi olla sama tublid. On ju praeguses olukorras, kus emakeelte kasutamise areaali järjepanu kitsendatakse, just ilukirjandusel suur roll nende keelte säilitamisel ja edasiarendamisel. Tõlkekirjanduse funktsiooniks ei ole mitte üksnes vastastikune tutvumine (sealhulgas ka rahvusliku mõtteviisi ja hinge avamine, ühisjoonte nägemine), vaid ka üksteise vastastikune toetamine ses mõttes, et üha rohkem avanevas maailmas ei ole enam võimalik suruda neid väikekeeli isolatsiooni. Just tõlgete vahendusel saavad nende vastu huvi tunda teisedki rahvad, sealhulgas ka oma hõimurahvad.

Soome-ugri tõlkeprojektid

Soome-Ugri Kirjanduste Assotsiatsiooni tegemistest on ehk kõige silmatorkavam või vähemasti käegakatsutavam vastastikune ilukirjanduse tõlkimine ja tõlgete ilmumine kas ajakirjades või üldjuhul eraldi raamatuna. Viimasel ajal on selles osas kõige viljakamad olnud eestlased ja udmurdid. Mitmeid tõlkeluule- ja proosakogusid on ilmunud ka Marimaal ja Komimaal, samuti Ungaris ja Soomes.

Enamasti on see tegevus püsinud üksikute agarate tegijate õul, kuid rõõmutav on see, et ilukirjanduse tõlkijaid lisandub vähehaaval ka juurde. Siin on suur edumaa just meie idapoolsetel hõimudel, kelle esindajad on õppinud Ungaris, Soomes ja Eestis ning tõlgivad otse originaalkeelest. Nimetatud kolme iseseisva riigi keeltesse tehtud tõlked on aga enamasti tehtud reaaluuste abil, sest kahjuks on vähe neid keeleoskajaid, kes oleksid võimelised ilukirjandust otse tõlkima. See

vaekauss on tugevasti kaldu seetõttu, et ida poolt tullakse meelsasti meile õppima, vastupidi aga veel mitte.

Paraku näitab Eesti kogemus seda, et neid hõimurahvaste kirjandusest tõlgitud teoseid ostetakse meie üleküllastunud raamatuturu tingimustes kasinalt ning ükski nendest raamatutest poleks saanud ilmuda ilma fondide toeta. Nii on Eestis tegutsev hõimurahvaste programm ja Eesti Kultuurkapital toetanud mitte ainult siin ilmuvaid tõlketeoseid, vaid ka idaregioonides ilmuvaid udmurdi-, komi- ja marikeelseid raamatuid, mis on tõlgitud eesti keelest, erandjuhtumel ka teistest keeltest tõlgitud teoseid.

Ülevaateid kõikides soome-ugri maades ilmunud hõimukeeltest tõlgitud raamatutest on korduvalt esitanud nii suuliselt meie kongressidel kui ka kirjalikult ajakirjanduses udmurdi luuletaja ning viljakas tõlkija Muš Nadii, kes on tõlkinud eesti keelest 20 raamatut. Vastastikuste tõlgete nimestik muidugi üha täieneb, lisandub uusi raamatuid ja uusi tõlkijaid.

Viimase aja suurtest Eesti projektidest võiks nimetada mahukat komi proosa kogumikku ja mari proosa kogumikku. Mõlemad käsikirjad on valmis, kuid pole veel leidnud rahastamist. Praegu on tõlkimisel sama mahukas udmurdi proosakogu, plaanis on ka ersa proosa tõlked. Peale siinsete tõlkijate on asja juures sealsed kirjanduse asjatundjad, kes neid kogumikke koostavad ning tõlkimisel abistavad.

Nagu öeldud, ei ole eesti lugeja huvi nende raamatute vastu eriti suur, kuid siiski mitte olematu. Soome-ugri huvilisi on meil ju siiski vaid piiratud arv ja neistki paljudel pole võimalik kõiki tõlketeoseid soetada. Sama probleem on ka meie hõimlaste juures, kuid arvan, et kõige olulisem on siiski see, et raamatud on olemas ning huviline leiab need üles ka raamatukogudest.

Vahest isegi olulisem on asjaolu, et meie rõhutatud hõimlased, kes on jäetud omakeelse koolihariduseta, hoomavad oma emakeelse kirjanduse headust ka selle põhjal, et nende raamatute vastu tuntakse huvi mujal maailmas. Tõlketeoste ilmumine Eestis ja mujalgi Euroopas on eriti stimuleeriv kirjutajatele ning küllap soodustab ka kirjandusliku pealekasvu jätkumist.

Arvo Valton (Vallikivi) on Eesti kirjanik ja tõlkija, Soome-Ugri Kirjanduste Assotsiatsiooni looja ja eestvedaja. Ta on korraldanud ilukirjanduse tõlkimist soome-ugri keelte vahel ning õpetanud soome-ugri rahvaste kultuurilugu.

Soome-ugri raamatukogu- hoidjad Tallinnas

Kalju Tammaru, Mihkel Volt

Oktoobris 2010 said Eesti Rahvusraamatukogus kokku soome-ugri rahvaste raamatukoguhoidjad. Toimus konverents „Raamat ja lugemine soome-ugri kultuurides”, mis oli temaatiliselt seotud nii lugemisaasta kui ka hõimupäevadega. Esinejad olid Ungarist, Soomest, Norrast, Marimaalt, Komimaalt, Karjalast ning Eestist. Seekordse kokkusaamise teema oli üsna lai ning raamatu ja raamatukoguga seotu mitmekülgset käsitlemist võimaldav. Korraldajad pakkusid kava koostades võimalust otsida vastuseid mitmele aktuaalsele küsimusele. Milline on rahvumälu, kirjanduse ja raamatukogu seos? Milline on soome-ugri rahvaste rahvusbibliograafia olukord ja milline tulevik seda ees ootab? Mida pakuvad oma lugejaile soome-ugri digitaalraamatukogud? Kuidas ja mida soomeugrilane loeb?

Konverentsi kahel päeval peetud 18 ettekannet andsidki neile küsimustele vastuseid. Konverentsil oli neli teemablokki. Kõigepealt räägiti raamatukogudest seoses rahvumälu ja kirjandusega, siis keskenduti soome-ugri rahvaste rahvusbibliograafiate ja e-raamatukogude teemale ning viimaks tehti juttu soome-ugri rahvaste lugemisharjumustest.

Kuigi kõik ettekanded käsitlesid raamatukogude ja raamatu olulist osa rahvumälu säilitamisel ja muutusi digiajastul, tuli Venemaa kolleegide jutust eriti selgelt esile, kui oluline on just raamatukogude tegevus rahvusliku kultuuripärandi säilitamisel ja elushoidmisel valdavalt muukeelses keskkonnas. Kooli kõrval, mille osa kohalikus elus on ka paikkonniti üsna erinev, on raamatukogu koht, mis kogub, teeb kättesaadavaks ja loob sageli ka võimalusi rahvuskeelse kultuuri arenguks. Kui Eesti, Soome ja Ungari jaoks on rahvuskeelne kultuur põhiline, siis Venemaa soome-ugri rahvaste piirkondade raamatukogudes on see vaid osa nende tegevusest ja sellele pühendunud raamatukoguhoidjad väärivad igakülgset tunnustust.

Konverentsil osalesid nii soome-ugri raamatukoguhoidjad kui ka hõimuhuvilised.
Foto: Teet Malsroos

Konverentsi esimest
osa juhatas Eesti
Rahvusraamatukogu
peadirektor Janne Andresoo.
Foto: Teet Malsroos

Ettekannetest selgus, kuidas peale tavapärase raamatukogutegevuste püütakse pakkuda võimalusi rahvuskeelse loometöö soodustamiseks või tehakse märkimisväärsed tööd rahvuskeelse kirjanduse väljaandmise edendamiseks. Nii nagu on erinev soome-ugri rahvaste elupiirkondade rahvuslik koosseis, on erinev ka rahvuskeelte oskus, rahvuskeelse kirjanduse kättesaadavus ning ühtlasi selle kirjanduse lugemine.

Uued töötingimused ja töövahendid on andnud võimaluse tihendada raamatukogude ja raamatukoguhoidjate koostööd. Kõigis esindatud raamatukogudes on käsil veebiprojekte, kättesaadavaks tehakse mitte ainult bibliograafilist informatsiooni, vaid digitaliseeritakse ka täistekste. Sageli on tegemist haruldaste ja raskesti kättesaadavate trükistega, mis samal ajal võivad pakkuda laiemat huvi uurijatele ja huvilistele väljaspool oma piirkonda. Paljud vanemad trükised on aga ilmunud just soome-ugri keskustes, olgu siis Helsingis või mujal. Kuna vanemate trükiste digitaliseerimine on samaaegselt aktuaalne ka kõigis teistes riikides ja piirkondades, on infovahetus ja tegevuste koordineerimine oluline, et olla kursis juba tehtud töödega, tagada nende vastastikune kättesaadavus ja kavandada võimalikku ühistegevust.

Kalju Tammaru tegi konverentsist kokkuvõtet tehes ettepaneku olemasolevate linkide koondamiseks ühte teemaväravasse, nagu neid on loodud Eesti Rahvusraamatukogus. See annaks võimaluse nii raamatukoguhoidjatele kui ka raamatukogu kasutajatele leida olulisim informatsioon ühest kohast, kiiresti ja kindlusega, et tegu on olulise ja relevantse teabega. Sellise lingikogu suur lisaväärtus ongi see töö, mille raamatukoguhoidjad on ära teinud info väljaselgitamisel, kontrollimisel ja hindamisel. Ka Google'ist otsides leiab palju vajalikku infot, aga seda tuleb igal kasutajal hakata veel suuremast mitteolulise massist välja sõeluma.

Korduvalt oli juttu sellestki, kui olulised on raamatukoguhoidjate vahetud kontaktid ja tihedamad võimalused infovahetuseks. Soome-ugri raamatukoguhoidjad on varemgi kokku saanud ja arutanud ühiseid probleeme. Mitmel korral tuletati meelde koos Eesti raamatukogupäevadega Ižkaris (Iževsk) 1990. aastal toimunud soome-ugri raamatukogude esindajate nõupidamist. Ka siis käidi välja ettepanek korraldada Eestis soome-ugri raamatukogude konverents, mille üheks

väga oluliseks arutlusteemaks oleks pidanud olema koostöö korraldamine ja liikumise võimalik viimine Rahvusvahelise Raamatukogude Assotsiatsiooni (IFLA) egiidi alla. Vajalikuks peeti lausa soome-ugri raamatukogude assotsiatsiooni loomist.

Tegelikkuses ei sujunud kõik planeeritult ja soome-ugri raamatukoguhoidjad kohtuvad siiani üsna juhuslikult. Võib-olla õnnestub Helsingis 2012. aastal toimuva IFLA aastakonverentsi raames korraldada mõni üritus ka soome-ugri raamatukoguhoidjatele. Tulevikus võiks ju olla otstarbekas kavandada soome-ugri rahvaste maailmakongressile raamatukogude sektsioon või eraldi kokkusaamine koos järgmise soome-ugri rahvaste maailmakongressiga. Sellist töövormi on varemgi kasutatud. Näiteks saavad slaavi kogudega tegelevad raamatukoguhoidjad traditsiooniliselt kokku ülemaailmsete slaavi kongresside ajal.

Konverentsist osavõtjad leidsid, et sellisel kokkusaamisel on peale teabevahetuse, mida saab ka elektrooniliselt korraldada, väga oluline just vahetu kontakt kolleegidega, võimalus asju arutada, lisaküsimusi esitada ja milleski kokku leppida. Võib öelda, et konverents saavutas oma eesmärgid, milleks olid ettevalmistused soome-ugri rahvaste raamatukogude koostöövõrgustiku kujundamiseks ning informatsiooni ja kogemuste vahetamine soome-ugri valdkondadesse kuuluvate raamatute ja teiste teavikute paremaks hankimiseks.

Osalenute positiivset tagasisidet arvestades tuleb kindlasti kaaluda järgmise soome-ugri raamatukogukonverentsi korraldamist Eestis. Loodud koostööside-
med võimaldavad mõistagi ka teistsuguste koostöövormide kasutamist. Nii toimusid 2011. aasta veebruaris Eesti Rahvusraamatukogus Karjala Rahvusraamatukogu ja Soome Rahvusraamatukogu (2006. aasta augustini tuntud kui Helsingi Ülikooli raamatukogu) raamatunäitused. Peale näituste vahetamise on perspektiivikas ka idapoolsete soome-ugri rahvaste raamatukogutöötajate stažeerimine Eesti raamatukogudes.

Rahvusvahelise konverentsi ajal olid Eesti Rahvusraamatukogus avatud näitused „Idapoolsete soome-ugri rahvaste kirjandus eestikeelses tõlkes” ning „Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri uurimisreiside materjale” paari viimase aasta ekspeditsioonidest Komimaale Petšora jõe äärsetesse izmakomi küladesse ja Slovaki-
kias elavate ungarlaste juurde.

Lõpuks olgu märgitud, et ürituse korraldas Eesti Rahvusraamatukogu koostöös Fenno-Ugria Asutusega, seda toetasid hõimurahvaste programm, Eesti Kultuurkapital ja Põhjamaade Nõukogu. Konverentsi ettekannete kokkuvõtted on olemas Rahvusraamatukogu kodulehel. Ka raamatukoguhoidjate erialaajakirja Raamatukogu 2011. aasta esimene number käsitleb sellel konverentsil räägitut ja soome-ugri teemasid laiemaltki.

Kalju Tammaru on Eesti Hoiuraamatukogu peavarahoidja.

Mihkel Volt on Eesti Rahvusraamatukogu teadus- ja arenduskeskuse juhataja, Fenno-Ugria liikmesorganisatsiooni volinik.

Etnofuturismifestivaliq „Kamwa” Permih

Kauksi Ülle

Etnofuturismikonverentse, seminäre ja festivalõ tava sai alostõt 1994. aastal. Eesti Kostabi Selts ja Fenno-Ugria korraldivaq 1994. aasta maikuuh I Etnofuturismikonverentsi, mille välläsõidupäiv toimu Setomaaalõ, Obinitsa, Seto Seldsimajja. Mõnõq tuukõrdsõ küläliseq nigu näites Juri Lobanov (Kutšeran Juri) ja Nadja Utkina Udmurdimaalt, Pavel Mikušev Komimaalt, Julia Kuprina Marimaalt, ommava löüdnü tii Eestimaalõ ka edespidi.

Etnofuturism om praktiline filosoofia, miä avitas löüdäq teid ja võimalusi ni muudõ perimuskultuurõ kestmisel ka tulõviguh. Om jo perimuskultuuriq inämbüste pikkä aigu kinnilidsih oludõh elänü ja nii vähätside välismõodõ arvõstamadaq jätmise vai hindäperrä muutmisega toimõ tulnuq. Sjoõ ilma aigu om vaja kohandada esivanõmbide tarkust, illo, muudõ, kiilt, muusikat hoobis liina oludõh ja mitmide rahvidega segiläbi toimõtõn.

Perm

Permi kraih om joba esihindäst hulgarahvusõline. Põlisrahvist ommaq sääl jo kaua elänü permi-komiq, mansiq, marilasõq, udmurdiq, tatarlasõq, ashkiiriq ja vinneläseq. Noidõ rahvide muusikast oll vällä ant ka plaadiantoloogia, midä rahvuisi pääväl esitlediq. Iseloomulik om, et komiq, kiä vōtiq tõisist hõimurahvist innembidi umas ristiusu ja vinne keele, mäletäseq esieränis vannu vinne laulõ. Komi kunstnik Pavel Mikušev märkse tollõ pääle nalatamisi, et meheq lätsiq jahihuaaos mõtsa ja naaseq lasiq papiq sisse.

Perm om viimäne õuruupalik suurliin inne Urali mägesid. Tä om miljoni-liin, 60 kilomeetrit pikk piku jõõkallast ja Katariina II asutõt niguq Võrogi. Sääl

Soome-ugri pidu ja festival Hohlovkas.
Foto: Laur Lõhmus

olliq tsaariaol metallitehasõ, edimäne munitsipaaltiatre ja kaupmeeste liinaosaq. Metallitehasõ olliq ka sõatehasõ. Kõik aolugu oll vahtsõn muuseumin kaasaigsõlt esitet, niisama nigu nukutiatre muuseumin putmisega ekraani päält saat kariaq ja suurõnda tshuudõ pronksehtid.

Eläsimiq hotellin Ural. Korgõ. Vüürüs marmoriga. Konverendsikeskusõn õhutut, tarrin olõõs.

Festivali kontserdiq ja moedemonstratsioon olliq nii liinaväljakul kui ooperimajah (vähemalt viis väikest Vanemuisõtiätrit suur, muidu sama stiil).

Etnofuturismifestivaliq

Edimäne „Kamwa” oll sääl 2006. Kõrraldaja Natalia Šostina tutvu etnofuturiosmiga 2003. aasta keväjäl Udmurdimaal, kos Juri Lobanov kõrrald uma etnofutufestivalidõ sarja. Kohal oll tuukõrd ka suurõmb seto esindüs: Evar Riitsaar, Margus Palolill, Ragner Lõbu, Kairi Leivo. Kutsõ Permi „Kamwa” festivalõlõ tulliq meile kätte küll, aga nuuq toimu kõgõ Seto Kuningriigiga ütäl aol ja saaõs minnäq. Nii et suurõ kõrraldajide päälekküümise pääle jõudsõmiq kohalõ 2010. aastal, kui festival oll joba hiiglasuur – mitmidekümnide rahvuisi vaheline ja päältkaejid oll tuhandiden egäl sündsmusõl.

Kuis väikene seltskond toda ohjas ja kõrrald Vinnemaa tingimuisin jääs imede valda.

Kohalõ olliq kutsut ka Etnofutuidee algatajaq ja rahvusvahelisele areenile viijä, aokiräh „Synteesi” avaldõt artikli autoriq Andres Heinapuu, Ülle Kauksi, Sven Kivisildnik, Maarja Lõhmus. Olliq viil Evar Riitsaar, Laur Lõhmus, Kairi Leivo ja „Laudaukse Kääksutajad”.

Edimäne päiv ollgi idee tutvustamine ja arõndamine. Evar kõnõl Setomaa praktikast: Kuningriigipääväst, käsitüükogost, perimusteatrest, Valdadõ liidust kui ühendäjäst ja UNESCOst kui ütest võimalusõst põliskultuuri jaoss.

Kui edimäne päiv oll inämb teooria ja pressikonverentsi ja muusika perält, sis 30. juuli märgusõna oll autentsus ja moodnõ konverendsikeskus oll täüs piirakide lõhna. Kõik oblasti põliskultuurõ esindusõq lauliq, näütsi käsitõid ja kostidi külälisi. Väega kodonõ tunnõq oll, põliskultuuri kandja olliq väega umadsõ. Esitlediq põlisrahvide muusikaantoloogia viimästr CDd – vinne muusika, midä muide kohalik valitsus es toeda. Põlisrahva küläq ommaq ütstõsõst kavvõn, tiiq ommaq inämbüs aastast sõitmises võimadu, telefonõ ja netti olõõi, kuiss kokko saias, et pruuvõ tetäq, kõrraldajaq es mõistaq seletä. Ainus infoallikas küläden ollõv krapi põhimõttõl vinne raadio. Kuiss noid külli avita, küsse mi käest tudeng, kiä murõts. Miiq ka es tiiäq.

Igatahes viidi kõik põlisrahvastõ ansambliden laulnu rahvas Filharmoonia saali moedemonstratsioonõ kaema. Ja just nuuq tundõ kestvã näütämiseq ommaq esimuudu rahvusliku mõttõ ja vormi esitamine tänapäävã vormikeeleh. Näütes vapust Uzbekimaa Samarkandi moodukunstnigu Alfija Valijeva kogo „Zvuki

Hohlovka mäe panoraam. Foto: Laur Lõhmus

doirõ”. Mütsüq mannekeene pääh olliq õkva kui islami pühakua tornitipuq. Väega eriline oll Saranski mooduluuja Galina Loseva kogo, kost tä erza ja moksha perimuskostüüme ainõl oll tennüq väega julgõ ja vormihoitva lahendusõq. Oll muistsõtõ aigõ muudõ esitlõisi, oll naftajärgse ao ja tsirkõmaailma nägemüisi, tulnuki-dest kõnõlamaldaq. Vaimukas oll ka „Pruudiq pagõsõ liinast maalõ”, kos põhiasjas olliq ruusõgaq suurõq rätiq. Õdagu igatahes mooduluuja ja välläkandja lauliq üteh kohaligõ memmigaq hotelli iih muroplatsil.

Hohlovka

1. augustil sõidõti kõigi bussõgaq Permist vällä vabaõhumuuseumi. Giidis ollgi vabaõhumuuseumi asutaja, etnograafiateadlanõ. Tä kõnõl, et muuseum om tä latsigaq ütevana, a tütar oll jo mehel ja tuul joba väiku latsõki. Kotus om valit suurõ jõõ korgõ perve pääl, nii et vaadõt ja abarust om. Muuseumin om kohalõ tuudu kõigi põlisrahvuisi elämiseq ja mitmõ mitmõsaandi vannusõq puukerigu. Keskel vabaõhulava pääl oll kõigi ansamblide kontsert ja rahvas tandsõ vai kepsel üteh, vai kai niisama.

Esinesiq „Huun huur tu” Tuvast, „Shin” Gruusiast, „Starosti ja sõbraq” Moskvast, „Va-ta-ga” Petroskoist, „Toorama” Saranskist ja hulga tõisi.

Aga mi lätsi pikäle ringikäügile vabaõhumuuseumih. Egäh taloh oll ka vastava rahva rühm, kiä laul, kõnõl, näüdäs ja mõi käsitõid ja süüke. Komi talo oll väega huvitav. Tä oll sääne mitmõtasandiline ja palkaidu seeh ehitüs, et tagaussõt päset õkva aitu, lautu ja kuurõ sisse. Karudõ ja lumõ iist oll sääne kindlus vajalik. Ka tarõl oll katõkõrdnõ lagi, laki vaihel om hoiupaik tüüriistu vai rõivide jaoss.

Kõgõ võimsambaq ehitüseq ommaq muidoki puukerigu. Üte man laul vanausulisi kogokond hiongematvid laulõ. Kõik vannusgrupiq ehedält tandsvist latsist kannõldava deedani olliq olõman. Üts pillimeestest oll peri kogoni Petserimaalt ja külästäs sugulaisi Talinah, nii et jälleki umaq. Üte tõsõ piirkonna Komi talo man lõigati vilja lauldõn. Üts vilävihk oll eriti kaunistõt vüü ümbre ja toolõ oll mano pant leibä. Tuu ollõv põlluimä. Tull tuttav ette Pekokultusõt. Näimi viil soolakaivanduisi ja muid tallõ, aimi juttu kunstnigõga Komimaalt ja pääkõrraldaja Natalja Šostinaga.

Hõimuvelekeseq Juri Lisovski, Pavel Mikušev ja Kutšeran Juri tennäsivaq etnofuturismi leiutamise ja käivitämise iist. Komi kunstnigõ teosõ ommaq komertspanga majadõn nätäq, pangaq ostva noid, niisama ka päämise sponsori Ekoprombanki rahakaardiq ommaq näide kujundõt muistsõn Permi stiilin.

Permi loomastiil

Um lõüt hulga tshuudi pronksivalamistehnikan tett kujokõisi, midä osaq uurja pidävä shamaanõ kunstis. Nä ommaq nüüd leüdnü vormi ka joonistustõn, kangide vai kõokoorõ pääle tettüinäq. Mastaapsõlt kõrraldõt festival näüdäs, et ei olõq ta perimuskultuur midägi ainult mõtsa ja jõõrahvide, maapõlisrahvide jaoss, tä toimis ka liinah, kui om kogokonda ja iistvõtjid. Ka glamuursõ nimeka moekunstniguq näüdäse jo aastit loomingut, mis om nigu vabadusvõitlus, kaugide väärrikide aigõ meenutaja, vahtside ökoaiigõ kuulutaja.

Kahjus kinniti iistvõtja Natalja Šostina, et seost Kamwa sarjast inämb festivalõ ei tulõ, ei miildü egäl puul nii andeka, vabaq ja suurõq, väega populaarsõ umakultuuri esitüseq. Paistus, et vahtsõst om eestläisi kõrd rännänü festival kõrras hindä mano kodo tuuaq, et väke koguda ja etnofuturismitulõl läütä laskõ.

Kauksi Ülle on kirjanik, kes on kirjutanud lõuna-eesti keeles ilukirjandust ja ajaloolisi suurlavastusi seto ajalooast. Ta on ka üks etnofuturismi teooria autoritest. Aastail 1993–2006 töötas Kauksi Ülle Fenno-Ugria Tartu osakonnas.

Soome-ugri pidu ja festival Hohlovkas. Foto: Laur Lõhmus

Millist kuvandit vajab soome-ugri liikumine?

Oliver Loode

2011. aasta hõimupäevade ajal korraldas MTÜ U-Pööre koostöös soome-ugri rahvaste noorteliidu MAFUNiga kahepäevase rahvusvahelise soome-ugri kuvandikonverentsi, eesmärgiga aru pidada, millist kuvandit soome-ugri liikumine vajab ja kuidas seda kõige paremini saavutada.

Alustuseks võiks aga küsida: milleks kõnelda kuvandist ehk brändist olukorras, kus soome-ugri liikumise põhimureks on rahvuskeelte ja -kultuuride hääbumine? Kas kuvandiloomel ei ole tegu püüdega soome-ugri kultuuri kommertsialiseerida, põhimõttel „kõik müügiks”? Kindlasti mitte. Soome-ugri liikumine vajab tugevat kuvandit just nimelt selleks, et paremini täita oma põhieesmärki: kaitsta ja arendada soome ugri rahvaste keeli ja kultuure. Selle väite mõistmiseks vajame aga ühist arusaama sellest, mis on kuvand. Lihtsustatult on kuvand mingi objekti – olgu selleks toode, riik või ka ühiskondlik liikumine – tervikpilt, mis temast tekib inimeste teadvuses – eelarvamustest ja emotsioonidest faktiteadmiseni.

Selles tähenduses vastandub kuvand oma objekti sisule ehk ainesele. Põhjus, miks kuvandile nõnda palju tähelepanu pööratakse, peitub psühholoogias: sageli on inimeste ja seeläbi ka organisatsioonide käitumise aluseks just kuvand, mitte ainult aines. See on teadmine, mille on suurepäraselt omandanud rahvusvahelised korporatsioonid, kuid millega arvestab üha enam avalik ja kolmas sektor üle kogu maailma, sealhulgas ka Eestis. Loomulikult peab kuvand tuginema reaalsusel, tuues välja oma ainese parimaid ja tõeseid omadusi – vastasel juhul kaotab bränd oma usaldusväärsuse ja kuvandiloomel mõttekuse.

Soome-ugri liikumise osas olen veendumusel, et soome-ugri aines on täna oma kuvandist tugevam – seda eriti väljaspool hõimurahvaste asualasid. Teadlaste,

Kuvandikonverentsil osalejad. Fotod: Kairi Güsson

kultuuritegelaste ja soome-ugri aktivistide muljetavaldav töö ning soome-ugri rahvaste kultuuripärand tervikuna on väärt, et sellest teataks ja seda hinnataks senisest rohkem ja laiemalt. Mida enam soome-ugri rahvastest, nende keeltest ja kultuurist maailmas huvitatakse, seda enam väljundeid loob see nende arendamiseks ja seda raskemaks teeb see nende vaka all hoidmise laiema avalikkuse eest (olukord, mis iseloomustab suurt osa idapoolseid hõimurahvaid). Senisest tugevam soome-ugri kuvand kasvataks hõimurahvaste kultuurist huvitatud publikut, looks uusi partnerlussidemeid ja rahastamisvõimalusi ning tõstaks ka hõimurahvaste endi eneseusku ja ühtekuuluvustunnet.

Kuidas neid eesmärke saavutada – sellele keskenduski soome-ugri kuvandi-konverents. Seejuures võeti sihiks jõuda arutelude tulemusel ettepanekuteni praktikalistest algatustest, mille kaudu ühist nägemust soovitud soome-ugri kuvandist ellu viia. Eeldused selleks olid loodud tänu laia kandepinnaga publikule – konverentsi enam kui 50 osaleja seas olid esindatud 15 hõimurahvast neljast riigist: Eestist, Soomest, Venemaalt ja Ungarist.

Konverentsi avapäeva juhatas sisse Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liige Andres Heinapuu mõttearendusega soome-ugri kuvandi vajalikkusest ja soome-ugri identiteedist. Hoolimata hõimurahvaste omavahelistest erinevustest on ühtse soome-ugri kuvandi arendamine tema arvates siiski põhjendatud. Kuvand tõstab üksikute soome-ugri rahvaste ning soome-ugri liikumise atraktiivsust nii hõimurahvaste endi kui ka väliskeskkonna jaoks. Soome-ugri kuvand peab tuginema tegelikul identiteedil, kusjuures üheks hõimurahvaid ühendavaks lüliks on valmidus dialoogiks oma naabritega ning kohanemisvõime muutuva keskkonnaga, kaotamata samas oma eripära. Soome-ugri kuvand ei pea rõhutama hõimurahvaste paremust, vaid eristumist ja omanäolisust.

Ühenduse Nuori Karjala liige ja MAFUNi president aastatel 2009–2011 Aleksi Tsõkarev keskendus oma ettekandes soome-ugri noorsooliikumise tihenevale koostööle rahvusvaheliste organisatsioonidega, eelkõige ÜRO põlisrahvaste forumiga. Tsõkarevi hinnangul vajab soome-ugri liikumine ja selle kuvand kaasajastamist, sealhulgas ühiskondliku mõõtme tugevdamist. Soome-ugri liikumise üheks tugevuseks on rahvusvaheline iseloom ning see peab kajastuma ka kuvandis. Heaks eeskujuks selles osas on saamid, kes osaliselt tänu aktiivsele osalemisele ÜRO organisatsioonides on tõstnud teadlikkust ja loonud positiivse kuvandi. Vajadusele kaasajastada soome-ugri rahvaste kuvandit ning vabastada see aegunud, kohati kolonialistlikest stereotüüpidest viitas oma ettekandes ka Helsingi Ülikooli teoloogiamagistrand, saam Helga Siljander.

Eesti välisministeeriumi esindaja Eva-Maria Liimets kinnitas vajadust tugevdada soome-ugri rahvaste ja liikumise kuvandit rahvusvahelistes organisatsioonides, eelkõige ÜROs. Võrreldes näiteks Lõuna-Ameerika ja Austraalia põlisrahvaste ning isegi saamide liikumistega, on teised soome-ugri rahvad küllaltki nõrgalt esindatud, laiem teadlikkus meie hõimurahvastest praegu peaaegu puudub.

Oma ettekandes „Soome-ugri kuvand – teooriast praktikani” esitasin analüüsi soome-ugri brändiväärtustest, eristades nn tuumikväärtusi (eelkõige keele ja kultuuripärandi kaitsmine) uuematest nn tugiväärtustest, nagu multikultuurisus, demokraatlikkus ja rahvusvahelisus. Need on väärtused, mis ei ole olulised ainuüksi soome-ugri rahvaste, vaid kogu maailma jaoks. Seetõttu ei pea soome-ugri liikumine olema vaid abisaaja rollis, vaid võib võtta rahvusvahelisel tasandil aktiivse positsiooni nende väärtuste kaitsel ja edendamisel.

Osalemine asjalikus dialoogis muu maailmaga on ühelt poolt kooskõlas soome-ugri sisemise identiteediga, teisalt aga kehtestab soome-ugri liikumist rahvusvahelisel areenil ning paneb ülejäänud maailma rohkem huvituma nii soome-ugri liikumisest tervikuna kui ka üksikutest soome-ugri etnostest. Soome-ugri kuvandiloomel olulisemate sihtgruppidega töstsin esile kolme: partnereid, sponsoreid ja meediat, eelkõige rahvusvahelisel tasandil, kus teadlikkus soome-ugri rahvastest ja liikumisest on nõrgim. Näitena praktilisest soome-ugri kuvandiloomel algatusest esitlesin ideed soome-ugri kultuuripealinnade programmist.

Esimese päeva ettekannete osa lõpetas Aivar Ruukel (Soomaa.com, Eesti Maaülikool) analüüsiga soome-ugri jalajäljest internetis. Oluliseks järeltuleks oli ajakohase ingliskeelse info vähesus, tulenevalt soome-ugri keskkondade Venemaa-kesksusest. Arenguruumi on sotsiaalmeedia võimaluste paremas ärakasutamises, samuti puuduvad arvestatavad blogijad soome-ugri teemadel.

Konverentsi teisel päeval esitleti kuvandiloomel juhtumanalüüsi erinevate soome-ugri rahvaste piirkondade näitel: Setomaa (Aare Hörn), Karjala vabariik (Alina Tsuburova, Nadežda Kalmõkova), Komimaa (Konstantin Kanev), Mordva (Aleksandr Kargin), Neenetsi autonoomne ringkond (Galina Platova), Jamali Neenetsi autonoomne ringkond (Irina Sotruueva) ning Handi-Mansimaa (Olga Vlassova, Uljana Danilo, Ruslan Provodnikov).

Elavaimat diskussiooni tekitas komi Konstantin Kanev, kelle kriitiline imagooloogiline analüüs Komi vabariigi näitel ning rahvusliku muutuskava siniroheliseks ristilipuks tekitas saalis elevust ja vastakaid arvamusi. Teatavat rahulolematust soome-ugri rahvaste kuvandi hetkeolukorraga ja sellest tulenevat teotahet võis täheldada ka teiste piirkondade esindajate poolt – märksõnadeks vajadus vabandada vanadest ja valedest stereotüüpidest, viia etnose kuvand vastavusse tänase päeva reaalsuse ja väljakutsetega. Oluliseks aspektiks on siinkohal kuvandi kooskõla rahvusidentiteedi ja väärtustega – nii näiteks võib üks ja seesama sümbol, nagu näiteks põhjapõder omada vägagi erinevaid tähendusi. Mis ühele hõimurahvale oluline ja isegi püha, ei pruugi seda olla teistele. Soome-ugri kuvandit tuleks kujundada läbi nende tunnuste, mis põhinevad tegelikkusel ja ühistel väärtustel.

Kuvandikonverentsi ilmselt tulemuslikem töö leidis aset mõlemal päeval toimunud tööruhmades. Kokku käsitleti tööruhmades nelja teemat: töö rahvusvaheliste organisatsioonidega, meedia ja internet, soome-ugri kultuuripealinnade liikumine ning soome-ugri visuaalne identiteet. Iga tööruhm töötas välja rea soovitusi.

Rahvusvaheliste organisatsioonide töörühmast koos ettepanek korraldada esinduslikud soome-ugri kultuuripäevad ÜRO põlisrahvaste foorumi sessiooni või peassamblee istungjärgu raames 2013. aastal New Yorgis, eesmärgiga tutvustada soome-ugri rahvaste identiteeti, kultuuri ja rahvusvahelist soome-ugri liikumist. Pakuti välja ka võimalusel kaaluda soome-ugri teemalise eelürituse läbiviimist põlisrahvaste foorumi raames juba 2012. aasta mais.

Meedia ja interneti töörühm töötas välja tervikliku raamistiku tööks meediaga nii rahvusvahelisel, riiklikul kui ka kohalikul tasandil ning tegi praktilisi ettepanekuid MAFUNi veebilehe täiustamiseks.

Soome-ugri kultuuripealinnade töörühmas leiti, et sellise programmi käivitamine on vajalik mitmel eesmärgil: 1) tõstmaks soome-ugri liikumise teadlikkust maailmas ja soome-ugri rahvaste seas; 2) suurendamaks soome-ugri rahvaste omavahelist solidaarsust; 3) loomaks uusi arenguvõimalusi üksikutele soome-ugri piirkondadele, kellele omistatakse kultuuripealinna tiitel. Leiti, et kultuuripealinna ei saa olla riigi või Venemaa puhul ka ametliku regiooni pealinn. Erinevalt Euroopa kultuuripealinnade programmist ei pea soome-ugri kultuuripealinnad olema linnad või linnalised piirkonnad – kultuuripealinna tiitlit võivad kanda ka külad. Soome-ugri kultuuripealinnade programmi eestvedajaks sobib MAFUN, keda volitati programmi sisuliselt edasi arendama.

Visuaalse identiteedi töörühma hinnangul on universaalse, kõigi hõimurahvaste poolt tunnustatud soome-ugri visuaalse identiteedi arendamine vajalik, kuigi ilmselt mitte soome-ugri kuvandiloome esmane prioriteet. Töörühmas pakuti välja erinevaid ideid võimalikust soome-ugri märgist ja muust sümboolikast, mida võtta aluseks edasises arendustöös.

Kuidas hinnata kuvandikonverentsi tulemuslikkust? Korraldajate hinnangul oli konverentsi olulisimaks tulemuseks soome-ugri liikumise seisukohast suhteliselt uue teema päevakorda tõstmine ning selle üldpõhimõtetes kokkuleppimine. Lõpliku hinnangu konverentsi tulemusele annab aga aeg, täpsemini järgnevat kaks aastat, mille jooksul hakatakse konverentsi tulemusi MAFUNi koordineerimisel ellu viima.

Korraldajad tänavad konverentsi toetajaid, tänu kellele osutus esimene rahvusvaheline soome-ugri kuvandikonverents võimalikuks: hõimurahvaste programmi, Eesti välisministeeriumi, Soome ühendust Sukukansojen Ystävät ja advokaadibürood Sorainen.

Oliver Loode töötab turismiarenduse ja kohaturunduse konsultatsioonifirmas Consumetric ning on asutanud MTÜ U-Pööre. Ta kuulub soome-ugri noorteühenduse MAFUN juhatusse.

**1ST INTERNATIONAL
FINNO-UGRIC
BRANDING CONFERENCE
13-14.10.2011, TALLINN**

Hõimuliikumine ja Fenno-Ugria Asutus

Jaak Prozes

Eesti hõimuliikumist, mille all ma pean silmas organiseeritud koostööd soome-ugri rahvaste haridus-, keele- ja kultuurikontaktide arendamisel, tuleb käsitleda lähtuvalt asjaolust, et meie lähinaabriteks on soomlased. Soomes asutati esimene soome-ugri rahvastega koostööd arendav organisatsioon Soome-Ugri Selts juba 1883. aastal ja Soomluse Liit 1906. aastal.

Soome edusammud teel omariiklusele innustasid eestlasi ja meie rahvusliku intelligentsi suurkujusid Jakob Hurta, Johann Voldemar Jannseni, Carl Robert Jakobsoni, Lydia Koidulatu ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi võtma naabritelt eeskujuga. Soomest saadi haridust, julgust olla eestlane ja rääkida eesti keeles, anda välja eestikeelseid ajalehti ja kirjandust. Soome keeleteadlaste kaudu tuli enam teavet Venemaa soome-ugri rahvaste kohta, see kõik pani enam mõtlema oma ajaloo ja päritolu üle. Ilmselt võis see tekitada ka mõtteid uhkest ja võimsast minevikust, mil oldi veel koos ja suured, ning leidma, et ajalugu on eestlaste vastu ülekohtune olnud. Ilmselt oli sellisel romantilisel hõimutundel 19. ja 20. sajandi vahetusel suurem kaal, kui me seda praegu ette kujutame. See tunne oli niivõrd tugev, et tõi näiteks mitu tuhat soomlasest vabatahtlikku meie Vabadussõtta. Eesti, Soome ja Ungari iseseisvate riikide tekkimine võimaldas soome-ugri rahvaste koostööl tõusta senisest tunduvalt kõrgemale tasemele. See väljendus ennekõike hõimurahvastega koostööd arendavate organisatsioonide asutamises, soome-ugri kultuuri- ja hariduskongresside ning hõimupäevade korraldamises. Hõimuliikumise tulemusena muutus teadmine hõimurahvaste olemasolust üldrahvalikuks, eriti tihenes koostöö liivlaste, soomlaste ja ungarlastega.

Tartu hõimuliikumise keskusena

Eesti Vabariigi algperioodil kujunes tähtsaimaks hõimuliikumise keskuseks Tartu. Ülikoolis töötasid tollal Soome õpetlased Arno Rafael Cederberg, Lauri Kettunen, Ilmari Manninen ja Gabriel Granö ning Ungari õpetlased Elémer Viranyi ja István von Csékey. Tartu Ülikool moodustas Soome ja Ungari lektoraadi ja asutas 1923. aastal allasutusena Ungari Teadusliku Instituudi, mida juhtis István von Csékey.

1923. aastast hakkas ülikooli juures tegutsema ka Akadeemiline Hõimuklubi, mis moodustus 1920. aastal asutatud Eesti-Soome Üliõpilasklubist. Hõimuklubi põhikirjalised eesmärgid olid „akadeemiliste hõimuhuviliste koondamine ja hõimurahvaste ning -maade tutvustamine”, samuti „väikehõimude kultuuriline ja majanduslik toetamine”. Nende sihtide teostamiseks korraldati mitmesuguseid üritusi, aga ka näiteks soome keele kursusi ning abi liivlastele. 1935. aastaks oli hõimuklubil juba 108 liiget ning see oli suurim ja tegusaim hõimuliikumist

edendav organisatsioon Tartus. Ülikoolilinna teise aktiivse organisatsioonina tuleb esile tõsta Akadeemilist Emakeele Seltsi, millel oli programm liivlaste vaimseks ja materiaalseks abistamiseks. Seltsi toel tuli 1921. aastal kaks liivi noormeest Tartu Õpetajate Seminari ning ilmus esimene liivikeelne lugemik „Ežmi livəd lugdəbrōntəz”.

Tartus kujunesid hõimuliikumise kandvaks jõuks üliõpilased. Üliõpilasorganisatsioonides peeti ettekandeid hõimuliikumisest ja hõimurahvaste ajaloost, Üliõpilaslehes avaldati mitmeid temaatilisi artikleid, ilmus isegi Eesti-Soome ühiseid lehenumbreid. Alates 1925. aastast toimusid Eesti-Soome üliõpilaspäevad, aset leidsid üliõpilasvahetused, sõlmiti sõpruslepinguid. 1927. aastal asutasid üliõpilasorganisatsioonid Tartus Hõimukoondise, kuhu 1930. aastal kuulus 20 üliõpilasorganisatsiooni.

1930. aastal asutati Tartus Ungari initsiatiivil Soome-Ugriliste Uurimuste Instituudi Eesti Komitee, mille ülesanne oli koos sarnaste Soome ja Ungari institutsioonidega edendada soome-ugri rahvaste kultuuri uurimist rahvuslike teaduste – keeleteaduse, vanema ajaloo ning kultuuriloo, muinasteaduse, etnograafia ja rahvaluule alal. Komitee esimees oli Julius Mark ja sekretär Oskar Loorits. Hoolimata püstitatud laialdastest ülesannetest jäi komitee põhitegevuseks siiski stipendiaatide – Andrus Saareste, Paula Palmeose, Felix Oinase ja teiste – saatmine Ungarisse ja Ungari stipendiaatide vastuvõtmine.

Suhted teiste soome-ugri rahvastega

Idapoolsete soome-ugri rahvastega Eesti peaaegu ei suhelnud, sest see oli Nõukogude Venemaa suletuse tõttu keeruline ja mitte ainult. Nagu üks Eesti hõimuliikumise juhte Aleksander Veiderma on meenutanud: „Ühiselt soomlaste ja ungarlastega seda küsimust arutades tuldi siiski otsusele, et arutelu tuleb edasi lükata, kuna pole loota, et kultuurikongressidele pääseksid tõelised hõimurahvaste esindajad, vaid tulevad need, keda Nõukogude valitsus peab tarvilikuks sinna saata.”

Mõningad kontaktid idapoolsete hõimurahvastega siiski olid. Nii pidas aastatel 1920–1921 Tartu Ülikoolis loenguid komi keeleteadlane ja filosoof professor Kallistrat Žakov, 1926. aastal pidas Akadeemilises Hõimuklubis loengu komi keeleteadlane Vassili Lõtkin, kes ise meenutas seda oma päevikus nii: „Õhtul kell seitse tegin ma hõimuklubis ettekande komidest. Kohal oli ligi 150 inimest. Koosolekut juhatas ungarlane, ettekannet pidas komi ja kuulajad olid eestlased.” Eestlane Julius Mark käis aga 1925. aastal ekspeditsioonil maride ja mordvalaste juures, millest ilmusid ka ülevaated ajakirjanduses.

Väljaspool Eestit elavatest hõimurahvastest kujunesid eriti tihedad suhted liivlastega. Algselt üksikute eestlaste osalemisega soomlaste korraldatud ekspeditsioonidel piirdunud suhtlemine muutus intensiivsemaks 1920. aastatel. Hõimuliikumise juhid olid mures liivlaste hääbumise pärast Lätis ja leidsid, et Läti Vabariik

ei suhtu liivlastesse hästi. Põhiraskus hõimusuhete arendamisel liivlastega oli Tartu organisatsioonidel, kes aitasid kaasa liivlaste emakeelse hariduse püüdlustele: korraldasid näiteks liivikeelsete trükiste väljaandmist ja saatsid usinamalt liivi keelt õppivaile lastele jõulukinke.

Tartu rahulepinguga oli osa ingerisoomlaste asualasid jäänud Eesti Vabariigi koosseisu. 1922. aastal asutasid ingerisoomlased koostöös eestlastega Eesti-Ingeri Seltsi ning korraldasid ka ingerisoomlaste laulupeo. 1924. aastal asutasid nad Ingeri Seltsi ja 1927. aastal hakkasid välja andma ajakirja Sanaseppä.

Veel pöörati tähelepanu vadjalastele ja korraldati ka vastavaid kõnekoosolekuid. Mitmeid kordi rääkis vadja teemal Tartu Ülikoolis õppinud Dmitri Tsvetkov, kes jäi aga kahjuks mitmetel põhjustel hõimuliikumisest kõrvale.

Kultuuri- ja hariduskongressid

Võib öelda, et algselt oli hõimuliikumisel tugev hariduslik suundumus, laialdast vastukaja leidis ligi tuhande soome keele õpetaja külaskäik 1919. aasta suvel Tallinna. Visiidi tulemusena sündis soome keele õpetajatel mõte korraldada kongress, millest kujunes järgnevatel aastakümnetel hõimuliikumise tähtsündmus.

Esimene neist toimus 1921. aastal Helsingis soome-ugri koolikongressi nime all, teine, 1924. aasta hariduskongress, toimus Tallinnas. Kolmandast kongressist alates kandsid nad soome-ugri kultuurikongresside nime ning toimusid 1928. aastal Budapestis, 1931. aastal Helsingis ja 1936. aastal Tallinnas. Kuues kultuurikongress oleks pidanud toimuma Ungaris, kuid jäi alanud sõja tõttu pidamata. Kongressid olid omamoodi rahvuslikeks suursündmusteks: näiteks 1928. aastal oli Budapestis kohal 342 eestlast ning 1931. aastal Helsingis 594 eestlast.

Kongressidel pidasid hõimumaade väljapaistvad teadlased ja ühiskonnategelased ettekandeid hõimurahvaste ajaloost, majandusest, tööstusest, kirjandusest, helikunstist ja muustki. Kongressid määrasid kindlaks hõimutöö põhisuunad ning valisid toimkonnad, kes vastutasid vastuvõetud otsuste täideviimise eest. Võib öelda, et kongressid koordineerisidki sisuliselt Eesti, Soome ja Ungari koostööd.

Kongressideks valmistusid kõik riigid hoolega ja neile pööras väga suurt tähelepanu ka Eesti teadus- ja poliitikamaailm. Sellest annab tunnistust Villem Ernitsa koostatud ülevaade: „29. detsembril 1927. aastal korraldas Fenno-Ugria laiema nõupidamise kongressi asjus, kus määrati kindlaks esialgne referentide nimekiri vastavalt ungarlaste poolt esitatud kavale. Fenno-Ugria juhatus tegi kongressi päätoimkonnale ettepaneku võtta kongressi kavasse järgmised uued referaadid: 1) Ungari-Eesti kultuurisidemed; 2) liivi rahva saatus; 3) Välis-Eesti küsimus. Need ettepanekud võeti ungari toimkonna poolt vastu ja lisati neile juure veel referaadid välisoomlaste ja välisungarlaste kohta. Lõplikult kujunes eesti referentide koosseis järgmiseks kava järjekorras: P. Põld – Eesti haridus ja teadus, K. Reinmann – ühistegevus ja rahvamajandus Eestis, H. Kompus – Eesti kujutatav kunst, H. Kruus – Eesti ajalooteadus, J. Uluots – Eesti õigus ja õigusteadus,

O. Loorits – eesti keeleteaduse ja folkloori seniseid saavutusi, F. Leinbock – arheoloogia ja etnograafia Eestis, O. Madisson – mõningate Eesti maapõue varanduste kasutamisest, N. Kann – eesti rahvakooli ajalugu, V. Ernits – töölisküsimus Eestis, A. Eslas – põllumajandus Eestis, K. Mauritz – tööstus Eestis, A. Anni – eesti kirjandus, J. Aavik – lühike ülevaade eesti rahva muusikalisest arengust, E. Viranyi – Ungari-Eesti kultuurilistest kokkupuutest, M. Lepste ja O. Loorits – liivi rahva saatus, S. Sommer ja V. Ernits – väliseestlased, J. Piiper – eesti bioloogilised teadused, S. Talvik – tervishoid Eestis, L. Puussepp – neuropatoloogia ja alkoholismi uurimused Tartu Ülikoolis, A. Paldrok – leepa arstimise üle, V. Ernits – rahvaharidus väljaspool kooli Eestis, M. Hurt – Soome, Eesti ja Ungari vahelise kaubandusliku läbikäimise üle.”

Seega olid kultuurikongressid väga mastaapsed üritused. Tinglikult võib öelda, et kongressid olid praeguste fennougristikakongresside ja soome-ugri rahvaste maailmakongresside eelkäijad.

Soome-ugri kultuuri- ja hariduskongresside korraldamine löi eelduse kolme hõimumaad ühendavate organisatsioonide tekkeks. Mõjuvõimsaim oli neist Konstantin Pätsi initsiatiivil 1925. aastal asutatud Eesti-Soome-Ungari Liit, mis tegutses Tallinnas. See oli Eesti suurim hõimurahvastega koostööd arendav organisatsioon, kuhu kuulus üle 150 üksikliikme. Organisatsioon sai tuntuks populaarsete kõnehommikute korraldajana, ent aitas kaasa ka keelekursuste ja teiste hõimurahvaste koostöoga seotud ürituste korraldamisel. Peale selle tegutsesid Eestis Eesti-Soome-Ungari Rohuteadlaste Ühing ja Eesti-Soome-Ungari Õpetajate Liit.

Fenno-Ugria Asutuse teke

Fenno-Ugria asutamine tuli kõigepealt jutuks 1924. aastal Tallinnas soome-ugri 2. hariduskongressil, kus otsustati, et Eesti, Soome ja Ungari peavad leidma või asutama organisatsioonid, mis koordineeriksid hõimuriikide tööd kongresside vahepealsel ajal. Tallinna kongress valis järgmist kongressi ettevalmistava toimkonna, kuhu Eesti poolt kuulusid Riigikogu liige Konstantin Päts, Tartu Ülikooli professor Peeter Pöld ja haridusministeeriumi kooliosakonna juhataja Gustav Ollik. Valitud isikuile tehti ülesandeks leida või luua organisatsioon, kes oleks soome-ugri kongresside „mõttekandja, otsuste täitja ja levitaja”.

12. novembrist 1925 on säilinud ilmselt Gustav Olliku koostatud märgukiri, kus on kirjas, et Eestis pole organisatsiooni asutamiseks midagi tehtud, samas on aga ungarlased selleks organisatsiooniks määranud Turaani Seltsi ja soomlased Soomluse Liidu sugulasrahvaste osakonna. Kirjas järgneb arutelu selle üle, kes võiks Eestis vastavad kohustused enda peale võtta: „...kas Eesti Õpetajate Liit, kelle algatusel ja volitustel soome-ugri hariduskongress korraldati, või Tartu Akadeemiline Hõimuklubi, kellel palju vaimujõudu, või Eesti-Soome-Ungari Liit, kelle põhikiri oleks sellega kõige paremini vastavuses ning kes diplomaatia ja

valitsusringkondadele on lähedane.” Kirjas tehakse ettepanek korraldada selleteemaline arutelu.

Aruteluni jõuti aga alles 1926. aasta 30. märtsil. Ilmselt otsustati sel nõupidamisel asutada Fenno-Ugria, koostati põhimäärus ning saadeti võimalikele liikmesorganisatsioonidele laiali. Konstantin Pätsi koostatud põhimääruse kinnitas haridusminister 24. märtsil 1927. aastal. Põhimääruse alusel moodustatud asutuse Fenno-Ugria nõukogu esimene koosolek peeti 1927. aasta 27. mail Tallinnas, Aia tänav 12. Koosolek valis nõukogu juhatajaks Konstantin Pätsi, kes arvati põhimääruse järgi ka eluaegseks toetajaliikmeks, abideks Peeter Põllu ja Gustav Olliku, juhatuse esimeheks Aleksander Veiderma. Koosolek valis juhtorganid kuni sügiseni ja otsustas osalejate vähesuse tõttu jätta sügiseks ka revisjonikomisjoni valimise.

Koosolekul võeti vastu Fenno-Ugria tegevuskava: 1) asutusele korteri leidmine; 2) rakendusraamatute sisseseadmine; 3) soome-ugri kongresside arhiivi vastuvõtmine; 4) juhatuse tööjuhendi väljatöötamine vastavalt põhimäärusele; 5) sidemete loomine Soome ja Ungari asutustega; 6) soome-ugri 3. kongressi eeltoode tegemine; 7) sidemete loomine väliseestlastega.

13. novembril 1927 toimus nõukogu teine koosolek, mis kinnitas esimese koosoleku valimistulemused ja võttis vastu 12 uut liikmesorganisatsiooni, kellega koos tõusis liikmete arv 20ni. Nõukogu otsustas palgata poole kohaga teadusliku sekretäri, kes valdaks eesti, soome ja saksa keelt ning omaks ühiskondliku töö kogemust. Tasuks otsustati määrata 10 000 marka kuus. Sekretäri kohale kandideerisid mitmed tuntud inimesed Eestis – Juhan Jaik, Bernhard Linde ja teised – kelle seast valik langes Villem Ernitsale.

Fenno-Ugria 1928. aasta aruanne sunnib tõdema, et enim tähelepanu pööras asutus soome-ugri kultuurikongressil osalemisele, aktiivselt tegeldi ka väliseestlaste küsimusega. 14. veebruaril 1928 toimunud juhatuse istung otsustas korraldada Välis-Eesti kongressi, kuid sama aasta mais toimunud Fenno-Ugria nõukogu istung leidis, et sellise ürituse korraldamiseks pole asutusel jõudu. Pealegi tõstatus küsimus Venemaa eestlaste kutsumisest. Juhan Luiga avaldas kartust, et Venemaalt tulevate eestlaste puhul võib tegemist olla agentidega, mida aga Mihkel Veiderma pareeris, öeldes, et Venemaalt pole kedagi kutsutud. Vaidluse lõpptulemusena kongressi ei toimunud, küll aga toimus Välis-Eesti päev, kus võeti vastu otsus, et väliseestlaste organisatsiooni väljaarendamine jääb Fenno-Ugria hoolde. Fenno-Ugria juurde asutatigi Välis-Eesti toimkond, algselt ilmus ka ajaleht Väliseestlane Fenno-Ugria häälekandja juures.

Seega on alust väita, et Fenno-Ugria andis oma panuse hilisema, praegugi Eestis tegutseva Välis-Eesti Ühingu asutamisse. Peab üldiselt nentima, et diasporaa küsimused olid väga aktuaalsed ja tolleaegsetel kultuurikongressidel tugevalt esile tõstetud. Väljaspool kodumaad elavate kaasmaalastega tegelemist peeti üheks tähtsaimaks osaks hõimuliikumises.

Järgnevate aastate jooksul kujunes Fenno-Ugriast hõimuliikumise keskus Eestis. Asutuse põhiülesanneteks olid hõimuliikumisest huvitatud organisatsioonide ühendamine ning soome-ugri kultuuritöö ja kultuuriühtsuse arendamine. Fenno-Ugriasse kuulus lõpuks ligi 40 organisatsiooni: Akadeemiline Ajaloo Selts, Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Hõimuklubi, Akadeemiline Kirjandusühing, Eesti Ajakirjanikkude Liit, Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühing, Eesti Kunstnikkude Liit, Eesti Lauljate Liit, Eesti Muuseumi Ühing Tallinnas, Eesti Naisorganisatsioonide Liit, Eesti Põllumeeste Keskselts, Eesti Rahva Muuseum Tartus, Eesti-Soome-Ungari Liit, Eesti Õpetajate Liit, Kaubandus-Tööstuskoda, Tallinna Konservatoorium, Tartu Ülikool, Tartu Üliõpilaskonna Esindus, Õpetatud Eesti Selts, Tallinna Eesti Selts „Estonia”, Tartu Selts „Vanemuine”, Kunstiühing „Pallas”, Ülemaaline Noorsoo Ühing, Tallinna Eesti Õpetajate Selts, Tartu Eesti Õpetajate Selts, Välis-Eesti Ühing, Selts „Mere-meeste Kodu”, Eesti Karskusliit, Eesti Haridusliit, Tallinna Rahvaulikoolide Selts, Eesti Arstide Liit, Kaitseliit, Eesti Apteekrite Selts, Linnade Liit ja Soome Klubi. Need organisatsioonid olid vägagi erinevad, mis näitab veel kord hõimuliikumise laialdast kandepinda 1920. aastate Eestis.

1929. aastal asutas Fenno-Ugria jooksvate küsimuste lahendamiseks Hõimubüroo asukohaga Tallinnas, Lai tänav 1. Büroo sekretärina töötas Hella Jürgenstein-Raid. Tartusse asutas Fenno-Ugria osakonna, kus töötas Villem Ernits.

Oma põhiülesannete täitmiseks arendas Fenno-Ugria mitmekülgset tegevust. Näiteks aastatel 1936–1938 organiseeris ta Eesti-Soome-Ungari kultuuritoimkondade nõupidamisi, soome ja ungari keelte õppimist, tõlketöid, hõimupäevade ja rahvuspühade tähistamist, viisade kaotamist Ungarisse sõiduks, Liivi rahvamaja ehitamist, soome-ugri õpilaspäevade korraldamist, soome-ugri rahvaid tutvustava informatsiooni kajastamist kooliprogrammides jms. Asutus osutas abi ka hõimumaade ekskursioonidele ja üksikturistidele, õpilastele anti näiteks välja tunnistusi, millega nad said hinnaalandust Soomet külastades.

Hõimuliikumise ja hõimurahvaste tutvustamiseks, samuti informatsiooni levitamiseks hakkas Fenno-Ugria välja andma neli korda aastas ilmunud ajakirja Eesti Hõim (1928–1933), mille toimetaja oli Villem Ernits, hiljem aastaraamatut Eesti Hõim (1937–1939), mida toimetas Alo Raun.

Tähtsaimaks iga-aastaseks sündmuseks Eesti hõimuliikumises kujunes alates 1929. aastast hõimupäevade tähistamine. Esimest korda tähistasid hõimupäeva soomlased 1928. aastal Kalevala päeval, kuid 1931. aastal Helsingis toimunud soome-ugri 4. kultuurikongress otsustas, et Eesti, Soome ja Ungari tähistavad hõimupäevi oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel. Hõimupäeva keskne sündmus oli aktus mõnes suuremas hoones: Tallinnas näiteks teatris Estonia või Kaubandus-Tööstuskodas, Tartus aga näiteks raekojas. Hõimupäevade puhul levisid kõikjal kolme riigi lipud, hõimumaade lippudega olid ehitatud paljud majad, koolid ja linnatransport. Koolides ja kultuurimajades peeti pidulikke aktusi, kirikutes jumalateenistusi. Üle maa esinesid riigimehed, tuntud kultuuritegelased

pidasid hõimurahvaste kultuurile, ajaloole ja hetkeolukorrale pühendatud ettekandeid. Räägiti ka väliseestlastest, kes olude sunnil Eestist eemal elavad. Hõimupäevade ulatuse ja tähtsuse illustreerimiseks võib tuua tõsiasja, et 1931. aastal peeti sel puhul üksnes kõnekoosolekuid 431.

Hõimuliikumist toetasid tõhusalt nii Soome, Ungari kui ka Eesti valitsused. Näiteks võib tuua, et Fenno-Ugria aunõunik aastast 1937 oli Konstantin Päts, hõimupäevadele pühendatud aktusest võtsid osa Soome president Kyösti Kallio ja peaminister Aimo Kaarlo Cajander, valitsused saatsid hõimupäevade puhul tervitus-telegramme ja Fenno-Ugria juhatus käis Soome presidenti Pehr Evind Svinhufvudi 75. juubeli puhul õnnitlemas. Mis aga kõige olulisem – Eesti ja Soome ning Eesti ja Ungari vahel sõlmiti 1937. aastal kultuurikonventsioonid, mille kohaselt sai hõimuliikumine riikliku raamistiku. Need lepingud olid esimesed Eesti Vabariigi välislepingud, mis reguleerisid kultuurialast koostööd.

Kolmekümnendate lõpul arenesid hõimumaade vahelised kontaktid jõudsalt: valmistuti 1940. aastal Budapestis toimuvaks kuuendaks kultuurikongressiks, leidis aset hõimuhümni konkurss, mille võitjadki selgusid. Alanud sõda paiskas aga segi ka hõimurahvaste koostöö. Fenno-Ugria viimane tegevusülesanne oli Talvesõjas osalenud Soome invaliidide ravimine ja orvuks jäänud lastele suvepuhkuse korraldamine Eestis. Hulk lapsi jõudiski Eestisse, kuid siis tuli okupatsioon ja nad pidid Soome tagasi minema. Uue võimu otsusel oli Fenno-Ugria sunnitud likvideeruma ning Õpetatud Eesti Seltsile oma varad üle andma. Likvideerimiskomisjonit juhtis Fenno-Ugria poolt Ferdinand Linnus, Õpetatud Eesti Seltsi poolt võttis Fenno-Ugria varanduse vastu Liidia Palm.

1920. ja 1930. aastate hõimuliikumine saavutas kindla koha tollases Eesti ühiskonnas, samal ajal leidis teadmine hõimurahvastest kindla koha eestlaste rahvustundes ja maailmavaates.

Fenno-Ugria taassünd

Okupatsioon ei tähendanud soome-ugri kontaktide kadumist, kuigi valdkonnad ja tegijad muutusid. Üha enam intensiivistusid teaduskontaktid, akadeemik Paul Ariste eestvedamisel kujunes Tartu Ülikoolist soome-ugri teadusmaailma tähtsaim keskus. Kümned Venemaa soome-ugri rahvaste esindajad kaitsesid Eestis kandidaadi- ja doktoriväitekirju. Kaljo Põllu juhtimisel hakkas kunstiinstituut korraldama Venemaa soome-ugri rahvaste juurde ekspeditsioone, Eesti Rahva Muuseumis oli keskseks ekspeditsioonide eestvedajaks Aleksei Peterson. Need on vaid mõned näited. Samas aga muutusid sellised sõnad nagu hõimuliikumine, hõimupäevad ja Fenno-Ugria tabuks.

1980. aastate lõpul asutati Eestis mitmeid soome-ugri rahvastega koostööd arendavaid organisatsioone, samasse aega jääb Venemaa soome-ugri rahvaste teine rahvuslik ärkamisaeg. Toimusid soome-ugri rahvaste rahvuskongressid, asutati rahvuslikke ühendusi, samuti ka soome-ugri teatritegelaste, kirjanike ja

noorte keskorganisatsioon. Kontaktide intensiivistumine ja ulatuslikkus viis mõttele asutada soome-ugri rahvastega koostööd arendav keskorganisatsioon, sest väikestel seltsidel polnud laialdase hõimuliikumise korraldamiseks piisavalt jõudu.

Nii ilmusidki 1991. aasta 19. aprillil Noorte Hääles ja Rahva Hääles Eesti Uurali Seltsi, Eesti Mari Seltsi ja Eesti Saami Ühenduse üleskutsed Fenno-Ugria Asutuse asutamiseks:

„Seega vajame siduvat lüli – katusorganisatsiooni, mis hõlbustaks infovahetust ja koostööd, pakuks majanduslikku tuge. [---] Ootame seda taastama ja toetama kõiki eesti ja meie hõimurahvaste ühendusi, asutusi ja organisatsioone, kes on asjast huvitatud ja kes olid taastatava asutuse liikmed Eesti Vabariigi ajal”.

Fenno-Ugria taastamiskoosolek peeti 30. mail Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudis. 31. mai Päevaleht teatas: „Taastamiskoosolekul osalesid 50 asutuse, organisatsiooni, rahvusliku seltsi ning ühenduse esindajad.” „Fenno-Ugria on omalgatuslik organisatsioon ja iseseisvusaegse asutise õigusjärglane, mille esmane eesmärk on edendada soome-ugri ja samojeedi rahvaste kultuuri, haridust ja teadust”.

Aasta 1996: Fenno-Ugria direktor Jaak Prozes ja juhatuse esimees Anu-Reet Hausenberg.
Foto: Eha Viluoja

Fenno-Ugria Asutuse juhatuse koosolek märtsis 2011. Foto: Üve Maloverjan

Fenno-Ugria Asutuse asutamiskoosolekul valiti seitsmeliikmeline juhatus, mida otsustati ümber valida iga kahe aasta tagant. Liikmesorganisatsioonid määrasid juhatusse oma esindajad. Praegu on asutusel 51 liikmesorganisatsiooni. Alates 1993. aastast on Fenno-Ugria Asutuses tööl palgalised töötajad.

Hõimuüritused

Fenno-Ugria tähtsaimaks ürituseks sai hõimupäevade korraldamine. Võib öelda, et alates 1991. aastast on Fenno-Ugria olnud soome-ugri maailma vanima traditsiooni – hõimupäevade peamine algataja, korraldaja ja propageerija. Nüüdseks tähistavad hõimupäevi pea kõik soome-ugri rahvad. Eestis on hõimupäevast saanud riiklik tähtpäev. Fenno-Ugria on korraldanud või aidanud korraldada mitmeid suurüritusi: 1993. aastal Mihkel Veske 150. sünniaastapäevale pühendatud

Aasta 1995: komi ansambel
hõimupäevadel.
Foto: Eha Viluoja

teaduskonverentse, 1995. aastal akadeemik Paul Ariste päevi, 1996. aastal Põhja-
maade ja soome-ugri rahvaste folkloristikakonverentsi ning pärisameeriklaste
festivali, 1997. aastal soome-ugri rahvaste 6. folkloorifestivali, 1998. aastal soome-
ugri rahvaste 2. ajalookongressi, 1999. aastal soome-ugri laste folkloorifestivali
„Suveharja ilo”, aastatel 1994, 1998 ja 2001 soome-ugri noorte loomeinimeste
etnofuturismikonverentse, 2002. aastal konverentsi „Fenno-Ugria 75”, aastail
2001–2003 noorte soome-ugri kirjanike konverentse ning 2006. ja 2007. aastal
põlisrahvaste kultuurifestivali „Põhjataeva peegeldused”. 2007. aastal tähistas asu-
tus pidulikult 80. aastapäeva.

Peale suurürituste korraldab Fenno-Ugria järjepidevalt ja tihedalt mitmeid
kindlat publikut omavaid väikeüritusi. Neist märkimisväärseim on 2001. aastast
toimiv hõimuklubi, kus paari nädala tagant või kord kuus esinevad populaar-
teaduslike ettekannetega soome-ugri rahvastest meie teadlased ja ühiskonna-
tegelased. Hõimuklubi kõrval läks 2009. aastal käima hõimuõhtute sari Vanalinna
Muusikamajas. Samast aastast koguneb Fenno-Ugria ruumides aeg-ajalt jututuba,
kus arutatakse soome-ugri maailma spetsiifilisemaid probleeme.

Alati ei pea aga üritusi ise korraldama, tihtipeale on asutus kaasa aidanud
suuremate ürituste korraldamisel ja püüdnud nende raames soome-ugri rahvaid
tutvustada ja populariseerida. Nimetaks siin Vanalinnapäevi, Maailmapäeva ja
Euroopa keelte päeva.

Haridus- ja kultuurikontaktid

Fenno-Ugria eestvedamisel on alates 1991. aastast Eesti ülikoolides õppinud
üle 200 Venemaa soome-ugri rahvaste hulgast pärit üliõpilase, magistrandi ja dok-
torandi. Samuti on läbi meie kontaktide tulnud Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli
õpetama soome-ugri keelte ja ajaloo õppejõude, eesti keele ja kirjanduse lektoreid
on aga lähetatud soome-ugri vabariikide ülikoolidesse.

1990. aastate keskpaigas sõlmiti Fenno-Ugria Asutuse vahendamisel hari-
dus- ja kultuurikontakte arendavad koostöölepingud Eesti Vabariigi ning Komi,

Mari Eli ja Udmurdi vabariikide vahel. Lepingute sõlmimine võimaldas vahendada soome-ugri aladele kümme delegatsiooni aastas. Jätkuvalt on Fenno-Ugria olnud vahendajaks Eesti loomeinimeste või näituste lähetamisele Venemaa soome-ugri rahvaste aladele. Samuti aitab Fenno-Ugria Asutus vastu võtta külalisi soome-ugri aladelt.

Esindamine

Alates 1993. aastast esindab Fenno-Ugria Eesti Vabariiki Soome-Ugri Rahvaste Rahvusvahelises Konsultatiivkomitees ning koordineerib Eesti-poolset tegevust soome-ugri rahvaste maailmakongresside vaheajal. Asutus oli 2004. aastal Tallinnas toimunud soome-ugri rahvaste 4. maailmakongressi peakorraldaja. Kongressile saabus üle 600 soome-ugri rahvaste delegaadi, samuti Eesti, Soome ja Ungari presidendid.

Fenno-Ugria on ka Arengukoostöö Ümarlaua ning Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liidu liige.

Infotöö

Soome-ugri aladel toimuvast teabe kogumiseks ja vahendamiseks asutati Fenno-Ugria juurde 1993. aastal Soome-Ugri Rahvaste Infokeskus (SURI), mis hakkas alates 1994. aastast välja andma asutuse tööd, soome-ugri rahvaid ja soome-ugri maailma põhisündmusi kajastavat infolehte. 2008. aastast teiseses see Sirbi vahel ilmuvaks Fenno-Ugria Teatajaks. Aastatel 1996–1997 andis infokeskus välja inglise- ja venekeelset infobülletääni Uurali Kontaktid.

Alates 1997. aastast annab asutus välja hõimukalendrit, mis on leidnud kindla koha tuhandete soome-ugri sõprade kodudes. Peale selle on Fenno-Ugria üllitanud ka teisi trükiseid, millest märkimisväärsem on „Uurali keelte sõnastik” (Tallinn 2004). Peale trükiste on Fenno-Ugrial uudistepõhine inforikas kodulehekülj aadressil www.fennougria.ee ning ainulaadne rikkalik raamatukogu. 2010. aastal algatas Fenno-Ugria Asutus koos viie partneriga haridusprogrammi Nordplus toel uue soome-ugri infoportaali loomise.

Koostöö soome-ugri seltsidega

Fenno-Ugria on teinud tihedat koostööd Eestis elavate soome-ugri rahvaste kultuuriseltsidega. Asutus on aidanud asutada Eesti-Mordva Kultuuriseltsi ja Udmurdi Kultuuriseltsi Ošmeš. Koos tähistatakse soome-ugri rahvaste rahvuslikke tähtpäevi, millest traditsioonilised on ersa keele päev ja mari sangari päev. Seltsid omakorda aitavad Fenno-Ugriat suuremate ürituste korraldamisel.

Eesti-Mordva Kultuuriseltsi folklooriansambel Vastoma. Foto: Eesti-Mordva Kultuuriselts

Hõimurahvaste programm

Soomlaste eeskujul algatas Fenno-Ugria 1998. aastal hõimurahvaste programmi. Programmi toel õpivad Eesti ülikoolides praegugi soome-ugri rahvaste magistrandid ja doktorandid, projektitoetuste abil korraldatakse soome-ugri rahvaid tutvustavaid üritusi, antakse välja soome-ugri keeltes ilmuvaid raamatuid ning rahastatakse lähetusi piiri taga aset leidvatele üritustele. Programm annab välja kirjanduspreemiat ja Ilmapuu auhinda kohaliku tasandi algatuste eest.

Sidepidamine soome-ugri rahvastega pole kerge. On olnud perioode, mil Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuslikku intelligentsi represseeriti sidemete pärast Eesti ja Soomega ning süüdistati spioneerimises. Ajad on küll muutunud, kuid kahtlused on jäänud. Ikka liigub visalt ringi kuulujutt soome-ugri rahvaste vandenõust ning taas viibutavad Venemaa poliitikud Eesti ja Soome poole näppu. Ka meie ise oleme suures vabanemistuhinas ning soovist minna Euroopasse või matkida Ameerikat jätnud aeg-ajalt oma hõimurahvad piisava tähelepanuta ning ei hooma mõnikord selle koostöö tähtsust ja vajalikkust. Samas ei ole mingit kahtlust, et soome-ugri küsimus on eestlaste jaoks meie endi rahvusteadvuse ja maailmanägemise küsimus.

Põhjala projekt ühendab naabreid

Viia-Kadi Raudalainen

Venemaa eri paigus viiakse soome-ugri rahvaste toetamise ja tutvustamise nime all läbi hulgaliselt erineva tasemega folklooriüritusi, kuid meie hõimurahvastele pühendatud festivale korraldatakse ka väljaspool Venemaad. Tänu Põhjamaade Ministrite Nõukogu toetusprogrammile Kulturkontakt Nord on Fenno-Ugria töötajatel õnnestunud lähemalt tuttavaks saada Soome, Norra ja Läti kolleegide tegemistega ning kutsuda hõimupäevadele ja muudelegi üritustele külalisi Põhjalast ning Läänemeremaadest.

Kaamoseaja filmipäevad

Eesmärgist tuua Põhjala kaamosesse elu ja kultuuritegelasi sai 1999. aastal Põhja-Soomes Inaris alguse põlisrahvaste filmifestival „Skábmagovat”, mis püüab põlisrahvaid näidata mitte passiivsete ja eksootiliste filmikunstiobjektidena, vaid nii, nagu nad endid ise määratlevad. Peale saami kultuuri on festivalikavva igal aastal valitud ka eriprogramm mõne teise põlisrahva kohta. Tutvustatud on nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerika indiaani rahvaid, eskimoid, aga ka Austraalia põlisrahvaid, komisid Venemaal ja jorubasid Nigeeriast.

2010. aasta festivali teemaks olid Kanada ja Boliivia indiaanlased ning peakülaliseks cree-indiaanlasest filmirežissöör Neil Diamond, kelle täispikk dokumentaalfilm „Tõeline indiaanlane” erinevatest stereotüüpidest indiaanlaste kujutamisel Hollywoodi mängufilmides läbi aegade põhjustas parasjagu elevust ja kujunes festivali menukiks. Sellele sekundeeris korraldajate monteeritud valimik episoodidest saamidega Soome filmikunstis. Kui Hollywoodi filmides on indiaanlased ka stereotüüpse kangelase staatusesse pääsenud, siis saamid on olnud põhiliselt ikka joodikud, kohtlased, heidikud.

Peale külalishahva programmi nägi festivalil ära ka aasta jooksul valminud Põhjamaade filmid saamidest. Ellen Lundby Norrast ühendas oma saami identiteedi otsinguid kirjeldavas filmis vanad dokumentaalkaadrid ja kaasaegse filmikeele, tulemuseks hoogne ja lustaka hõnguga, noort vaatajatki kergesti kõnetav lugu ühiskonna survele maha vaiktud päritoluküsimusest. Petteri Saario dokumentaalfilm „Ütsjoe Beckhamid” on tore ülevaade aastaringist Laitide perekonnas. Selle esilinastus kujunes suursündmuseks, kus olid kohal nii rahvariieset pereliikmed, kogukond kui ka sõbrad-sugulased. Omaette elamuseks olid õhtused filmiseansid lumest ehitatud uhkes vabaõhukinos nimega Virmalisteteater (Revontuliteatteri).

Üheks festivali teemaks oli filmikoolitus, mis on viimastel aastatel kaasa aidanud põlisrahvaste filmi kiirele tõusule. Festivalil võis näha saami koolituskeskuse filmitööpaja noorte tehtud filme, mis torkasid silma oma elurõõmu ja muheda

irooniaga. Festivali ühe koordinaatori Sari Valkoneni sõnul pöörataksegi festivaliprogrammi koostamisel suurt tähelepanu just noortele. Kooliõpilastele korraldatakse festivali toimumiskohas, saami muuseumis Siidas, eraldi festivalipäev, kus on võimalik näha huvitavamat osa filmidest ja tutvuda ka muuseumiga. Siida muuseum on aga vaatamisväärsus omaette. Fotode, arhiivifilmide, heliülesvõtete, esemete ja installatsioonide kaudu saamides ajalugu, keeli, elatusvahendeid ja rahvakultuuri esitlevale ekspositsioonile võib kulutada tunde.

Kuigi festivaliprogramm algas juba hommikutundidel, tasus aega varuda ka põhjavalguses Inari järve imetlemiseks, jalutuskäiguks loodusradadel ja õhtusele, elava saami muusikaga festivaliklubile. Et mainekas Saariselkä suusakuurort asub Inarist vähem kui saja kilomeetri kaugusel, oli saami filmifestivali võimalik ühendada ka mõnusa suusapuhkusega.

Saami kultuuritähed südasuvel

Norras Tromsø lähistel toimub juuli keskel teine oluline saami festival „Riddu Riddu”, mille mitmekesisesse programmi mahuvad filmilinastused, lasteüritused ja kunstisündmused ning kus astuvad üles ka mõne teise mandri põlisrahva kultuuri esindajad. Selle festivali, mille peakontsertidel esinevad sellised tippartistid nagu Mari Boine ja Sofia Jannok, avastamine oma silmaga seisab meil alles ees, kuid tutvus noore festivalijuhi Ragnhild Dalheim Erikseniga on juba sobitatud. Tänu temale saime üle hulga aja Eestis vastu võtta saami külalisi.

Ragnhildi soovitusel ja kaasabil tuli 2009. aasta hõimupäevadele saami ansambel Fádnu, mille eestvedajaks on joigaja ja lauluõpetaja Berit Alette Mienna. 2010. aasta saami kultuuri päevale saabus aga otse Oslost saami rahvuspäeva tähistamiselt saam Ánde Somby, kelle haaravalt pajatatud lood ja eri elujuhtumiteks paslikud joiud aitasid lähemale tuua saamides mõttemaailma. Peale selle oli tegemist harukordselt toreda ja siira inimesega, kes tavaelus ei tegele mitte kultuuri, vaid hoopis põlisrahvaste õigusega.

Kui saamides vaateväljas on tavaomaselt eelkõige teised põhjarahvad samadelt laiuskraadidelt, siis nende endi sõnul on külaskäigud Eestisse ja osalemine hõimupäevadel avardanud nende arusaamist sugulasrahvastest. Päris tundmatud need aga ei tohiks olla, sest näiteks „Riddu-Riddu” võõrustati 2010. aastal vepslasi.

Sõsarfestivalid Soomes

Projekti raames oleme otsinud hõimupäevade sarnaseid sõsarfestivalide ka Soomest. Traditsiooniliselt on Venemaa soome-ugri rahvaste esindajaid osalenud Soomes Rovaniemis toimival suvefestivalil „Jutajaiset”, kuid 2010. aasta kujunes paraku teiste hõimurahvaste esindajate poolt tagasihoidlikuks.

Särava esinemisega tutvustas komi kultuuri Sõktõvkari humanitaargümnaasiumi ansambel Goradzul, kelle laulu saatsid vilepillid ja akordionimäng. Selle

liikmed on linnalapsed, kes on küll rahvuselt komid, kuid oma emakeelt enam ei oska. Karjala vabariigist Petroskoist saabunud suur ansambel esitas tuntud Karjala rahvatantsuõpetaja Viola Malmi karjala, soome ja vepsa tantsuseadeid. Tantsude taustaks lauldi ka laule.

Veel olid Rovaniemis esindatud saamid, neist tuntuim Wimme. Saame oleks võinud veelgi rohkem esineda, kuid nagu korraldajad tõdesid, on nad hakanud üha rohkem esinemistasu küsima. Venemaa soomeugrilased esinesid seevastu tasuta ning ka reisiraha pidid nad ise leidma. Seetõttu jäid marid ja udmurdid üldse tulemata, kuigi korraldajate kinnitusel on neil jätkuv huvi soome-ugri ansamblike kutsumise vastu.

Ka Kagu-Soomes, Lõuna-Karjala maakonnas Imatras on aastaid maikuus korraldatud soome-ugri rahvaste pärimuskultuurifestivali „Ugrijuhla”. Viimaste aastate majanduslanguse ajal seisab festival teelahkmel – kuidas ja kas üldse jätkata? 2010. aastal otsustasid nemadki oma festivaliaja oktoobrikuusse üle viia ning Fenno-Ugriaga ühiseid külalisi vastu võttes kulusid optimeerida. Kuid 2011. aastal jäetakse Imatra festival kahjuks üldse ära ja keskendutakse ühisfestivali korraldamisele Udmurtias.

„Ugrijuhla” on omalt poolt aidanud anda hõimupäevadele soome aktsenti. Kui 2009. aastal käis hõimupäevadel särtsakas ja hoogne karjala muusikat töötlev folkansambel Burlakat, siis 2010. aastal kutsusime Soome kolleegide soovitusel esinema noorte rahvamuusikaõpetajate duo Kauhikko Joensuust, kelle rahvamuusikateemalised improvisatsioonid kuulusid kahtlemata hõimupäevade kontsertide muusikaliste kõrghetkede hulka.

Liivi kultuurielule hoogu

Üheks partneriks, kellega oleme projekti raames vilkalt suhelnud, on Liivlaste Liit. Seltsi uus esimees Dāvis Stalts, tema vägevast laulunaisest õde Julgi Stalte ja paljud teised liivi päritolu noored on meile viimaste aastate vältel päris headeks sõpradeks saanud, omalt poolt oleme aidanud ka liivlaste muusikalistele ettevõtmistele hoogu anda.

2009. aasta sügisel saime Tallinna Vanalinna Muusikamajas toimunud liivi hõimuõhtul esmatutvust teha liivi noorteansambliga Nurmorkestör, mille eestvedajateks ongi Dāvis ja Julgi ning läti päritolu pillimees Ernests Medenis. Nendega liitus 2010/2011 õppeaastal Riias pärimusmuusikat tudeerinud eestlanna Leanne Barbo – suurepärase torupilli- ja kandlemängija, Tallinna tantsuklubi eestvedaja ning pärimusmuusika tutvustaja Klassikaraadio eetris. Projekti Kulturkontakt Nord toel moodustasid nad neljakesi ansambli Tai-Tai, mille etteasted ja tantsutoad andsid särtsu hõimupäevade kontsertidele Tartus, Tallinnas ja eriti Viljandis, kus ansambliga löid kampa mitmed Julgi Stalte kunagised õpingukaaslased Viljandi Kultuurikolledži päevilt. Pärast hõimupäevade pidustusi Eestis siirdus Tai-Tai üle lahe Imatrasse andma kontserti ka „Ugrijuhla” festivalil.

Aastalõpp Liivi rannas. Fotod: Taisto Raudalainen

Liivi noorte võõrustamine ja ühtlasi Tai-Tai järgmine esinemine tõi kaasa vastuküllakutse aastavahetuspeole Liivi randa. Nimelt on liivi päritolu noored juba mitu aastat sõitnud aastavahetuseks esivanemate koju, et olla koos omadega ja ühtlasi taaselustada iidseid vana aasta ärasaatmise kombeid. Seekord veedeti aastalõpu ühispidu liivi rahvamajas. Kui nii mitmedki olid suhtunud Fenno-Ugria töötajate talvisesse reisiindu kerge umbusuga, hoiatades jääkülma rahvamaja, köledavõitu õhtu ja muude võimalike ebameeldivuste eest, siis tegelikult sujus kõik suurepäraselt. Riias Irë poole suunduv buss oli täis heatujulisi musitseerivaid noori, kelle hulgast ei puudunud ka Staltede vanem generatsioon. Aga kõige tähtsam oli, et selle kahe päeva vältel võis mitut puhku kuulda ehedat liivi keelt lauludes-mängudes ning – uskuge või mitte – ka täiesti loomulikus suhtluses. Peole olid kogunenud mitmedki tuntud liivi perekonnad, ent oma liivi päritolu meenutasid sõidu jooksul uhkusega ka mitmed väljaspool peomelu kohatud inimesed.

Irës võttis meid niisiis vastu soojaks köetud rahvamaja, kus lauad toidust lookas. Kohapeal käis juba vilgas tegevus. Laulu saatel kooti kirevat kassikangast – lõngast näärikaunistusi ristatud kõrte ümber. Milleks neid nii suurel hulgal vaja läks, selgus mõnevõrra hiljem, kui kogu rahvas asutas end küla peale näärisanti jooksma. Maskeeritult ja hoogsa laulu, trummi- ning torupillimänguga liiguti majast majja, paludes sisselaskmist. Järgnesid pererahva proovilepanekud, siis õnnesoovid ning lõpuks ka ühised mängulaulud. Loomulikult ei unustatud sante kostitamast, nagu me tunneme ka endi mardi- ja kadrikombestikust. Liivlastel – nagu lätlastel ja idaslaavlastelgi – on selline küla mööda jooksmine kombeks ka uue aasta künnisel.

Peosaalis jätkus söömine-joomine, laul ja tants kuni ilutulestikuni südaööl. Eestlastest peolised ei jäänud seda aga rahvamaja juurde imetlema, vaid sumpasid läbi vööni ulatuvate hangede mereranda, soovimaks head uut aastat nii üksteisele kui ka Sörve sääre pool üle lahe kumavatele tuledele. Tulgu aastast 2011 üks hea soome-ugri ettevõtmiste aasta, soovisime me kõik.

Viia-Kadi Raudalainen on alates 2008. aastast Fenno-Ugria Asutuse direktor. Eelnevalt töötas ta aastaid Ungari Instituudis kultuuriprogrammide koordinaatorina.

Hõimupäev – riiklik tähtpäev ja lipupäev

Jaak Prozes

Hõimupäev on alates 2011. aastast riiklik tähtpäev ja lipupäev. Kuidas aga tähtpäevad ja pühad tekivad, sellest ei ole tihtilugu kuigivõrd teada. Selles artiklis püüangi tühimikku täita ning kirjeldada, kuidas hõimupäev taas ellu kutsuti ja mil moel ma ise olen olnud sellega seotud.

Ehkki olin Nõukogude armees sundaega teenides soome-ugri rahvastega kokku puutunud, tekkis mul sügavam huvi nende vastu hiljem. 1988. aasta talvel, uurides arhiivides Haabersti ja Harku vallakoolide ajalugu, avastasin, et koolides tähistati hõimupäevi. Tekkis mõte seda avastust jagada ja traditsiooni jätkata, sest see tundus olevat püha ja tähtis. Minu edaspidine tee soome-ugri rahvaste juurde on kulgenud sõna otseses mõttes läbi hõimupäevade korraldamise. Kõik järgnev – seltsitegevus, soome-ugri rahvastega koostöö arendamine ja nende rahvaste uurimine – on olnud hõimupäevade vahetu tagajärg.

Hõimupäeva taastähistamise mõte võeti vahetult pärast Eesti taasiseseisvumist hästi vastu, erilist selgitustööd teha ei tulnud. Oli aeg, mil rahvas oli rahvuslikele mõtteviisidele avatud, soome-ugri rahvaste olukorrast rääkimine nõutud ja soositud. Eesti soome-ugri seltsid, nagu Eesti Ungari Selts ja Munkácsi-nimeline Eestimaa Ungarlaste Ühing hakkasid hõimupäeva pidama juba 1988. aastal ning paar aastat hiljem liitusid nendega ka koolid üle kogu Eesti.

Eesti Saami Ühendus ja Eesti Uurali Selts, kuhu kuulus märkimisväärne osa rahvuslikust intelligentsist, avaldasid ajakirjanduses hõimupäeva tähistamiseks üleskutse. Hõimupäevadele andis hoogu juurde ka meie ühiskonnas tärkav kaastunne ja uudishimu teiste soome-ugri rahvaste vastu ning Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuslik ärkamine.

Tähtis oli seegi, et hõimupäeva tähistamine levis kui vana, juba 1928. aastal Soomest alguse saanud traditsioon, mis nõukogude ajal sisuliselt ära keelati. Korraldajad viitasid ka 1931. aastal Helsingis toimunud soome-ugri 4. kultuurikongressile, mis võttis vastu otsuse tähistada hõimupäeva oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel Eestis, Soomes ja Ungaris üheaegselt. See tagas ka vanemate ja soliidsemate haridus- ja kultuuritegelaste osavõtu hõimupäevade üritustest.

Algsest peale oli selge, et hõimupäeva ei saa pidada päris samamoodi nagu 1930. aastatel. Erinevuseks oli see, et nüüd koondus endisest palju enam tähelepanu Venemaal elavatele soome-ugri rahvastele. Esimestel kordadel nende kaasamine veel hästi ei õnnestunud, kuid juba 1990. aastate alguses saabusid Eestisse Venemaa soome-ugri rahvaste rahvusliidrid ja folklooriansamlid. Kultuuriprogrammi kõrval sai korraldatud tõsiseid seminare ja konverentse, milles arutati soome-ugri rahvaste probleeme. Algselt ühe- või kahepäevased hõimupäevaüritused muutusid 1990. aastatel tervet nädalat hõlmavaks programmiks, mis toimib tänaseni.

Hõimupäevade peakorraldaja on 1991. aastast peale olnud MTÜ Fenno-Ugria Asutus, kuid hõimupäeva või hõimupäevi ei saa lugeda kellegi omaks. Hõimupäev on olnud algselt ja on ka praegu üldrahvalik omand – mida enam inimesi, organisatsioone ja rahvaid hõimupäevi korraldavad, seda parem. Praegu võibki tõdeda, et hõimupäevadest on kujunenud pea ainus kultuurhariduslik traditsioon, mis on Eestist levinud laialdaselt pea kõigi Venemaa soome-ugri rahvaste sekka. Sellele on kaasa aidanud asjaolu, et Helsingis 2000. aastal toimunud soome-ugri rahvaste 3. maailmakongress võttis vastu resolutsiooni, mille 9. punkt ütleb otse-sõnu: „Kuulutada oktoobrikuu kolmanda nädala laupäev hõimupäevaks.”

Hõimupäevadel on Eesti presidendid välja öelnud erinevaid mõtteid ning korraldajad koostanud mitmeid pöördumisi. Järgnevatest väljavõtetest nähtub, mida on erinevatel aegadel peetud soome-ugri liikumise ja hõimupäevade juures tähtsaks.

1931 – väljavõte Fenno-Ugria Asutise pöördumisest: „Kuid ühtlasi peame aga oma sugulasrahvastega, oma hõimlastega kokku hoidma, neilt õppima, neile tarbe korral kasulik olema ja neid aitama, sest kokkuhoidev terve rahvahõim on suurem, tugevam ja kultuurivõimelisem ning suudab maailmas rohkem kui meie üksi.”

1990 – väljavõte Eestis tegutsevate soome-ugri seltside ja organisatsioonide pöördumisest: „Hõimupäevad on ka kaugete sugulaste ja hõimlaste kokkusaamise päevad. Meid kõiki seob ühine kauge kodu, paljus ühine saatus, mida läbib võitlus oma tõe ja õiguse, oma vabaduse ja olemasolu eest. Nii mõtlemegi hõimupäevil soomlaste ja ungarlaste, sisuliselt hääbunud vadjalaste ja liivlaste, venestumas mordvalaste ja udmurtide ja teiste soome-ugri rahvaste, aga ka neenetsite ja nganassaanide, meie kaugemate sugulaste peale.”

1991 – väljavõte Sihtasutis Fenno-Ugria pöördumisest: „Iseseisvas Eestis selgub, millised me tegelikult oleme, kuidas käitume riigirahvana. On loomulik, et nüüd, vabana võõrast vahendusest, tihenevad veelgi meie suhted soomlaste ja ungarlastega ning Skandinaavia saamidega. Aga me ei peaks unustama ka teisi. [...] Praegu hakatakse üles ehitama uut Euroopat, mis tuleb loodetavasti inimnäolisem ja avatum kui varem. Kuid niisugune Euroopa jääb poolikuks ilma soome-ugri rahvusteta.”

1992 – väljavõte president Lennart Meri tervitusest: „Olen öelnud ja tahan tänasel hõimupäeval veel kord rõhutada, et demokraatliku maailma saavutuseks on inimõiguste ja kodakondsusõiguste garanteerimine, kuid nende vahel puudub oluline lüli. Seda puuduvat lüli olen nimetanud iga rahva õiguseks oma identiteedi säilitamisele.”

1993 – väljavõte president Lennart Meri tervituskõnest: „Arvestades, et Eesti, Ungari ja Soome on ainsatena soome-ugri rahvastest loonud omad sõltumatud riigid, peame selgesti tajuma enda kohustusi oma keelesugulaste suhtes ning Euroopa õigusteadvusse viima olulise järelduse: kultuuriline identiteet vajab õiguslikku kaitset.”

1996 – väljavõte president Lennart Meri tervitusest: „Hõimupäevad on pidupäevad. Hõimupäevad muudavad meie meeled tavapärasest erksamaks soome-ugri rahvaste ühtekuuluvuse kogemisel. Meeled tuleks aga erksana hoida ka tööpäevadel, et mitte unustada väikerahvastele kolme kõige olulisemat küsimust: Kes me oleme? Miks me oleme? ja Kuidas me oleme?”

2001 – väljavõte president Arnold Rüütli tervituskõnest: „Identiteedita rahvad on vaid mass, kellega võib manipuleerida nii globaalne majandus- kui ka poliitiline võim. [...] Soomeugrilaste ainulaadsuse säilitamise ja äratundmise nimel peab arenema ka meie koostöö. [...] Kuid iseseisvate riikidena on meil kohustus ka oma hõimlaste ees.”

Neist mõttetereadest selgub, et soome-ugri liikumise ja selle ühe märgatavama osa – hõimupäeva – tähistamine ning väärtustamine on ülimalt tähtis nii rahvuslikult kui ka riiklikult. See oleks nagu vastutus esivanemate pärandi ning rahvusliku identiteedi hoidmise ja kaitsmise eest, et me ei unustaks oma kuulumist soome-ugri rahvaste perre. Tänapäeval, mil maailm üha enam globaliseerub, on ennast, oma keelt, kultuuri ja traditsioone kaotada väga kerge.

Kahjuks aga pole hõimupäevade puhul saanud väita, et nad oleksid lahutamatu osa meie kultuuritraditsioonist. Ikka on leidunud haridus- ja kultuurijuhte, kellele tulevad hõimupäevad ootamatult, mis paneb omakorda mõtlema selle peale, et kui Fenno-Ugria hõimupäevi ei korraldaks, kas need siis üldse toimuks? Ajapikku sügenes küsimus – mida teha selleks, et hõimupäevad paremini rahva teadvusse jõuaks, et neid tähistataks üldrahvalikult, et nad jõuaksid igasse kodusse ja sümboliseeriks soome-ugri ühtsust, et nad oleksid nagu püha, mil meid valdab igapäevarutiinist erinev tunne.

Meie rahvusidentiteet ja emakeel on aeglased, sügavad ja tasased mõisted, mis ei salli kiirustamist, pealiskaudsust ning ümbritseva maailma müra. Me oleme arvuliselt liiga väikesed, et sooritada „tühilende”, rääkimata eksimisest ja unustamisest. Aina enam hakkas tunduma, et tuleks esitada üleskutse kuulutada hõimupäev riiklikuks tähtpäevaks ja lipupäevaks. Aga kuidas seda teha? Ja kuidas leida selles küsimuses liitlasi? Pidasingi siis aru umbes sajakonna inimesega, kelle seas oli ajakirjanikke, ajaloolasi, kooliõpetajaid, kultuuritegelasi ja poliitikuid. Vastukaja sellele mõttele oli alati positiivne ja kõik lubasid ka moraalset tuge nii allkirjade näol kui ka muul moel.

Veel sai mitme inimesega läbi arutatud võimalikke vastuargumente, miks ei peaks hõimupäev riiklik tähtpäev olema. Neid leidus. Näiteks kaheldi selles, kas eestlane suudab tunda olulisemat sidet kaugel asuva hõimurahvaga (näiteks mari-dega) kui naaberrahvaga (näiteks lätlastega), kes pole meie hõimlased. Või et kas mis tahes (riigita) väikerahvad üldse võiksid pälvida meie toetust. Siiski olid vastuargumendid nõrgad ega kajanud piisavalt veenvalt.

Edasine oli hõimupäeva mõtte väljaütlemise ajastatuse ja meedia kaasamise küsimus, milleks tegin meediaplaani. Seejärel asusin koostama teksti, milles püüdsin hõimupäeva tähtsuse vajalikkust tõestada, võtsin appi hõimupäeva tähistamise

President Ilves kutsus 2011. aasta hõimupäevade külalised Kadriorgu. Foto: VPK

ajaloo, rahvusfilosoofia ja Eesti Vabariigi presidentide kõned (vt tsitaate eespool). Nädal enne 2010. aasta hõimupäevi saatsin teksti kümnekonnale inimesele tutvumiseks, see läks väheste muudatustega käiku ja leidis laialdast vastukaja. Lühikese ajaga kogus üleskutse Facebookis ligi 400 toetajat, kelle seas oli mitmeid maavanemaid ja valitsuse liikmeid, aga ka organisatsioone. Ka toetavate telefonikõnede ja õnnesoovide hulk oli väga suur. Siinkohal tänan kõiki selle algatuse toetajaid, kuid eriti rõhutaksin Margit Langemetsa, Mart Nuti ja Rein Siku abi.

Edasi sai üleskutse esitatud Riigikogu soome-ugri sõprusrühmale, kes asus hõimupäeva riiklikuks tähtpäevaks muutmise ideed toetama. Alguses kõhklevalt, edasi aga üha veendunumalt. Siin oli väga otsustav Fenno-Ugria Asutuse juhatuse ja liikmesorganisatsioonide toetus. Paljud liikmesorganisatsioonid saatsid Riigikogu põhiseaduskomisjonile toetuskirju. Ilmselt tuli neid mujaltki, sest põhiseaduskomisjoni esindajad ei jätnud kohtumistel seda asjaolu mainimata.

Kohtumisi oli mitu, Fenno-Ugria poolt osalesid ja olid nõuga abiks Matti Päts, Viia-Kadi Raudalainen, Tõnu Seilenthal ja Arvo Valton. Hõimupäeva riiklikuks tähtpäevaks ja lipupäevaks kuulutamise eelnõu läbis Riigikogus menetlusprotsessi kiiresti ja 17. veebruaril 2011 võttis Riigikogu vastu otsuse, et hõimupäev on riiklik tähtpäev ja lipupäev. Selle poolt oli 80 Riigikogu liiget, erapooletuid ja vastuhäälatajaid polnud.

Nii saimegi 2011. aasta hõimupäevi tähistada juba riiklikult, mille konkreetseks tulemuseks oli president Toomas Hendrik Ilvese vastuvõtt ja tervitus. Oma tervituses rõhutas ta ennekõike solidaarsust teiste väikerahvastega: „Mul on hea meel, et täna saame esimest korda üheskoos tähistada Eesti riikliku tähtpäevana hõimupäeva. See oli meie kodanike endi soov, mille parlament vormis seaduseks.

[---] Siin on vajalik ka iga valitsuse vastutustunne väikeste riigita rahvaste, nende kultuuri ja omapära ees. Seda vajame eriti tänapäeva tehnoloogiamaailmas, kus väikeseid ei panda sageli tähele või veel enam, nendest vaadatakse mööda ja astutakse üle”.

Kuidas hõimupäevaga edasi minna? 2011. aastal möödus 80 aastat Helsingis toimunud soome-ugri rahvaste 4. kultuurikongressi otsusest tähistada Eestis, Soomes ja Ungaris hõimupäeva iga aasta oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel. Kas Eesti riiklik hõimupäev annab tõuke, et see muutuks riiklikuks tähtpäevaks ja lipupäevaks ka Soomes ja Ungaris? Sellele küsimusele on raske vastata, sest esialgu tähistatakse neis riikides hõimupäeva kitsamas ringis ja kontsertaktuse vormis. Siiski on vastavad huvigrupid ja soome-ugri rahvastega koostööd arendavad seltsid neis riikides olemas, mis annab lootust. Tegelikult on viimastel aastatel hõimupäeva tähistamine levinud üha enam hoopis Venemaa soome-ugri rahvaste seas. Sealsete soome-ugri vabariikide esindajad on avaldanud samuti lootust, et hõimupäev saab neis vabariikides rahvusliku tähtpäeva staatuse. Lootkem meiegi ja tundkem uhkust, et oleme suutnud alles hoida ja väärtustada hõimupäeva, üht tähtsaimat ja vanimat soome-ugri rahvaste koostöö sümbolit.

Hõimupäevade peakontsert Lillepaviljonis aastal 2010. Foto: Sonja Laitinen

Minu esimesed triibulised

Tormilised seiklused kuumavereliste
soomeugrilastega sügisjahedal Põlvamaal

Kati Taal

Soome-ugri külalisi on Põlva maakonnas sügiseti tervitatud juba kümme-kond aastat. Pole läinud mööda ühtegi oktoobrikuud, kus mõnes maakonna koolis, rahvamajas või raamatukogus ei oleks kostunud udmurtide meloodilist laulu või maride kaasahaaravaid pillilugusid. Olen maakondlike hõimupäevade korraldamise juures tegev olnud kuus aastat ning uusi nippe, ideid ja mõtteid tuleb juurde iga korraga. Minu senised kogemused Eestit külastanud rühmadega on olnud väga meeldivad, samas on iga rühm oma eripära ja unikaalsusega andnud hõimupäevadele kordumatu värvingu. Valisin selles artiklis kirjeldamiseks oma esimesed hõimupäevad, mis on olnud nii isiklikul kui tööalasel tasandil kõige olulisemad ja tähenduslikumad.

Tundmatus kohas külma vette

Asudes 2006. aasta juulikuus Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskuses tööle Põlva maakonna rahvakultuurispetsialistina, võtsin teiste tööülesannete hulgas üle ka maakondlike hõimupäevade korraldamise. Tänu minu folkloristikaalasele ettevalmistusele Tartu Ülikoolis olin antud ametikohale tööle asudes varustatud laialdaste teadmistega pärimuskultuuri toimimise mehhanismidest, kuid mul puudusid igasugused kogemused mõne pärimuskultuuriürituse korraldamisest, rääkimata juba päevi kestvast väliskülaliste vastuvõtu organiseerimisest. Segadust ja arusaamatusi oli uue ametikoha juures küllaga, kuid sama palju jagus õnneks ka põnevust, ning kas saatuse tahtel või juhuste kokkulangemise tõttu saigi minu esimeseks väljakutseks just maakondlike hõimupäevade korraldamine – ihuüksi, ilma suurema abita ning kõigest kolm kuud pärast tööle asumist.

Mäletan senimaani toda tummist augustikuu pärastlõunat, kui varem hõimupäevi koordineerinud kolleeg rääkis mulle soome-ugri külalistest, kes tulevad oktoobrikuus Eestisse ja keda on vaja väärilt vastu võtta, neile koolides kontserte ja huvilistega kohtumisi korraldada, peale selle veel ka majutada, toitlustada, maakonna vaatamisväärsusi näidata ja teha seda kõike – oh õudust! – vene keeles. Olin ülikooli ajal tänu Haldur Õimu keeleteaduse loengutele, Liivo Niglase filmile „Juri Vella maailm” ja Aado Lintropi udmurditeemalistele uurimustele soome-ugri teemaga põgusalt kokku puutunud ning nõustusin endalegi üllatava innukusega hõimupäevi korraldama, omamata vähimatki infot ja selgust selle kohta, mida, miks, kellega ja kuidas vaja teha on. Kõige hämmastavam tundus asja juures veel see, et pidin kiiresti koostama minu jaoks sel ajal täiesti tundmatule Eesti

Kultuurkapitalile ulmelisena näiva projektitaotluse, et saada kõige selle organiseerimiseks rahalist tuge. Mäletan senimaani oma imestust, kui hakkasin taipama, millise süsteemi abil see projektipõhine kultuurikorraldus Eesti riigis toimib.

Algaja kultuurikorraldaja õnn ja uljaspäisus

Esimest korda mingit ettevõtmist korraldades saadab tegijat enamasti niideldada algaja õnn. Asja kallale asudes tundus, et mind ei piira hõimupäevade programmi kokkupanemisel peaaegu mitte miski. Kuna mul puudus info, kuidas maakonnas oli eelnevatel aastatel hõimupäevi korraldatud, sain luua sellest traditsioonist ise oma visiooni, lähtudes internetiavarustest ning Jaak Prozese ja teiste maakondlike rahvakultuurispetsialistide käest saadud taustainfost. Uue inimesena ei mõjutanud minu otsuseid ei maakonna kultuurikorralduslikud traditsioonid ega ka erinevate organisatsioonide ja isikute omavahelised läbisaamised. Mäletan, et minu suurimaks mureks ei olnud toona, vastupidiselt ootuspärasele, mitte kultuurkapitalile projekti kirjutamine, rahastuse leidmine või logistika, vaid hoopis keeleküsimus. Tüüpilise 1980. aastate põlvkonna lõunaestlasena piirdus minu vene keele oskus primaarse enesetuvustuse, käputäie koolis õpitud väljendite ja paari venekeelse luuletusega. Hädale aitas lahenduse leida mu senine tudengiks olemise kogemus, tänu millele teadsin, et Alma Materi juures on tegev nii mõnigi soome-ugri välisüliõpilane, kellele pakkusin nüüd võimalust olla hõimupäevade külalistele tõlgiks ja saatjaks. Sel teel leidsingi oma suurimale probleemile lahenduse ja ühtlasi ka hea koostööpartneri järgnevateks aastateks.

Aastad pole vennad ega päevad õed

Oma esimesi hõimupäevi planeerisin suurelt ja võimsalt ning naiivse ja kogenematu kultuurikorraldajana panustasin ettevõtmisse kogu sisemise jõu ja pühendumise. Oma visioonis olin näinud hõimupäevi algusest peale laiemalt kui vaid koolikontsertidena. Minu suureks lemmikuks on alati olnud filmikunst ja eriti antropoloogilised, loodusfilmi kallakuga dokumentaalfilmid, seetõttu tõin ka 2006. aasta hõimupäevade programmi sisse ühe filmiõhtu ning olen püüdnud

Hõimupäevad jõudsid Põlvamaal ka kõige pisemateni.
Foto: Kati Taal

Hõimupäevade tants Põlvamaal.
Foto: Kati Taal

seda traditsiooni ka jätkata. Sisulise poole pealt sai esimesel aastal planeeritud suurtest ideedest teoks peale kolme kooli külastuse ja filmiõhtu ka erinevaid maakonna kollektiive haarav pärimuskultuuri kontsert Põlva linnas.

2006. aasta hõimupäevad möödusid minu kultuurikorralduse alasest kogenematuses hoolimata ilma märkimisväärsete apsakateta ja kogu ettevõtmist võis tänu arvukate koostööpartnerite abile lugeda kordaläinuks. Kõige suuremat tuge andsid toona ja on andnud ka edaspidi koolide õpetajad ja õpilased. Tänapäevaks on kujunenud välja teatud hulk koole ja lasteaedu, mis hakkavad juba esimeste sügislehtede langedes tegema innukalt ettevalmistusi soomeugrilaste vastuvõtuks. Koolide

soe vastuvõtt, Lõuna-Eesti kombe kohaselt rikkalikult kaetud laud, käsitsi tehtud kingitused ja kooliõpilaste tervituskontserdid on külaliste endi sõnul ka neile väga eredalt meelde jäänud. Kohta, kus sind avasüli vastu võetakse ja kus ajakavamuudatustesse või piiri ületamisel tekkinud probleemidesse inimlikult ja mõistvalt suhtutakse, on alati suur rõõm minna.

2006. aasta korraldusest saadud positiivne impulss andis julgust teha järgmiseks aastaks juba suuremaid plaane ning nõnda vormusid 2007. aasta hõimupäevad tänu kolleegilt saadud ideele terveks hõimunädalaks. Seda aastat võib lugeda kõige mastaapsemaks, sest peale külaliste kontsertide koolides toimus enne ja pärast nende saabumist arvukalt teisi üritusi: erinevad filmiseansid maakonna koolides, kahetunnine temaatiline „Rahvaste õhtu” loeng Põlvas, laste näituse „Ugrimugri maailmas” avamine ja palju muud.

2008. aasta tõi hõimupäevadesse uue hingamise ja uusi koostööliine, kuna mul avanes kevadel võimalus reisida koos kaheksaliikmelise seltskonnaga Udmurtiasse etnoturismikonverentsile. Sellelt käigult saadud kohapealsed kontaktid, ehedad ja vahetud võrratu udmurdi külaelu muljed ja reisikaaslased olid järgmiste, väga südamlike ja mulle isiklikult kõige hinnatumate hõimupäevade aluseks. 2009. ja 2010. aasta hõimupäevad möödusid rahulikumalt ja väiksemates mastaapides, keskendudes peamiselt kontsertidele seni külastamata jäänud haridusasutustes.

Jõudu andvad kohtumised

Raske on kirjeldada aastatetagust emotsiooni, mida pakkus noorele, äsja koolipingist välja astunud kultuurikorraldajale kohtumine Tatarimaa maridega. Need esimesed päevad ja kontserdid koos üheteistkümmeliikmelise seltskonnaga on jäänud meelde kui kõige eredamad ja emotsionaalseimad. Tänapäevani

tuleb mul aeg-ajalt Taevaskojas allikal vee järel käies meelde seik, kuidas sõit-sime külalistega Maarja külla ning tegime Taevaskojas peatuse, et imetleda sealset sügisest ilu. Mäletan kõrgel Väikese Taevaskoja kaljude peal matkarajal jalutades vestlust ühe rühma liikmega eestlaste ja maride loodusearmastuse ja loodususu üle, mis avalduvat kõige selgemini meie keelte ühistes vanades sõnades. See pani mind mõtlema ja nägema, kui palju sarnast on tegelikult soomeugrilastel ja kui-võrd lihtne on teineteist mõista ilma ühist keelt kõnelemata.

Olin oma esimestesse hõimupäevade külalistesse toona väga kiindunud ja seetõttu reisisin nendega koos pärast Põlva maakonna programmi lõppu ka teistele kontsertidele Tartusse ja Tallinna, sõin külalistega ühes lauas, ööbisin nendega ühes majas, jagasin nende rõõme ja muresid ning nautisin nende seltskonda kogu rühma Eestis veedetud aja jooksul kuni emotsionaalse hüvastijätuni Tallinna raudteejaama perroonil Moskva rongi kõrval. Päevad pärast külaliste lahkumist ei tundunud enam endised ja läks vähemalt kaks nädalat, enne kui suutsin asuda samasuguse innukuse ja pühendumisega uute tegemiste juurde, avastades ennast siiski vähemalt korra päevas mari külalistele mõtlemas.

Minu jaoks on hõimupäevad tähendanud väga palju just isiklikul tasandil ning mul on hea meel näha, kui külaliste kontsert või näidatud film on puudutanud ka teisi inimesi minu ümber. Hõimupäevade ajal saavad mulle taas kord selgemini nähtavaks inimeseks olemise põhitoed ja selles valguses või töö hetkes lahustuvad mitmedki seni suurtena näivad, kuid tegelikult tühised ja argised probleemid. Tänu hõimupäevadele olen hakanud rohkem hindama meie enda rahvust ja keelt ning mõistma selgemalt nii meie kui ka teiste soomeugrilaste poliitilist ja ideoloogilist vabadust või kammitsetust ja selle tagamaid. Esimesed hõimupäevad andsid mulle mõtlemisainet väga pikaks ajaks ning olen senini südamest tänulik nende kirjeldamatult hingeliste ja emotsionaalsete kogemuste ja õpetuste eest, mida erinevate soomeugrilastega suheldes saanud olen.

Kati Taal on Rahvakultuuri Keskuse spetsialist Põlva maakonnas ja Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu maakonna folkloorikuraator.

Udmurdid külas Põlvamaal.
Foto: Kati Taal

Soome-ugri näitlejad improviseerisid Põhuteatris

Intervjuud: Viia-Kadi Raudalainen

Kui Tallinn oli valmistumas 2011. aasta Euroopa kultuuripealinnaks saamiseks, said kokku kaks head mõtet: Fenno-Ugria soovis kultuuripealinna programmi tuua soome-ugri rahvaste teema, lavastaja Anne Tüرنpul oli aga ammu ajast idee teha soome-ugri näitlejatega teatrit. Paariaastase korraldusliku ja loominguilise ettevalmistustöö tulemusel etenduski augustikuu lõpus Põhuteatris „Sugrierror.com” – omalaadne improviseeriv eksperiment ning mäng soome-ugri teemade ja näitlejatega.

Projekti nõustaja Andres Heinapuu: Selle ettevõtmise juured on väga ammused. Oleme Annega mõlemad käinud peaaegu kõigil soome-ugri teatريفestivalidel. Tegelikult kõigil, sest sellel, kus mina ei olnud, käis Anne, ja vastupidi. Juba esimesel festivalil, mis Ižkaris 1989. aastal toimus, lootsin, et see käimine ei kujuneks pidevaks kannatuste rajaks. Sest see, mida soome-ugri teatrid tookord tegid ja siamaani teevad, on suurelt jaolt inetu. Esiteks on see ebaprofessionaalne, sest enamasti on tegemist viletsa vene provintsiteatri jäljendamisega. Kui sellel ongi rahvuslik sisu, siis on see üsna mõttetu, sest nad ei oska teha midagi enesest lähtuvat.

Lavastaja Anne Tüرنpu: Põhiprobleem minu jaoks ongi halb maitse. See on takistav, nii meie kui nende jaoks võõrastav ega kannu sisu. Kui nad teeksid teatrit nii, nagu nad poleks ealeski teatrit näinud, siis oleks see väga lahe.

Andres Heinapuu: Sealjuures on pisuke erand: mari teatris on olnud paar head asja ning ka mari rahvatüki etendamise traditsioon, millega külas etendusi antakse, sobib täiesti. Kuid on selge, et nende asjadega festivalidele ei minda. Olen näinud ka ühte head udmurdi teatrietendust. Selle oli lavale toonud külalislavastaja, kes pärast enam midagi ei lavastanud. Etendus ei meeldinud teatri juhtkonnale, tekkis skandaal ja mitu head näitlejat lahkus teatrist.

Mõned teatritegijad on ka sealmail rahvusteatrite probleemist aru saanud, kuid ei ole siiani leidnud rohtu selle parandamiseks. Põhiline põhjus, miks meil selline asi tasus ette võtta, oli soov aidata natuke olukorda muuta. Külalislavastaja ju aitab küll, aga ainult ajutiselt ning sellest ei piisa. Oluline on tekitada sealsetes inimestes senisest erinev arusaam teatrist. Seda pelgalt etenduste näitamisega ei teki, siin on tarvis teistsugust näitlejahaaridust, et näitleja saaks justkui teise silma, et tal tekiks mingisugunegi võrdlus.

Sergei Danilov, Artjom Tarlin,
Jevgenia Moldanova, Anna
Randoma, Pjotr Anjamov.
Foto: Veiko Tubin

Anne Tüرنpu: Andres tegelikult ajaski seda liini, et keegi eesti lavastajatest läheks soomeugrilaste juurde lavastama, äkki see annaks neile impulsi. Lõppkokkuvõttes aga keegi ei läinud. (Elmo Nüganen oli küll nõus 1992. aastal udmurdi teatrisse minema, kuid Udmurtia kultuuriministeerium ei tahtnud eestlasest külalislavastajat – AH). Ka mind taheti mitu korda, aga ma olen iga kord ära öelnud, sest mul on tunne, et sinna minna ei ole õige. Ma võin lavastajana sealset näitlejad küll oma supi sisse segada, kuid mõte pole ju selles, et Eestist või Moskvast saabunud naisterahvast lavastaja hakkaks neenetsi muinasjutte lavastama. Oluline on, et nad teeksid seda ise.

Projekt algas 2010. aastal kahehädalase koolitusega. Kõigepealt vaadati etendusi „Baltoscandali” festivalil, järgnes nädala jagu tihedaid õppepäevi lavakunstikoolis, kus kõigile osalejatele jagasid teadmisi eesti tuntumad teatriõppejõud: Tõnu Tepandi ja Anne Tüرنpu treenisid häält, Jüri Nael õpetas liikumist, Maret Mursa Alexanderi tehnikat, Kaie Mihkelson tegi improvisatsioonilisi mänge. Tehti väljasõit Tartusse ja Setumaale, tutvuti kohaliku kultuuriga ja kohtuti teatriinimestega.

Anne Tüرنpu: Mina olengi võtnud seda koolitusprojektina, mis lõppes lavastusega. Ka lavastus oli nagu krampidest vabanemise koolitus. Ma arvan, et Venemaalt tulnud osalejatele on kõik olnud paras šokk – alates „Baltoscandali” festivalist, mis nende ettekujutusega teatrist üldse ei sobinud ja millega neil oli väga keeruline suhestuda, kuni selleni, mis me ise tegime, sest kuni esimese aplausini nad ei uskunud, et see töötab. Olgem ausad, eks „Baltoscandalil” on väga palju tühikatsetusi, tegelikult läks mulle korda vaid paar-kolm etendust. Kuid selle nägemine, mida teatri pähe mujal maailmas tehakse, olgugi et see ei ole ülevaatlik, on vajalik nii eestlaste kui teistegi soome-ugri rahvaste jaoks. Kui aga teha eraldi

Bert Raudsep, Risto Kübar, Mirtel Pohla, Artur Linnus. Foto: Veiko Tubin

soome-ugri rahvaste festival, peaks sinna ehk kutsuma hoopis teistsuguseid asju – näiteks põlisrahvaste etendusi Aafrikast, Austraaliast ja Aasiast.

Väljastpoolt vaadates tundus, et meie koolitusprogrammis oli osalejatele huvitav see, kuidas me tegime hääl nii looduskeskkonnas kui ka akustilises ruumis. Tundus, et järsku saadi aru, mis see hääl on ja kuidas seda looduses tarvitada, juhtida ja kokku mängida. Tundus, et häälega meeldis jahmerdada ja kasutasime seda ka etenduses. Aega oli koolitusel paraku nii vähe, et põhimõtteliselt jõudsimme vaid ära näidata, millised nii-öelda mänguasjad on kasutamiseks olemas.

Oluline oli ka see, mida Andres Heinapuu rääkis soomeugrilaste etnilisest identiteedist, oma kultuurist lähtuva teatri tegemise võimalikkusest ja vajadusest leida üles „päris oma” kultuuri loogika, mida siis teatri vahenditega edasi anda. Osalejad nägid Andrest kaks korda. Esimene kord, 2010. aastal, kuulasid nad ettekannet ehk viisakusest vaikselt. Järgmisel suvel Esnas tekitas kõneldu aga juba elavaid reaktsioone – näiteks udmurt Miša monoloog etenduses oli inspireeritud just sellest.

Projekti valiti näitlejad, kes oskavad veel oma keelt ja tunnevad traditsioonilist kultuuriruumi, mitmed neist olid ka head pillimängijad. Nii sattusid Eestisse hant Jevgenia Moldanova obiugri rahvaste teatrist Päike, handi vabakutseline näitleja Anna Randoma, mansi harrastusnäitleja Pjotr Anjamkov, handi üliõpilane Artjom Tarlin, udmurdi näitleja Mihhail Begišev ning Mari Riikliku Draamateatri näitlejad Svetlana Stroganova, Sergei Danilov ja Marina Potšteneva. Eesti näitlejatest osalesid Risto Kübar ja Mirtel Pohla Teatrist NO99, Bert Raudsep ja setu kultuuri esindaja Artur

Linnus. Näitlejad tõid endaga kaasa pärimuslikke rituaalitekste, laule, pillilugusid ja muinasjutte, millest hakati tegema etüüde.

Anne Türrpu: Mind huvitas mõte, missugune on soome-ugri rahvaste erinevus mentaalsel tasandil. Tahtsin vaadata, missugune teatrikeel tekiks, kui eesti näitleja panna kokku näiteks handi või mari või komi näitlejaga. Sellest, kuivõrd erinevad on väljendusvahendid, saab paremini aru, kui osalisi on palju.

Kui esimesel aastal alustasime, siis identifitseeriti üksteist rahvust pidi – räägiti hantidest, mansidest, eestlastest, maridest, udmurdist jne. Kuid mida edasi aeg läks ja üksteisega rohkem tuttavaks saadi, seda enam hakati rääkima konkreetsetest inimestest ning rahvuste esindajatele tekkisid nimed: näiteks Miša ja Ženja. Kulg oli selline, et rahvuste juurest jõuti indiviidideni ja indiviidi kaudu avanes järsku väga selgelt rahva olemus ja arusaam maailmast. Et kui näiteks udmurt loobus olemast udmurt ja muutus Mišaks, sai ta paradoksaalsel kombel ka hoopis rohkem udmurdiks kui enne. Selle protsessi tegid läbi kõik, ka eestlased.

Ka prooviprotsessi alguses olid meil veel mansi, hantide ja udmurdi etüüdid, mis muutusid äkki nimelisteks – mingil hetkel tekkis meil näiteks Miša etüüd ja Sergei katkend. Läksime seega otsima mingi rahva omapära ja seda, kuidas nad suhestuvad maailmaga, jõudsimme aga indiviidini ning hoopis sealtkaudu tagasi rahvani. Rahvaga seostuvad ju kõigepealt klišeed – näiteks üldarusaamad, et udmurt on tasane, mari kaval ja hant rikas, kuid klišeede pinnalt ei ole võimalik teatrit teha. Alguses esitlesid näitlejad just klišeetid kui oma rahva olemust. Nad arvasid, et sellest me hakkamegi lavastust tegema. Lõpuks selgus, et mida sügavamale sa enda sisse vaatad, seda rohkem sa endas udmurdi või mari näed.

Üks asi, millest on hullult kahju – et Esnas ei jätkunud piisavalt aega mind väga puudutava surma teema lahtimängimiseks. Viimati Joškar-Olas käies sain järsku aru, et soomeugrilane elab küll vene sita sees, aga loodab selle peale, et kui ta sureb, siis sünnib ta normaalselt ümber. See on paljude siht, kuid seda ei sõnastata. Aga tänapäeval ei ole paljudel enam isegi õiget ja ehsat matust, ja kuna neil ei ole matust, siis ei ole ka tegelikult ümbersünni võimalust. Nende elu möödub Hiina tilulilul sees ja hauda minnakse täpselt samamoodi keset vene kalmistumänguasju.

See on minu jaoks hästi valus asi. Et rahvas kestma jääks, peab toimuma ümbersünd, ükskõik mis see ka ei oleks. Kui ei ole elu ega ka surma mitte, siis on asi päris hull. Kahjuks oli näitlejate jaoks ületamatu võtta kätte ja hakata mängima plastmassist surnupärgadega. Nad ei saanud sellest aru, et tegelikult on see sama-sugune kola nagu pulmavanikud, südamekujulised kellad või plastmassist mehe ja naise kujud, mis pannakse pulmatordile. Surma suhtes oli nii suur respekt, et selles osas keelduti mingeid valikuid tegemast ja see on minu meelest ohtlik. Lavastuses oli teema küll sees, kuid mitte nii teravalt, kui oleksin tahtnud. Tegelikult puudutas see neid kõiki, kuid jätsime palju välja, sest see oleks põhjustanud inimestele väga tugevaid ja isiklikke ebamugavustundeid. Kui me kunagi kokku saame ja hakkame veel midagi eestlastele tegema, siis see on teema, millega tahaks jätkata.

Lavastus ise on üles ehitatud jupikestest ehk nii-öelda legodest. Plaan on neid juppe igas etenduskohas erineval kujul kokku panna. Näiteks kui sõidame Marimaale, teeme nädal aega proovi ja sätime jupid ümber – teeme maridele mari etenduse, pannes põhirõhu mari keelele, aga jupid iseenesest on samad. Klotse, millest ehitada annab, on meil ka tagavaraks. Handimaal tuleks aga absoluutselt teistsugune etendus.

Lootsin väga, et jõuame ka siin mängida läbi erinevaid variante, et selle kaudu paremini näha, kuidas tekib läbiv rida, narratiiv. Sest narratiivi loomise oskus teeb inimestest lavastaja. Kui edasi minna koolitusprojektina, siis just eri paikades uue etenduse kokkupanemine oleks hea kogemus. Niiviisi saadakse ka paremini aru, et tegemist on kunstilise, mitte poliitilise aktsiooniga.

Etendusel „Sugrierror.com” on palju autoreid: peale Anne Tüرنpule olid lavastajateks veel Eva Klemets ja Mart Koldits. Kogu ettevalmistus- ja lavastusprotsessi tegi kaasa kunstnik Epp Kubu. Oluline osa oli ka etenduse dramaturgil Maria Lee Liivakul.

Anne Tüرنpu: Kõigepealt pakkusime välja teemasid, mida võiks lahti mängida ja näitlejad leidsid neid ka ise. 2011. aasta suvel Esna mõisas prooviperioodil vaid genereerisime ideid ja proovisime, mis omavahel sobivad ja kuidas nad kokku kõlama hakkavad. Toimus suur purskamine, pulbitsemine ja laamendamine. Hiljem Tallinnas oli hästi keeruline etenduse struktuuri fikseerida. Algukses oli plaan, et struktuur jääbki muutuma: teeme jupid hästi täpseks ja näitlejad ise valivad, millist juppi edasi mängivad – tekiks tõeline soome-ugri teater ja ka lavastaja surm! Mingil hetkel sai aga selgeks, et me ei jõua seda ära teha. Selleks, et etendus jõuaks improvisatsioonidega nii kaugele, et näitlejad oleksid võimelised neid ise vahetama, oleks vaja läinud veel ühte kuud. Siis tuligi etendus paika panna. See oli meeletult tähelepanu nõudev, aeglane ja tüütu, kuid hädavajalik töö. Seega järgnes Esna pulbitsemisele, kus vahepeal võis ka metsa minna või lihtsalt laulda, tuim ja igav tööperiood. Aga kui see oleks ära jäänud, oleks tulemus olnud ebaprofessionaalne. Ajakirves oli see, mis kogu aeg kuklas rippus ja meid piiras. Paljud asjad ei jõudnud lavale, sest meil lihtsalt ei jätkunud aega neid vormistada.

Ja on pagana hea, kui on kolm lavastajat. Arvatakse, et see pole võimalik, kuid tekib väga sisuline koostöö. Tean iseendast, et mul võib mingil perioodil esineda ärakukkumisi, aga kui mina vastu ei pidanud, võttis Eva asja üle ja kus Eva vastu ei pidanud, võttis Mart. Kui Mardil juhe kokku jooksis, tulid juba järgmised tegijad. Kolme puhul on tagatud pidev tempo ja tamp ning ka päris väsinuna jõuti jälgida ikka kolme-nelja faktorit korraga. See oli väga lahe. Tänu paljudele tähelepanupunktidele tuli ka tulemus kiire ja tihe. Selles mõttes oli meil väga hea tiim ja koostöö, rääkimata kunstnikust, helist, videost, lavaehitusest. Kõik need inimesed olid ka algusest peale Esnas ja tegid kõike hommikust õhtuni kaasa.

Kunstnik Epp Kubu: Ka mulle tundus algul idee, et üht lavastust teevad kolm lavastajat, hullumeelne. Tekkis küsimus, kas on võimalik selline koostöö, kus kõik on võrdsed ja kõik väljapakutud ideed on võrdselt olulised. Vaadates toimunud protsessile tagasi, näen, et see on tõesti võimalik, kuid loomulikult läbi kompromisside. Siin tuleb üksteisele väga vastu tulla. Kunstnikuna püüdsin kuulata ja arvesse võtta kõiki kolme lavastajat ja samal ajal ise välja pakkuda ideid, mis looksid „Sugrierrorile” visuaalse konteksti.

Lõpuks kujunes visuaalseks raamistikuks fotostuudio, mis võimaldab vaadelda soomeugrilase identiteeti foto kaudu. Ajanappuse tõttu Esnas ei jäänud aga aega fotostuudio täielikuks sissetöötamiseks. Kui Tallinnas algas lavastuse kokkupanemine, läks väga kiireks ja ühel hetkel tundus mulle, et olen rongist maha jäänud ja järje kaotanud. Mul kadus tervik käest. Kokkuvõttes jäi minu jaoks lavastuse visuaalne tervik poolele teele, sest fotostuudio jäi puht illustratiivseks taustaks, ideaalis oleksin näinud stuudiot kui kujundit ja näitlejate tegevuse loomulikku osa. Aga loodan, et katsetamata jäänud ideid on võimalik veel proovida ja lõpuni viia, kui teeme proove ja näitame „Sugrierrorit” osalejate kodupaikades Marimaal, Handimaal ja kui õnnestub, siis ka Taanis Odini teatris.

Anne Tärnpu: Nagu ikka, muutuvad need asjad, mis alguses tekitavad kõige suuremat kahtlust ja mida püütakse isegi elimineerida, lõpuks kõige vägevamaks ja kõige olemuslikumaks. Nagu näiteks mari näitleja rasedus ja handi Tallinnasse kaasa võetud laps. Aga kui need hakkavad kaasa mängima terviku heaks ja tervik on saanud juppidest suuremaks, on tulemuseks hea töö. Vaatasin just ise ka DVD üle – lihtsa struktuuriga tervik, aga see, kui palju võimalusi alltekst tõlgendusteks pakub, on aukartust äratav. See ei ole enam ei minu, Eva ega Mardi looming, see on koostöö, mis hakkas ise hingama.

Enamikule väljastpoolt Eestit tulnud näitlejatest oli see esimene suure koostööprojekti kogemus. Otsus veeta kahel järjestikusel suvel ligi kuu aega kodunt eemal Eestis, lüüa kaasa etenduses, mis sündis ühise tööna kohapeal ja mille tulemus oli osalejatelegi ettearvamatu, ei olnud siiski kellelegi hüpe täiesti tundmatusse vette.

Handi näitleja Jevgenia Moldanova:

Aastal 2003, mil obiugri rahvaste teater loodi, oli palju arutelu selle ümber, milliseks see teater võib kujuneda. Tatjana Moldanova rääkis mulle siis Anne Tärnpu ja tema teatrist. Anne oli käinud koos oma näitlejatega meil Kazõimaal mängimas handi legendide järgi lavastatud etendust, mis meeldis väga vanematele inimestele. Olen tahtnud sellest ajast peale Anne ja tema teatriga tuttavaks saada. 2010. aasta märtsis sain teada, et Anne Tärnpu on tulnud Hantõ-Mansiiskisse otsima uue teatriprojekti jaoks näitlejaid. Me vaimustusime koos Anna Randomaga Annega suhtlemisest, tundus, et see keeruline projekt annab meile palju. Eelaimus sai hiljem tõeks, nii ka läks.

Töö projektis polnud lihtne. See oli töö vormi, aga mitte sisuga. Tuli vaadata enese sisse ja tõmmata oma sisu välja. Ma olen hant, milline ma siis olen? Sisemuses on aga palju igasuguseid asju, sealhulgas ka valu. See projekt oli omamoodi teraapia, hinge väljapoole pööramine. Siin avanes midagi väga sügavat ja valusat. Ma näen ka praegu imelikke unenägusid, kus figureerivad Eesti inimesed ja Eestimaa.

Millised me, soomeugrilased, oleme? Suureks avastuseks oli end ja teisi tundma õppida. Me nägime ühte asja või nähtust eri vaatenurkadest, kuid midagi ühendas meid. Olen tänulik projektis osalenud maridele, udmurtidele, setudele, eestlastele ning inimestele, tänu kellele see kõik teoks sai: Anne Tüرنpule ja tema meeskonnale, Anna Randomale, kes oli hantide ja manside peamine korraldaja ja vaimne juht. Tean, et projekt andis igäühe sisemise puu kasvamiseks jõudu juurde, puu aga hakkab varem või hiljem vilju kandma. Hantide jaoks on selleks handi teater, tee minevikust, mis pole olevikus lihtne, kuid viib tulevikku. Ning ka minu etenduses kaasa löönud väikese tütre saatuses mängib see projekt ilmselt küllalt olulist osa.

Mari teatri näitlejad Sergei Danilov ja Marina Potšteneva:

Mida see projekt meile andis? Muidugi tegi ta meid tuttavaks soome-ugri rahvaste kultuuride, keelte ja tavadega. Mitte läbi raamatute, teleri või interneti, vaid loomulikul teel – nähes, kuuldes, mõistes üksteist, või mõnikord ka mitte mõistes. Kohtusime huvitavate inimestega, oma ala meistrite ja asjatundjatega.

Kahtlemata avasid teatrikunsti- ja hääletunnid meis võimalusi, mida me ise varem ei teadnud. Peale teatritegevuse on Marina kultuuri- ja kunstikolledžis algaja hääletehnikaõpetaja ning ta sai selle töö jaoks kuhjaga kasulikku teavet. End projektis nähes ja proovile pannes tekkis suur soov osaleda selles veel ja veel, näidata huvitavaid lavastusi soome-ugri maailmale ja väljapoolegi. Ning veel tahaks kodus Marimaal korraldada lavastuse kusagil ebatavalises kohas: näiteks looduses Volga kaldal või vabaõhumuuseumis. Projekti jooksul sündis meil poeg Jegor, nii et meie soome-ugri projektil on olemas laps – järelikult ka tulevik.

Udmurdi näitleja Mihhail Begišev:

Olen õppinud näitlejaks Udmurdimaal. Töötasin ka teatris, aga mul ei olnud seal huvitav ja ma läksin lastega töötama, et proovida teha midagi, mis mind huvitaks. Teha nii, nagu mina seda õigeks pean. Kuigi mõistsin, et ma ei suuda seda, sest mind ümbritsevad inimesed ei suuda. Mulle öeldi, et Eestis on inimene, kes teeb teistsugust teatrit. See hakkas mind huvitama, ma sõitsin kohale, kohtusin temaga. Minu jaoks on iga kohtumine sündmus, ma saan sellest midagi. Elus ei juhtu ju midagi lihtsalt niisama.

Olen tänulik võimaluse eest osaleda etenduses, mis jääb mulle meelde kogu eluks. Usun, et oluline roll oli selles põhust teatrihoonel. See oli minu jaoks lihtne ja loomulik. Aga lavastuse enese kohta ei tahaks ma midagi öelda, sest minu jaoks

Bert Raudsep, Artur Linnus, Sergei Danilov, Risto Kübar, Pjotr Anjamov, Artem Tarlin ja Anna Randoma etendusel. Foto: Veiko Tubin

pole seda olnud ega tule. Miks, selle ütlesin ausalt välja ka etenduses oma monoloogis. Sest see lavastus kõneleb nendest probleemidest, millest mina rääkida ei taha. Neil probleemidel pole ju lahendust. Kuid kogemuse ja kogu projekti tulemuste eest tahaksin küll öelda siiralt nii korraldajatele kui ka teistele osalejatele aitäh! Oma senises elus polnud ma sellist teatrit veel kogenud, kuigi unistasin sellest väga. Seetõttu oli see kõik minu jaoks suur õppetund. Tahaksin väga, et see oleks alles algus ja et me kohtuksime soome-ugri teatris taas õige pea.

„Sugrierror.com” etendus Põhuteatris viiel järjestikusel õhtul, neist esimene ja viimane läks täissaalidele. Esietendusest tehti Soome publikule videoülekanne Helsingis asuvasse Eesti majja, kogu etendus on jäädvustatud ning koos taustamaterjalidega välja antud ka DVDI.

Andres Heinapuu: Põhimõtteliselt ma ei lootnudki mingit tulemust, sest minu jaoks oli tegemist eelkõige koolitusega. Tulemus aga oli üllatavalt hea ja tähenduslik. Näidati, et soome-ugri rahvad ongi erinevad. Alles pärast arusaamist, mismoodi me erinevad oleme, on võimalik aru saada sellest, et mis meis ühesugust on ja kui samasugune valu meil sees on. Kõik näitlejad selleni võib-olla veel ei jõudnudki, kuid publiku hulgas nägi taiplikke inimesi küll.

Hõimuteemaline ninnu-nännutamine – stiilis „oh kui tore, et me kõik oleme sugulased” on mind põhjalikult ära tüüdanud. Et tulemus sai selline, rõõmustab mind väga. Etendus oli minu meelest parem kui Brüsselis etendunud Kristian

Smedsi lavastus „Mental Finland” soome ja eesti näitlejatega. Ehk ka sellepärast, et raha oli vähem ja etendus oli kontsentreeritum.

Kultuurikriitik Janar Ala 31. augusti Postimehes: Hoolimata tõsistest teemadest on „Sugrierror.com” kõike muud kui kurb. Lavastuse *point* on destilleerida teatrikeelt erinevatest soome-ugri kultuuridest pärit olulistest rituaalidest (mängud, laulud, tantsud) ning siit ehk ka erinevaid etnograafilisi võrdlusmomente kätte saada. Soomeugrilaste arhailised boreaalsed „taevapõdra rahvaste” kultuurid saavad kõrvutatud või isegi ühendatud moodsa inimese elutunnetusega. Miks mitte siis tehnoteadvusega (*error*’i mõiste seostub eelkõige tehnoteadvusega). Kuna tehnoteadvusel ning selle kõige ilmekamal esteetilisel väljendusel küberpungil on põhjarahvaste elutunnetusega palju ühist, siis asetub kogu lavastus nüüdisaegsesse, ehk isegi futuristlikku valgusesse.

Veidral moel tunduvad mulle eestlaste rituaalid kõige uusaegsemad, ütleme, et popkultuursemad – Mirtel Pohla tantsimas valge ekraani ees The Belovedi loo saatel või kolm jorssi lollide nägudega vahtimas arvutiekraani, kust kostab *error*’i kõlksu. Iseenesest väga efektne. Teadupärast tegutsebki idapoolsemate soomeugrilaste juures veel samaane ning nende elutunnetus on kohati animistlik ja suhe loodusega orgaanilisem.

Eestlaste identifitseerimist pigem lääneliku kultuuriruumi ja selle loomupärase tõmbega kunstlikkusele iseloomustab hästi sketš, kus Bert Raudsepa kehastatud fotograaf kohtleb hante ja mansisid, keda ta pildistab, kuidagi üleolevalt – kui kultuurilist Teist, kes ilmaelust suurt midagi ei mõika.

Hantidel seevastu on ette näidata vägev karupeiete sketš, mis on üks naljakamaid asju, mida ma viimasel ajal näinud olen. Kui tapad karu, peab jahimees ja karu hing saama lepitatud, räägitakse – saad seda, mida annad. Selle juures tehakse palju allpoolvööd nalju, kuid kust mujalt kultuur siis ikka alguse saab, kui mitte allpoolvööd naljadest.

Error’id on juhuslikult ja juhuseprintsipi kehastas lavastuses põhiliselt väike, umbes mõneaastane handi tüdruk, kes tegi enamasti asju, mis pähe juhtus – segades muu hulgas ka näitlejaid nende keskendumist nõudvatel üritustel. Kavalehte tsiteerides: handi väiketüdruk mäletab asju, mis olid enne tema sündi, sest ta oli oma ema vanaema.

„Sugrierror.com” oli modernistlikult maitsekas, minimalistlike vahenditega edasi antud teatrisulam, mis polnud näpuga osutav, vaid juhtis mängeldes tähelepanu mõningatele kultuurilistele jõujoontele. Sellist teatrit võiks rohkem olla.

Fenno-Ugria kronoloogia

2010

Jaanuar

- 13 Kuzebai Gerdi 112. sünniaastapäeva õhtu koos Udmurdi Kultuuriseltsiga Ošmeš Vanalinna Muusikamajas. Külaskonduktorid Aleksandr Katkov, Tatjana Minniahmetova.
- 14 Udmurdi õhtu ERMis. Aleksandr Katkov Udmurtiast, filmiprogramm.

Veebruar

- 04 Sire Toorama (Mordva) ja MeNaiset (Soome) kontsert Estonia kammersaalis.
- 05 Ersa rahvamuusika õpituba EMTA orelisaalis.
- 07 Saami rahvuspüha Norra suursaatkonnaga Vanalinna Muusikamajas. Külaskonduktorid Ánde Somby Tromsöst.
- 08 Saami rahvuspüha Sikupilli Gümnaasiumis. Ánde Somby.
- 17 Jututuba Fenno-Ugrias: soome-ugri rahvaste keeled ja õigus. Andres Heinapuu.
- 28 Kalevala päev Soome Instituudi ja soome-ugri seltsidega Vanalinna Muusikamajas.

Märts

- 10 Jututuba Fenno-Ugrias: rahvuskeelne raamat ja lugemisharjumus.
- 14 Ungari rahvuspüha Eesti Ungari Seltsi, Eestimaa Ungarlaste Ühenduse ja Ungari Instituudiga Vanalinna Muusikamajas.
- 24 Jututuba Fenno-Ugrias: soome-ugri tõlkeprobleemid. Arvo Valton, Muš Nadii.
- 26–28 Mari heliloojad Ellina Arhipova ja Valeri Kulšetov Eesti Muusika Päevadel.

Aprill

- 09 Sirbi vahelehenena ilmus Fenno-Ugria Teataja, põhiteemaks ersa ja mokša keel.
- 14 Ersa keele päev koostöös Eesti Mordva Kultuuriseltsi ja Eesti Ersa Kultuuriühinguga „Sjatko” Vanalinna Hariduskolleeegiumis, külaskonduktorid Mordens Mordvast.
- 15 Eesti Mordva Seltsi õhtu Tallinna Matkamajas. Esinesid ansamblid Kileine ja Mordens.
- 16 Ersa õhtu ERMis, ansambel Mordens.
- 21 Mari sangari päev Vanalinna Muusikamajas koos mari seltsidega, külaskonduktorid Kande Kava Baškortostanist.
- 22 Ansambel Kande Kava Öismäe Humanitaargümnaasiumis.
- 22 Aleksei Aleksejevi film idamaridest „Sülem” Tallinna Kinomajas, Ljudmila Jamurzina fotonäitus „Idamari naine ja tema maailm”. Ansambel Kande Kava.
- 22 Kande Kava kontsert KuKu klubis, tantsuklubi.
- 23 Mari õhtu Tartus. Ansambel Kande Kava, filmiprogramm ja fotonäitus.
- 24 Mari sangari päev Narva Eesti Majas. Kande Kava, Narva ansambel Ketrarjad.

Mai

- 12 Soome-ugri kevadõhtu Vanalinna Muusikamajas. Lembit Saarsalu, Olav Ehala.
- 17 Soome-ugri filmiõhtu Solarise keskuse Apollos. Lennart Meri soome-ugri rahvaste filmientsüklopeedia.
- 19 Soome-ugri luuleõhtu Solarise keskuse Apollos. Muš Nadii, Natalja Ermakov.
- 22 Fenno-Ugria Maailmapäeval Vabaduse väljakul.
- 23–2.06 Ajakirjanikud Jelena Karpova (Karjala) ja Deniss Retškin (Marimaa) Eestis praktikareisil.

Juuni

- 08 Fenno-Ugria aruandeaasta üldkoosolek.
- 10 Eesti soome-ugri seltside kohtumine Fenno-Ugrias.

Juuli

- 08–26 Soome-ugri näitlejad „Baltoscandalil”, pärimusteatriprojekti koolitus EMTAs.
- 15–23 Suvereis „Karjala põlisrahvad ja loodus” koos Looduse Omnibussiga.
- 16–21 Mordva ansambel Mordens Eesti Ethno 2010 laagris.
- 22–24 Mordensi kontserdid Viljandi Pärimusmuusikafestivalil.

August

- 03 Nadežda Utkina ja ansambli Azves (Udmurtia) kontsert Uue Maailma Seltsimajas.
- 09–13 11. fennougristikakongress Ungaris Piliscsabas.

September

- 21 Eesti soome-ugri seltside kohtumine Fenno-Ugrias.
- 24 Fenno-Ugria Euroopa keeltepäeval Tartus, liivi keele tund.

Jaak Prozes Euroopa keeltepäeval Tartus.

Foto: Fenno-Ugria

Oktoober

- 11–12 Konverents „Raamat ja lugemine soome-ugri kultuurides” Eesti Rahvusraamatukogus.
- 12–17 Hõimupäevad Tallinnas, Viljandis, Tartus ja maakondades, kontserdid üle Eesti.
- 12 Soome-ugri teemaõhtu ERMis, Udmurtia ja Vepsamaa ekspeditsioonide tutvustus.
- 13 Ungari ansambli Dudavarazs kontsert ja tantsutuba Vanalinna Muusikamajas.
- 14 Hõimupäevade suurkontsert Tartu Ülikooli aulas.
- 14–15 Muusikaline teatrietendus „Laulukaupmees” Tallinnas ja Tartus.
- 15 Soome-ugri rahvamuusika õpituba Viljandi Pärimusmuusika Aidas.
- 15 Hõimupäevade suurkontsert Viljandi Pärimusmuusika Aidas.
- 15–19 Soome-ugri mängufilmipäevad kinos Artis.
- 16 Suur hõimupäev Tallinnas Piritas Lillepaviljonis.
- 28 Jututuba Fenno-Ugrias: „Soome-ugri rahvad kinoekraanil”. Aleksei Aleksejev, Jaak Lõhmus.

Mari akordionist hõimupäevade peakontserdil.

Foto: Sonja Laitinen

November

- 20–21 Fenno-Ugria Mardilaadal Helsingis.
- 24 Hõimuklubi Eesti Keele Instituudis: „Kas eestlased on soomeugrilased?”. Urmas Sutrop, Kauksi Ülle.

Detsember

- 13 Jututuba Fenno-Ugrias: inimõiguste päev, muljed soome-ugri üritustelt Venemaalt. Tõnu Seilenthal, Anne Türnpu, Jaak Prozes.
- 15 Hõimuklubi Eesti Keele Instituudis: „Lõime- ja keelelõngu soome-ugri ja oriendi vahel”. Anzori Barkalaja, Mart Maameele.
- 31 Fenno-Ugria liivlaste aastavahetusel Lätis Mazirbes.

2011

Jaauar

- 12 Udmurdi õhtu, Kuzebai Gerdi 113. sünnipäeva tähistamine Vanalinna Muusikamajas koos Udmurdi Kultuuriseltsiga Ošmeš. Nadežda Utkina kontsert.
- 13 Udmurdi õhtu Tartus, ERMi näitusemajas.
- 26 Hõimuklubi Eesti Keele Instituudis, Jaak Lõhmuse dokumentaalfilm „Tantsud linnuteele”.

Veebruar

- 17 Riigikogu kinnitas hõimupäeva riiklikuks tähtpäevaks.
- 16 Neenetsi õhtu, Olev Remsu raamatu esitlus Vanalinna Muusikamajas.

Märts

- 02 Hõimuklubi Eesti Keele Instituudis. Eesti Teaduste Akadeemia president Richard Villems: „Uurali ja altai keelkonna rahvaste geneetika”.
- 18 Ungari rahvuspüha hõimuõhtu Vanalinna Muusikamajas. Orelikunstnik András Gábor Virág Budapestist, raamatu „Minu Ungari” esitlus.

Aprill

- 13 Ersa keele päev Vanalinna Muusikamajas koostöös mordva seltsidega.
- 19 Ilmus „Uurali keelte sõnastiku” korduustrükk.
- 20 Hõimuklubi „Vadja keel ja meel” Eesti Keele Instituudis.
- 25 Mari sangari päev Tallinna Vanalinna Hariduskolleeegiumis. Ansambel Peledõš Kirovi oblastist.
- 26 Aleksei Aleksejevi film „Hiiepuu vari”, mari näitus ja kontsert Tallinna Kinomajas.
- 28 Soome Ponkala fond andis aastapreemia Jaak Prozesele.
- 27 Mari sangari päev Eesti Rahva Muuseumis koostöös mari seltside ja üliõpilastega. Ansambel Peledõš, fotonäitus.
- 28 Mari sangari päev Narva Eesti Majas. Ansambel Peledõš.

Mai

- 24 Fenno-Ugria aruandeaasta üldkoosolek.
- 25 Klubiõhtu „Rännakud soome-ugri rahvaste maailma” Maailmapäeva õiglase kaubanduse kohvikus Solarise keskuses, koos Arengukoostöö Ümarlauaga.
- 27 Hõimuklubi Eesti Keele Instituudis. Gábor Bereczki: „Kust ungarlased pärit on?”
- 28 Fenno-Ugria Arengukoostöö Ümarlaua Maailmapäeval Tallinnas Vabaduse platsil.

Juuli

- 05–12 Suvereis „Soome-ugri jäljed muistsel Venemaal” koos Looduse Omnibussiga.

August

- 26–30 Etendused „Sugrierror.com” Skoone bastioni Põhuteatris Euroopa kultuuripealinn Tallinn 2011 programmi raames.

September

26 Fenno-Ugria Euroopa keelte päeval Tallinna Ülikooli aatriumis, udmurdi ja ersa keele näidistunnid.

Oktoober

10–16 Hõimupäevad Tallinnas, Viljandis, Tartus ja maakondades, kontserdid üle Eesti.

10–12 Soome-ugri filmipäevad kinos Artis.

11 Hõimupäevade kontsert Teatri Puhveti jämmiklubis.

12 Hõimupäevade kontsert Woodstocki Folgiklubis KesKus.

12 Hõimupäevade tantsuklubi Vanalinna Muusikamajas.

13 Hõimupäevade külalised president Ilvese vastuvõtul.

13 Hõimupäevade ühiskontsert Tartu Ülikooli aulas.

14 Hõimurahvaste kontsert pärimusmuusika lõikuspeol Viljandi Pärimusmuusika Aidas.

15 Kõnekoosolek „Soome-ugri koostöö eile, täna, homme“ Eesti Rahvusraamatukogus.

15 Suur hõimupäev Pirita Lillepaviljonis.

28 Hõimukalendri 2012–13 „Lennart Meri filmiretked“ esitlus kinos Artis.

November

02 Hõimuklubi „Aja lugu – keel ja aeg“ Eesti Keele Instituudis. Raul Vaiksoo ja Urmas Sutrop.

16 Liivi õhtu Vanalinna Muusikamajas, ansambli Tai-Tai kontsert.

21–22 Fenno-Ugria Helsingis Mardilaadal.

30 Hõimuklubi „Neitsi ja õng“ Eesti Keele Instituudis. Kokkuvõtte liivi aastast, dokumentaalfilmi „Professor Viitso liivlased“ linastus, raamatuesitlused.

Detsember

14 Hõimuklubi „Soome-ugri jäljed Venemaal“ Eesti Keele Instituudis. Ajaloolane Anti Selart ja Jaak Prozes.

16–17 Jaak Prozes Hantõ-Mansiiskis Handi-Mansi autonoomse ringkonna duuma Põhjala põlisrahvaste assamblee 15. aastapäeva konverentsil.

Ilmapuu auhind tunnustab suuri väikeseid inimesi

Madis Arukask

Alates 2010. aastast annab hõimurahvaste programm välja Ilmapuu auhinda, mis on mõeldud mõnele soome-ugri põlisrahva esindajale, kelle tegevus on kohalikul tasandil väga tihedalt, tulemuslikult ja tänuväärset seotud hõimurahva kultuurilise identiteedi ja püsijäämisega. Silmas peetakse esmajoones just neid, kelle tegevus lähtub kodanikuinitsiatiivist ja isiklikust missioonitundest millegi hoidmisel, loomisel, taastamisel ja jäädvustamisel.

Selliste inimeste peamiseks töökeskkonnaks on just kohalik rohujuuretasand ning nende tegevus on sageli omaalgatuslik ja asjaarmastajalik. Sellegipoolest võib just sedasorti algatus tähendada kohalikule kultuurile ja selle ellujäämisele palju, jätkusuutlikkuse mõttes mõnikord enamgi kui akadeemiline uurimine või ametlikult juhitud ja tasustatud tegevused. Selliseid inimesi leidub igal pool maailmas, kuid tihti jäävad nad laiemale üldsusele märkamatuks ja tundmatuks.

2010. aastal kandideeris Ilmapuu auhinnale 27 inimest, kelle hulgas oli uuri- jaid, kooliõpetajaid, muuseumitöötajaid, ajakirjanikke, tele- ja raadiotöötajaid, kunstnikke, muusikainimesi ning muudegi elualade esindajaid. Häid kandidaate auhinnale oli palju, mistõttu otsuse langetamine polnud lihtne.

Esimesena ajaloos pälvis Ilmapuu auhinna vадja kohaliku elu pikaajaline eestvedaja Tatjana Jefimova. Esimest auhinnasaajat silmas pidades on ehk ka tähenduslik, et Ilmapuu auhind kuulutatakse välja just nimelt vадjalaste kevadisel maahinguspäeval (*maaentsäüz*, neljapäev, 40 päeva pärast kevadpühi), mis 2010. aastal langes 13. maile.

Esimese Ilmapuu auhinna pälv vadjalaste toetaja Tatjana Jefimova

Ergo-Hart Västrik

Tatjana Jefimova on Leningradi oblastis 2005. aastal asutatud Vadja Kultuuri Seltsi juhataja ning paljude vadja omakultuuri edendamiseks seotud ettevõtmiste algataja vadjalaste asualal Luutsa (Lužitsõ) külas. Tema tegevus vadjalaste eneseteadvuse tõstmisel ning vadja kultuuri tutvustamisel ja teadvustamisel alates 1990. aastate lõpust on olnud väga mitmekülgne. Peaasjalikult on tegemist olnud rohujuuretasandi algatustega, mis on sündinud ja ellu viidud kohapeal Luutsas ja Jõgõperäl, ning mis on kandnud käegakatsutavaid vilju.

Tatjana Jefimova on sündinud 1956. aastal Leningradi oblastis Tihvini rajoonis Jerjomina Gora asulas. Ema poolt on ta vepsa juurtega, kuigi kodukeeleks oli tal vene keel. Kingissepa rajooni Luutsa külla tuli ta pärast abiellumist vadjalase Sergei Jefimoviga, kes on pärit võimsast Gavrilovite suguvõsast Liivtšüläs.

1970. aastate keskpaiku oli Luutsas vadja keel veel elav ning Tatjana puutus kokku paljude tavade ja suhtumistega, mis olid talle tema vene kodukülas tundmatud. Teda võlusid nii vadja keel kui ka teistsuguse ilmavaatega inimesed, kelle mõistmiseks hakkas ta omal käel küla ajalugu uurima. Vadja muuseumi idee kasvas Tatjana Jefimova sõnul välja vajadusest mõista lähikondlasi ja naabreid ning anda edasi teadmisi vadja kultuurist ka lastele.

1997. aastal sisustasid Jefimovid muuseumiks ühe oma majapidamise tubadest, kogudes sinna külast esemeid ja dokumente ning tellides fotosid Venemaa etnograafiamuuseumist Peterburis. Teadmine ainulaadsest muuseumist levis ning seda hakkasid külastama paljud inimesed nii lähedalt kui ka kaugemalt. Rohkelt toodi juurde ka esemeid. Tatjana Jefimova hakkas ka salvestama ja üles kirjutama Luutsa elanike pärimust ning koostama kohalike elanike sugupuid.

Muuseumist kujunes oluline vadja omakultuuriilikumise keskus. Jefimova eestvõttel hakati Luutsas alates 2000. aastast juuli teisel nädalavahetusel tähistama külapüha (*Lužitskaja skladsina*) ning mitmel aastal toimus see Jefimovite õuel. Tatjana on olnud aastaid külapüha peakorraldaja, kes on pannud kokku eeskava ning toonud kokku inimesed. Seda hoolimata sellest, et 2001. aasta sügisel muuseum maha põletati ning Jefimovitel tuli seetõttu oma elamist ja uut muuseumi nullist peale üles ehitama hakata. 2003. aastal toimus külapühahal vadja lipu, vapi ja hümnid esmakordne esitlemine, mille korraldamisel oli Tatjana Jefimoval samuti keskne roll. Luutsa külapühadest on kujunenud tänapäeva vadjaluse üks silmapaistvamaid manifestatsioone, mille tähtsust vadjalaste tutvustamisel tuleb kõrgelt hinnata.

Tatjana Jefimova on andnud Jõgõperä koolis kodulootunde, aidanud kaasa laste folklooriansambli Linnud liikmete õpetamisel ning neile vadja rahvarõivaste

õmblemisel. Tema eestvõttel asutati 2005. aastal Vadja Kultuuri Selts, mis hakkas välja andma vadja ajalehte Maaväci (praeguseks on ilmunud 11 numbrit).

2005. aastal sai vadja muuseum enda kasutusse ühe Jefimovite naabrite hoonetest, mille nad remontisid ning kus nad peagi uue ekspositsiooni sisustasid. Uues muuseumis toimusid nii 2006. aasta külapüha kui ka põlisrahvaste päeva tähistamine, mille korraldamisel Tatjana Jefimova aktiivselt osales. Samuti hakati seal pidama kohaliku kooli kodulootunde. Kahjuks oli ka selle muuseumi eluiga lühike, sest 2006. aasta sügisel hävitas kahjutuli taas hoone ja enamuse museaalidest.

Tagasilöögid pole Tatjana Jefimova indu vadja kultuuriga tegeleda siiski vähendanud, kuigi see on sügava jälje jätnud tema tervisele. Kolmandat muuseumi on Tatjana üles ehitanud virtuaalselt. Nii on ta arendanud alates 2007. aastast Ingerimaa vadjalaste ja isurite kodulehekülge www.vatland.ru, vahendades jõudumööda selle kaudu oma teadmisi vadja kultuurist ning pakkudes ühtlasi võimalust saada ülevaadet Luutsas ja selle ümbruses toimuvast.

Võime kindlalt väita, et tänu Tatjana Jefimova järgijätmatule jonnile kanti vadjalased 2008. aasta oktoobris Venemaa Põhjala väiksearvuliste põlisrahvaste nimekirja. Laugasuu (Ust-Luga) sadama ehitus on seadnud viimased vadja külad suurde ohtu ning nüüd on eriti oluline omakultuuri tundvate inimeste roll, hoidmaks ära rumalaid otsuseid, nagu oleks näiteks Jõgõperä ja Luutsa külade teisaldamine.

2010. aastal andis Vadja Kultuuri Selts välja Tatjana Jefimova koostatud esimese vadjakeelse seinakalendri „Vad'da päivüzikko” ja laste värvimisraamatu “Vad'da krazgõttavõ cirja”, mis on samuti esimene selletaoline. Tatjana Jefimova on endiselt oodatud kõneleja paljudele piirkonna soome-ugri põlisrahvaste kultuuridele pühendatud ümarlaudadele, konverentsidele ja seminaridele.

Kokkuvõtvalt saame tõdeda, et Tatjana Jefimova on suurel määral toetanud vadjalaste eneseteadvust ja panustanud vadjalastega seotud etnokultuuri, keskkonnakaitse, kodu-uurimuse ja ajaloo alastesse algatusesse. Ta on järjepidevalt korraldanud vadja kultuuri toetavaid festivale ning aidanud kaasa kohalike tavade elushoidmisele.

Tatjana Jefimova 1999. aastal.
Foto: erakogu

Ergo-Hart Västriku on Tartu Ülikooli rahvausundi vanemteadur, tema peamiseks uurimisteemaks on läänemeresoome rahvaste usund ja mütoloogia.

Teise Ilmapuu auhinna sai vepsa muuseumi rajaja Svetlana Jeršova

Taisto Raudalainen

Höimurahvaste programmi nõukogu otsustas 2011. aasta Ilmapuu auhinna anda ojativepsa (Kesk-Vepsa) Kurba külamuuseumi rajajale, vepsa keele kui õppekeele edendajale Svetlana Jeršovale. Ilmapuu auhind anti välja teist korda, tunnustamaks sedakorda vepslaste identiteedi ja keele püsijäämisele pühendatud kodanikualgatus. Sel aastal langes vadja kevadine maahinguspäev, mil auhinna saaja välja valiti, 2. juunile.

Svetlana Jeršova, ametilt Leningradi oblasti Podporožje rajooni Kurba külakooli kauaaegne matemaatikaõpetaja, asus koos oma õpilastega etnograafilise väärtusega esemeid koguma peamiselt perspektiivituteks tunnistatud küladest. Nende elanikud olid 1960.–1970. aastatel sunnitud ümber asuma nii Leningradi oblasti kui ka Karjala ANSV suurematesse asulatesse ja linnadesse.

Svetlana kinnitas meile, et sai oma tegevuseks innustust nüüdseks juba meie hulgast lahkunud vepsa haritlaselt ja kirjamehelt Rürik Loninilt (1930–2009), kes asutas äänisvepslaste juures Šoutjärvel etnograafiamuuseumi juba 1967. aastal ning julgustas vepsa rahva tulihingelise patrioodina ka paljusid teisi vepslaste asja edasi ajama.

Svetlana eestvedamisel loodi kooli juurde esialgu poole tuhande eksponaadiga muuseumituba. Nüüdseks on sellele toekale kogule leitud Kurbas uus kodu Podporožje rajoonimuuseumi filiaalina tegutsevas muuseumimajas.

Svetlana Jeršova on tekitanud püsiva huvi vepsa kultuuripärandi ja keele vastu ka oma õpilastes. Tema algatusel loodi Kurba kooli juurde vepsa laste folkloorirühm Rusked Boleine. 1980. aastate lõpus hakkas Svetlana õpetama Kurba koolis vepsa keelt. Kurba oli üks esimesi koole, kus kehtestati vepsa keel kohustusliku õppeainena. Ta osales aktiivselt õppematerjalide väljatöötamisel, harides end pidevalt vastavateemalistel seminaridel. Paljud Svetlana Jeršova õpilased võtsid edukalt osa vepsa keele konkurssidest. Nüüdseks on neist võrsunud õpetajaid, ajakirjanikke ning isegi vepsa keele uurijaid. Ema eeskujul süvenes vepsa keelde ka tütar Olga Jeršova, kellest on saanud filoloogiadoktor, Petroskoi Ülikooli õppejõud.

Pärast Kurba kooli sulgemist 2008. aastal õnnestus Svetlana Jeršoval veenda oblastivõime ainulaadse muuseumi allesjätmisses. 2010. aastaks võitles ta muuseumile välja Podporožje rajoonimuuseumi filiaali staatuse. Lähimate pereliikmete ja vabatahtlike abiga remonditi muuseumile eraldatud endise külanõukogu ruumid. 2011. aasta suveks oli aga juba valminud läbimõeldud ja heal esteetilisel tasemel ekspositsioon. Vastne laureaat tunnistab, et kõikide muuseumieksponaatide invertteerimisel ning kontekstide kirjeldamisel seisab ees veel palju tööd.

Svetlana Jeršova Ilmapuu auhinna aukirjaga. Foto: Madis Arukask

Sealjuures kahetseb ta siiralt, et ei omanud kogumise ajal piisavat ettevalmistust museoloogia alal. Seda enam on ta nüüd, kui muuseumi eest hoolitsemisest on saanud tema põhitegevus, valmis sellele hingega pühendumata.

Inimesena on Svetlana tagasihoidlik, isegi malbe. Ometi iseloomustab teda suur hingejõud ja järjekindlus, aga ka nõudlikkus eelkõige iseenda suhtes. Talle on tähtsad eetika ja väärtused. Nagu enamik vepslastest, on ka tema sooja südamega suhtleja ja lahke võõrustaja.

Üväd časud, ozad i čomad tervhud, Sveta!

Hõimurahvaste programmi kirjanduspreemiatest

Arvo Valton

Aastal 2007 sai Eesti hõimurahvaste programmi ja Soome-Ugri Kirjanduste Assotsiatsiooni ühisel ettevõtmisel asutatud kirjanduspreemia parimatele viimase nelja aasta jooksul soome-ugri keeltes avaldatud kirjandusteostele. Vaatluse alt jäi välja ungari, soome ja eesti kirjandus, preemia eesmärgiks oli toetada nende rahvaste kirjandust, kelle keeled on ohustatud (ka UNESCO klassifikatsiooni kohaselt) imperiaalse surve ning intensiivse ümberrahvastamispoliitika tõttu. Koostati vastav statuut ning saadeti laiali infokirjad preemia tingimuste kohta (taotleja avaldus ja CV, sealhulgas senine kirjanduslik tegevus, teosed originaalis, soovituskirjad). Juba esimesel aastal laekus 31 taotlust, mille hulgast žürii valis välja neli laureaati vastavalt ilukirjandusliku teose, ilukirjandusliku tõlke, lasteraamatu ja kirjandusteadusliku töö eest.

Kuna žanriti oli taotlejate hulk ja tase väga erinev, otsustas žürii järgmisel aastal anda preemiad välja eraldi luule ja proosa eest. Kolmandal aastal aga lisandus veel ka kuues preemia kategooria – näidendi eest, kuna selles žanris oli laekunud huvitavaid töid, kuid need jäid luule- ja proosateoste varju.

Jätkuvalt on olnud nii, et taotlusi luuleraamatute ja proosateoste, aga ka lasteraamatute premeerimiseks laekub oluliselt rohkem kui ülejäänud nimetatud kirjandusliikide puhul, seetõttu on žüriil nende kolme kirjandusliigi seast alati olnud raskem valida, kuna häid töid on mitmeid. Tõlketeoste puhul on eelistatud olnud tõlked soome-ugri keeltest ning see on mõnevõrra piiranud võimalike taotlejate arvu. Kuna kirjandusteadust kirjutatakse meie hõimurahvaste juures peamiselt vene keeles, siis emakeeles kirjutatud töid on laekunud vähe ning žürii otsusel laiendati selle preemialiigi vaadeldavat ala, lisades kirjandusteaduslikele teostele ka jooksva kriitika teosed, õppekirjanduse ning esseistika.

Kui aastatel 2009 ja 2010 anti preemiad välja kõigis kuues kirjandusliigis, siis 2011. aastal jäid preemiad esseistika ja näidendi eest välja andmata esitatud tööde vähesuse tõttu.

Udmurdi kirjaniku Muš Nadii ettepanekul kuulutatakse preemiad välja ühe olulisema soome-ugri kirjandust ning Venemaal hõimuliikumist edendanud inimese – udmurdi kirjaniku Kuzebai Gerdi – vangilaagriskukkamise aastapäeval, 1. novembril.

Peale ainsa preemiasaaja igas nimetatud kirjandusliigis on žürii valinud parimate tööde hulgast ka neid, kes saavad hõimurahvaste programmi ja kirjanduste assotsiatsiooni diplomi. Kuna statuut näeb ette, et preemia antakse välja viimasel neljal aastal avaldatud teoste eest, siis osa preemiat väärivaid töid lükkuvad järgmistesse aastatesse ning lõpuks neid kas premeeritakse või langevad nad aja

Arvo Valton ja Muš Nadii
(Nadežda Ptšelovodova)
hõimupäevadel.

Foto: Sonja Laitinen

möödudes konkurentsist välja. Nõrgemad tööd, mis žürii meelest kaalumisele ei tule, lükatakse tagasi ning autorit tänatakse konkursist osavõtu eest.

Premeeritakse ühte konkreetset kirjandusteost, kuid žürii võtab mingil määral arvesse ka vastava autori kogu kirjandustegevust. Seda on arvestatud eriti tõlgete (näiteks peamiselt soome keelest mari keelde tõlkijad Valeri Alikov ja Vassili Janalov ning eesti keelest udmurdi keelde tõlkija Muš Nadii) ja lasteraamatute (komi lastekirjanik Jelena Kozlova ning mari lastekirjanik Svetlana Grigorjeva) puhul, kus premeeritavaks valitakse kõige huvitavam töö, kuid arvestatakse ka seda, kui viljakalt ja mõjusalt on autor vaadeldaval alal tegutsenud.

Žüriil, mille koosseis aastati kuigivõrd vaheldub, on otsustamisel abiks nii soovituskirjad kui ka konsultatsioonid vastavate kirjanduste parimate asjatundjatega kohapeal, sageli on nendelt tellitud ka täiendavaid ekspertarvamusi. Suuresti on abiks olnud ka siinsetes ülikoolides õppivatelt üliõpilastelt tellitud kirjalikud arvustused, kuivõrd žüriiliikmed (väheste eranditega) ju originaalkeeli ei valda. Žüriil on tänuväärset abiks hõimurahvaste programmi koordinaator Kadi Sarv, kes võtab vastu kõik taotlused, sisestab andmed nende kohta ning saadab žüriiliikmetele laiali, tellib retsensioone üliõpilastelt, teavitab preemiata saajaid, saadab välja diplomeid ja vastab taotlejatele, koostab pressiteateid.

Mingil määral on žürii arvesse võtnud ka seda, et erinevad preemiad ei läheks mingil aastal lausa ühele keelealale, aga reegliski see muidugi olla ei saa, loeb ikkagi töö enda väärtus. Arvesse on võetud sedagi, et meie preemiad toetaksid kirjanduslikke otsinguid (näiteks udmurdi kirjaniku Sergei Matvejevi romaan „Kalalt varastatud luuletused”), uuenduslikke eksperimente ja žanrilist mitmekesisust (näiteks ersa kirjaniku Tšislav Žuravljovi luulesententsid).

Hõimurahvastelt laekunud vastukajade põhjal võib öelda, et meie kirjanduspreemiad, mis on Venemaa tingimustes ka rahaliselt arvestatav summa, on seal tekitanud elevust ning loodetavasti õhutavad need ka rohkem kirjutama ning avaldama teoseid emakeeles. Väidan, et ilukirjandusel on praeguses olukorras, kus neilt rahvastelt on praktiliselt ära võetud omakeelne haridus, keele säilimisel ja arendamisel juhtiv oluline roll.

Liivlase Valt Ernštreiti väitekiri liivi kirjakeelest

Tuuli Tuisk

Möödunud aasta jõulukuul ilmus mitmekümne aasta järel taas doktoriväitekiri liivi keelest. Nimelt kaitses Tartu Ülikoolis filoloogiadoktori kraadi Valt Ernštreit (lätipäraselt Valts Ernštreits) uurimusega „Liivi kirjakeele kujunemine”.

Liivi keele kohta ilmunud väitekirju pole küll palju, kuid ühe pisikese keele jaoks siiski piisavalt. Liivi keelest on möödunud sajandil oma väitekirjad kirjutanud Lauri Posti (1942), Fanny de Sivers (1965), Marilyn May Vihman (1971), Seppo Suhonen (1973) ja Eduard Vääri (1974). Valt Ernštreiti mullune töö on nendele igati õigustatud ja kauaoodatud jätk.

Ernštreiti väitekiri on mitmes mõttes tähelepanuväärne. Esimest korda liivi keele uurimise ajaloos jõudis doktorikraadini liivi päritolu teadlane. Liivi keele teemalisi doktoritöid küll on, kuid need pole kirja pandud liivlaste või liivi päritolu inimeste poolt. Väitekirja kaitsmisprotsessi tegi eriti huvitavaks see, et Ernštreit pidas oma kaitsekõne liivi keeles.

Uurimistö liivi kirjakeelest täidab olulise tühiku liivi keele uurimises. Töös on kokku võetud praktiliselt terve liivi kirjakeele ajalugu ja sellest on antud äärmiselt põhjalik ülevaade. Autor jälgib kirjakeele kujunemist esimeste liivikeelsete raamatute ilmumisest kuni viimaste kirjakeele traditsiooni jätkanud liivikeelsete allikateni. Töö hõlmab ajavahemikku 1863–1982 ja heidab põgusaid vaateid ka eelnenud ja järgnenud perioodile. Olemuselt ajaloolis-deskriptiivse ja sotsiolingvistilise uurimuse eesmärgiks on vaadelda, kuidas liivi keelega seonduvate nähtuste ja iseärasuste uurimist on kujutatud kirjapildis, kuidas nende tajumine ja tähtsustamine on ajapikku muutunud ning millised asjaolud on liivi keele kasutamist ja kajastamist kirjasõnas mõjutanud.

Pea 150 aastat, mille vältel liivi kirjakeel on arenenud, on pikk aeg ühe väikese keele jaoks, mida kahe viimase sajandi jooksul on rääkinud vähem kui kolm tuhat inimest. Valts Ernštreit, kes on liivi kirjakeele uurimise ja korraldamisega tegelenud juba 15 aastat, vaatleb liivi kirjakeelt uurides kaht aspekti. Esimene on allikalugu – allikate tekkimise aeg, koht, koostajad ja kasutajad. See aitab paremini aru saada keelelistest põhimõtetest – sellest, miks ja kuidas midagi on tehtud. Teine aspekt on allikas kasutatud keel, mis aitab paremini mõista kirjakeele allika tekkimise põhjusi. Liivi kirjakeele allikate ajaloo uurimine aitas töö autori sõnul välja selgitada, et liivi kirjakeele aluseks pole sugugi läti keele kirjaviis nagu sageli arvatakse, vaid soome-ugri foneetiline kirjaviis, mida hiljem on läti kirjaviisiga sarnasemaks muudetud.

Eesti ja läti keelega võrreldes on liivi kirjakeele allikate arv väike, kuid ühe väikese keele jaoks on neid siiski piisavalt palju. Ernštreit käsitleb oma töös 29 allikat:

19 trükist, kaht perioodilist väljaannet, kuut käsikirja ja kaht tundmatut käsikirja. Kõigi allikate puhul on vaadeldud allikate kujunemislugu ja nende keelelisi iseärasusi. Uurimuse järgi eristub liivi kirjakeeles kaks kirjakeele traditsiooni – 19. sajandi ja 20. sajandi traditsioon. Kui 19. sajandi allikad on omavahel tihedas seoses, siis eelmise sajandi esimeste väljaannete ettevalmistamisel pole üleelmisel sajandil alustatud kirjakeele tava otseselt jätkatud.

Liivi kirjakeele arendamisega, nagu seda näitab ka käesolev väitekiri, on kõige enam tegelenud ikkagi liivlased ise: kalurid, köstrid, kooliõpetajad. Keeleteadlased on andnud neile head nõu ja abi, innustanud neid liivi kirjakeelt arendama, kuid pole seda tööd nende eest ära teinud.

Enam kui saja aasta jooksul on liivi kirjakeel teinud läbi suure arengu alates esimestest, keelenäidetena kavandatud tekstidest kuni teaduslike artiklite ja internetiväljaanneteni. Tänapäeval, mil liivi keelt räägib emakeelena meile teadaolevalt vaid üks inimene, ilmuvad kirjakeeles uued väljaanded, mida kasutatakse liivi keele õpetamisel. Väitekirja autori arvates on just kirjakeel see, mis hoiab liivi keele kasutustraditsiooni elus ja viib seda edasi.

Tuuli Tuisk on Tartu Ülikooli doktorant, tema peamiseks uurimisvaldkonnaks on liivi keel.

Filoloogiadoktor Valt Ernštreit. Foto: erakogu

Eesti Keele Instituudi soome-ugri uurimused

Sven-Erik Soosaar

Eesti Keele Instituut on oma sünnist saadik olnud soome-ugri keelte uurimiskeskuseks. Soome-ugri keelte uurimise hiilgeajaks võib instituudis pidada aegu, mil siin töötasid Paul Ariste ja Arvo Laanest. Tänapäeval töö jätkub ja põhitähelepanu on endiselt läänemeresoome kehtel, eelkõige hääbuvatel kehtel, mille materjali igakülgne talletamine ja uurimine on soome-ugri keelte ja murrete osakonna üks prioriteete. Vähemoluline pole ka sõnaraamatute ja andmebaaside koostamine.

Vadja keele sõnaraamatu käsikirja hakati koostama juba 1950. aastatel ja kuigi esialgne plaan nägi ette esimese köite ilmumist juba 1965. aastal, ilmus see siiski alles 1990. aastal. Viimane, seitsmes köide sai kaante vahele 2011. aastal. Sõnaraamat koondab kogu eesti keele lähima sugulaskeele registreeritud sõnavara koos murdevariantidega alates vanimatest kirjapanekutest. Märksõnade tõlked on eesti ja vene keeles, kasutusnäited on tõlgitud ainult eesti keelde. Praegu tegeletakse sõnaraamatu korrektuuri lugemisega ja registri koostamisega ning 2012. aastal ilmub sõnaraamatu ühekõiteline versioon koos eesti- ja venekeelse registriga. Tulevikus on kavas koostada internetiandmebaas, kuhu koondatakse kõik vadja keeles ilmunud tekstid.

Alustatud on ka teise hääbuva lähisugulaskeele, liivi keele materjalide elektroonilise andmebaasi koostamist. Esimese liivi keele allikana sisestatakse andmebaasi Johann Andreas Sjögreni 150 aastat tagasi, 1861. aastal ilmunud liivi-saksa ja saksa-liivi sõnaraamat, mille toimetas trükivalmiks Ferdinand Johann Wiedemann. Selle sõnaraamatu digitaliseerimisega annab instituut oma panuse liivi keele aasta tähistamisse. Peale liivi andmebaasi on instituudil kaugemas tulevikus kavas koostada ka isuri keele internetiandmebaas.

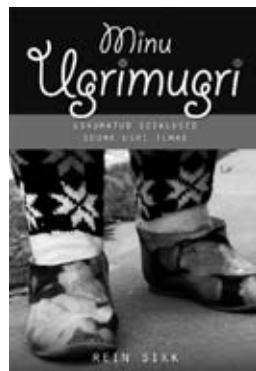
Soome-ugri temaatikaga on tihedalt seotud ka „Eesti etümoloogilise sõnaraamatu” koostamine, sest üheks olulisemaks ülesandeks on eesti sõnade sugulaskeelte vastete esitamine, nende kirjaviisi ühtlustamine ja tähenduste täpsustamine. Etümoloogiline sõnaraamat ilmub 2012. aastal.

Sven-Erik Soosaar töötab Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte ja murrete osakonnas, ta on lähemalt uurinud samojeedi keeli.

Ugrimugri maailm on hingeseisund, elamise viis

Jaak Prozes

Enne 2010. aasta suurt suve ilmus Rein Siku raamat „Minu Ugrimugri”, alapealkirjaga „Uskumatud seiklused soome-ugri ilmas”. Peale tõepoolest erinevate juhtumuste, mis Reinule osaks saanud, on raamatus rohkelt infomaterjali: soome-ugri rahvaste paiknemise kaart, soome-ugri keelepuu, juurde hulk soome-ugri organisatsioonide ja muude tegijate kodulehekülgede aadresse. Mõneti võib ette heita, et raamatus puuduvad soome-ugri rahvaste kohta arvandmed, kuid eks ole see ka natuke keerulisem küsimus, millele lisab probleemaatilisust asjaolu, et uus Venemaa rahvaloendus oli raamatu ilmumise ajal alles ees.

Raamat ise on kirjutatud positiivses võtmes, paiguti sellise ulakust täis, aga uudishimuliku ja heasüdamliku poisi silmade läbi. Raamatu peatükid on kenasti üldistatud ja keskenduvad soome-ugri rahvaste jaoks olulisele. Siin on esindatud saunatemaatika, söögikultuur, ratsionaalsus, soome-ugri kongressid ja Moskva tegevus. Teravat silma tihtipeale märkamatutelegi soome-ugri asjadele on Reinul samuti.

Kriitika korras võiks aga märkida, et ehk on raamatus natuke liiga palju kohalike eestlaste, Reinu mõistes ennekõike Kadrina teemat, samas jällegi on meie enda asi ju ka soome-ugri asi ja seda ei maksa ära unustada. Hiidlaste surnud kajaka üleskorjamise lugu, mida mina olen kuulnud küll hoopis varesega seoses, on kahtlemata kirjapanemist väärt ja sobib soome-ugri rahvaste sedalaadi käitumise iseloomustamiseks.

Raamatu hingeminevaim ja tuumakaim lugu on „Kuidas ma katki läksin ja ugrimugriks sain”. Reinuga juhtus see saamide juures, aga see võib samamoodi juhtuda nii hantide kui ka maride juures. Küsimus on aga selles, kui paljud meist üldse soovivad seda ehedust kogeda, on ju materiaalsusele ja tarbijalikkusele suunatud, tehishalguses kiiskav maailm niivõrd meelitav. Ise kirjutab Rein kas teadlikult või kogemata sümboolselt: „Ilus hetk, oh kesta veel [---] Ees kumavad Kautokeino tuled”. Sellega on päris palju öeldud, ka seda, et igapäevases linnakeskkonnas peab tahes-tahmata toime tulema. Kuidas aga jääda linnas iseendaks ja hoida oma identiteeti, sellele on häid vastuseid leida päris raske. Ärgem unustagem, et valdavalt oleme me, Venemaa soomeugrilased eriti, esimese-teise põlve linlased.

Küll aga viib selline omamoodi soome-ugri taju meid tõepoolest mõtteviisini, mis ongi meie senise kestmise suurimaid saladusi. Nagu Rein natuke naiivselt

kirjutabki: „Ugrimugrid on ju oma vaimus jäänud loodusrahvaks, tundratallajateks, metsamõõtjateks, puu hingede uskujateks, kivide nimede teadjateks, lillega jutu vestjateks, mere kaldal mõtlejateks.” Selle ugrimugri leidmine, eriti iseendas, on üsnagi keeruline, nagu ka Rein kirjutab: „Isegi keerulisem kui riigieelarve kokkupanemine.”

Ega leidmisest tõepoolest eriti ei räägita, ka kirjutada on raske. Ütleksin, et seda ugrimugrit kogetakse ja tajutakse, mida Rein oma raamatus ka edasi andnud on. Veel parem on seda aga ise vahetult kogeda, ka võrdlevalt, näiteks Gröönimaal inuuitide seas, kes teatavasti ju ugrimugrid pole. Sellestki on raamatus õpetlikult juttu. Seega raamat pihku ja seljakott selga – teekond soome-ugri maailma ja iseenda juurde võib alata!